

BEVEZETÉS A MAGYARORSZÁGI ROMÁK TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉBE

KÁLLAI ERNŐ

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

TÁMOP-4.1.1.D-12/2/KONV-2012-0001
„Az Eszterházy Károly Főiskola
Roma Szakkollégiumának fejlesztése” c. pályázat

EGER
2015

Tartalom

Előszó	5
I. KIK AZOK A CIGÁNYOK ÉS A ROMÁK?	7
Meghatározási kísérletek a magyar társadalomban.....	7
„Az újkor rejtvénye”	8
A társadalmi helyzet átstrukturálódása: a cigányok, mint szociális probléma.....	15
Kiszélesedő véleményalkotás és beszűkülő megítélés	20
És mit gondolnak magukról a cigányok?.....	26
Következtetések.....	29
II. CIGÁNYOK/ROMÁK MAGYARORSZÁGON.....	31
Társadalomtörténeti vázlat.....	31
1. A kezdetektől a XX. század közepéig.....	31
2. A magyarországi cigányság a 20. század első felében	37
A második világháború előtt.....	37
Politikai és társadalmi megnyilatkozások a cigányok ügyében a két világháború között.....	39
3. 1945-től 1989-ig, a rendszerváltozásig.....	42
4. A rendszerváltozás után.....	48
III. KORMÁNYZATI – POLITIKAI TÖREKVÉSEK A ROMA KÖZÖSSÉGEK HELYZETÉNEK JAVÍTÁSA ÉRDEKÉBEN A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN.....	51
A kormányzati beavatkozások okai: az időnként ismétlődő v álságok.....	51
Kormányzati romaprogramok a rendszerváltozás után	54
Célcsoportok és intézkedések.....	58
Eredmények	64
Következtetések.....	64
IV. CIGÁNYOK/ROMÁK ÉS A MAGYAR TÁRSADALOM VISZONYA NAPJAINKBAN	66
V. A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ ESÉLYEI	74
Az adatkezelés kérdésköre.....	74
„Romapolitika” vagy „szegénységpolitika”?	77
Integráció vagy asszimiláció?	81
Befogadó társadalom?	81
A kisebbségi jogok és a roma integráció.....	83

A jelenleg működő rendszer	84
Hogyan tovább?	88
VI. IRODALOM	90
VII. MELLÉKLETEK	95
I. melléklet	95
Az m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról	95
II. melléklet	104
A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról (1961)	104

Előszó

Jelen kiadványunk az Egri Roma Szakkollégiumban kialakított képzési programok támogatására készült. Ebből kifolyólag, valamint az erősen behatároló terjedelmi korlátok miatt sem volt lehetőség arra, hogy valamiféle szintézisét adjuk közre a Magyarországon élő roma közösségek elmúlt néhány száz évének. Így nem található meg írásunkban az olyan fontos kérdések különálló elemző bemutatása, mint az oktatási helyzet, vagy a foglalkoztatással összefüggő alapos elemzés.

Vállalkozásunk jelenleg csak arra terjedhetett ki, hogy csak a legfontosabb, a témában való tájékozódást elősegítő területeket próbáljuk bemutatni. Így került kötetünkbe az elmúlt évszázadon átívelő a „cigány” fogalmának változását bemutató rész, a társadalomtörténeti események fontosabb csomópontjainak felvillantása, illetve olyan sokat vitatott és sokakat érdeklő kérdéseknek a tárgyalásáras, mint például a kormányzati romaprogramok ügye, vagy a társadalmi integrációt befolyásoló tényezők áttekintése. Ehhez csatlakozik még mellékletként két, talán az elmúlt évszázad legfontosabb, romákat érintő társadalomtörténeti forrás közlése is.

A téma iránt érdeklődők számára egyrészt a bibliográfia jelenthet további kiindulópontot, valamint szintén a Szakkollégium számára készült, más területeket bemutató kiadványok, dokumentumgyűjtemények használata.

I. KIK AZOK A CIGÁNYOK ÉS A ROMÁK?

Meghatározási kísérletek a magyar társadalomban

A mai Magyarországon a cigányság fogalma egy olyan csoportot jelöl, amelynek funkcionalitása a „vizsgálati terep” biztosításában, és a „bűnbak” kijelölésében rejlik. Az előbbi meghatározás a tudományos kutatásokhoz kapcsolódik, az utóbbi a politikai érdekérvényesítés és azonosulás-elhatárolás egyik legfontosabb fogalma lett. Az ilyen felületes és köznapi megközelítés mellett azonban szükségesnek tűnik a tudományos élet és a társadalmi viszonyrendszer szempontjából is egy mélyebb elemzésen alapuló, több dimenziót is figyelembe vevő gondolkodás.

A tudományos kutatás egyik megkerülhetetlen feladata volt mindig a vizsgálat tárgyának a meghatározása, hiszen ezzel lehetett körülhatárolni a kutatók körét. Az 1990-es években kirobbant „Ki a cigány?” – vita¹ pedig alapvetően polarizálta az álláspontokat: a két uralkodó megközelítés (a környezet minősítése, illetve a megkérdezettek öndefiníciója) meghatározta, egyben leegyszerűsítette a kérdést módszertani feladattá. Ladányi János és Szelényi Iván 1997-es tanulmánya² alapvetően az empirikus adatfelvételen alapuló mintavétel problémájából indult ki és jutott el arra a következtetésre, hogy a történelmi korszakoktól és a társadalmi szituációtól függően folyamatosan változik a „külső szemlélő”, a magát nem cigánynak tartó környezet megítélése, tehát nincsenek állandó, objektív, külső kritériumai a cigányság fogalmának, így leginkább az önminősítés figyelembe vétele jelenthet ténylegesen a cigányságra vonatkozó adatokat. Kemény Istvánt és munkatársait azonban nem győzte meg az érvelés, meggyőződésük és kutatási tapasztalataik alapján továbbra is azokat tekintették cigánynak, akit környezetük annak tart. A személyeskedésektől sem mentes vita mindenestre alkalmas volt arra, hogy összegyűjtse és ütköztesse azokat a módszertani megközelítése-

---

¹ A vita részletei megismerhetőek: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum, 2000, 179–241. oldalakon lévő tanulmányok

² Ladányi János – Szelényi Iván: Ki a cigány? In: *Kritika*. 1997. 12. 3–6.

ket, amelyek a cigányság kutatásánál figyelembe vehetők. Így hatással voltak Szelényi és Ladányi gondolkodására is, hiszen az egyik következő vizsgálatuknál³ a különböző és gyakran vitatott módszerek kombinációjával próbáltak pontosabb ismereteket szerezni: egyszerre használták az etnikai önazonosítás, a környezet minősítése, valamint a kérdezőbiztosok által történő besorolás módszertani eszközeit.

Ezek után a témában írást közreadó minden szerzőnek kötelezően vállalt feladata lett a cigányság fogalmának körülhatárolása. Ha csak az utóbbi időben megjelent két fontosabb művet említjük,⁴ mindkettőben az itt említett vita fogalomrendszerét használva próbálják körüljárni a „ki a cigány” kérdést. Dupcsik – logikusan – Hermann Antaltól indítja a környezeti megítélés, mint módszertani vélekedés kérdéskörét, majd az 1970-es évek kutatásain keresztül jut el a „vita” álláspontjainak ismertetéséig. Majtényiék is a külső megítélés és az öndefiníció mentén, de már teoretikusabban próbálják magyarázni a kérdést. A megfigyelhető rasszjegyekről eljutnak azokhoz a társadalmi magyarázatokhoz, amelyek egy csoportot társadalom valamely szereplőinek konstrukciója alapján alkotnak meg. Így szó van közös történelmi gyökerek által meghatározott életforma-közösségről, másrészt a kutatók virtuális közösségteremtéséről, harmadrészt a roma identitás megteremtését egy politikai mozgalom termékeként tételezik. A csoport identitáselemeinek számbavételénél pedig a nyelvhasználatot térképezik fel.⁵

Ez előzőekben említett, rendkívül fontos vita, valamint az azt követő definíciós kísérletek azonban egy lényeges dologra nem, vagy csak nagyon periférikusan világítottak rá: akár az önbesorolás, akár a környezet minősítése mi alapján, milyen tulajdonságok figyelembe vételével történik. Mitől gondolja akár a környezet, akár maga a megkérdezett, hogy ő cigány? Melyek azok a tényezők, amelyek a környezet számára cigányként azonosíthatóvá tesznek valakit, illetve melyek azok az identitáselemek, amelyekkel azonosulva valaki cigánynak tartja magát?

„Az újkor rejtvénye”

A cigányokról szóló többségi véleményalkotás három, jellegzetes időszakát különböztethetjük meg a 19. század végétől napjainkig. Az első a 20. szá-

---

³ Ladányi János – Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. In: *Szociológiai Szemle*. 2002, 4. 72–94.

⁴ Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Budapest: Osiris Kiadó, 2009.; Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Budapest: Libri Kiadó, 2012.

⁵ Majtényi Balázs – Majtényi György: Cigánykérdés..., i. m. 19–32.

zad közepéig tartott, és a romákat társadalmon kívül álló csoportként jellemzi, olyanoknak, akik még a legalapvetőbb civilizációs kihívásokkal küzdenek, és elsősorban arra van szükségük, hogy letelepítsék őket és megszüntessék a vándorló, nomád életmódjukat. A második időszak a II. világháború után kezdődik, és a magyar társadalomban lezajló alapvető változásokkal együtt a cigányokról kialakított kép is átstrukturálódik. Ettől kezdve már a társadalom részei, mégpedig problémának tekintett részei. A legfontosabb fogalmak a szociális probléma és devianciák lettek a külső megítélésben. A harmadik időszak pedig a rendszerváltozás után indult, amikor a roma közösségekről alkotott vélemények elindultak a „legfőbb rossz” kategóriájának elfoglalására.

Vizsgált korszakunk kezdete, a dualizmus korának terméke a cigányságról modern értelemben vett véleményalkotás kiindulópontja. A 19. század vége az az időszak a magyar társadalomban, amikor a felvilágosult abszolutizmus cigány-politikai intézkedései után eltelt évszázad végén, újra „felfedezte”, és elkezdte problémaként definiálni a cigányokat. Ennek okait több tényezőben kereshetjük. Egyrészt, a középkor óta Magyarországon tartózkodó cigány közösségnek a 18. és 19. század folyamán, ha erőltetett módon is, de lezajlott kulturális asszimilációja után a folyamatosan zajló új bevándorlási hullám ebben az időszakban érte el tetőpontját. Ennek hatására a magyar társadalomhoz ekkor még szinte semmilyen tekintetben nem integrálódott és nem asszimilálódott cigányok tömegei jelentek meg az országban, akik valószínűleg jelentősen különböztek a társadalom által már megszokott és többé-kevésbé elfogadott „cigányképtől.” Másrészt maga a korszellem is hozzájárulhatott az érdeklődés felerősödéséhez. Miként a kiváló történész írja: *„Réges-régtől, különösképpen a 19. századi romantikus nacionalizmus ébredésétől kezdve virágzott e tájon a nemzetkarakterológia, az önképek tarka kertje, és valósággal burjánzott a más etnikumokról, kisebbségekről alkotott előítéletek tenyésztete.”*⁶ Ennek pedig alapvető eleme a saját közösség tulajdonságainak, értékrendszerének eszményítése, illetve az adott kisebbségi csoport negatív tulajdonságokkal történő felruházása.

Ebben a véleményalkotásban a cigányok, legalább fél évszázadon keresztül csak időszakonként kerültek a figyelem középpontjába. Így első sorban a német és a zsidó közösségek voltak azok, amelyekről számos és differenciált vélemény megjelent. Miként az idézett Hanák Péter tanulmányában megállapítja, ők azok, akik erre az időszakra jelentős mértékben asszimilálódtak és beolvadtak a magyarságba, így már nem kívülállóként vannak jelen a társada-

---

⁶ Hanák Péter: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1985. 5-6. 1079–1104. 1079. o.

lomban, hanem a nemzeten belül „más csoportként”. Miután a szlovákokról, románokról és szerbekről alkotott kép is meglehetősen általános és szüksézá-
vú ebben az időszakban, egyáltalán nem meglepő, hogy a cigányokat, de még
inkább az éppen csak bevándorolt részüket, nem tekintik az ország szem-
pontjából komoly tényezőnek. Ennek változása akkor következik be, amikor
a magyar társadalomba integrálatlan bevándorlók nagysága eléri a „kritikus
tömeget”, és ennek hatásai társadalmi problémákban jelentkeznek.

A 19. századot végig kísérő, majd a század második felében felerősödő be-
vándorlási hullám miatt a politikai vezetés jól érzékelte a cigányok megnö-
vekedett létszámát. A vizsgált korszakunk szimbolikus kezdetét jelző össze-
írás szerint a cigányok száma 1893-ban 274 940 volt, de mivel kimaradt Bu-
dapest, illetve néhány nagyobb város az adatfelvételtől, az adatokat feldolgo-
zó Hermann Antal kerekén 280 ezerre teszi a teljes létszámot. (Becslések⁷
szerint, a mai országterületen hozzávetőlegesen 65 ezer cigány ember élhe-
tett.) Előzményként érdemes megemlíteni, hogy az 1850. évi népszámlálás
szerint a „jogi népességben” a cigányok száma 140 ezer, az 1857. évi nép-
számlálás szerint a „honos népességben” 143 ezer,⁸ az 1890-es népszámlálás
szerint a cigány anyanyelvűek száma pedig 91 ezer volt,⁹ bár ez utóbbi egyál-
talan nem vette figyelembe a már nyelvileg asszimilálódottakat. Mindezek
után Hermann elemzésében joggal nevezi meglepőnek a cigányok megnöve-
kedett létszámát, hiszen fél évszázad alatt számuk hozzávetőlegesen a duplá-
jára emelkedett. Mivel Kemény István is rámutatott,¹⁰ hogy ebben az idő-
szakban a cigányok természetes szaporodása nem lehetett nagyobb, mint az
ország többi lakosáé (1890-ben a 14 éven aluli gyerekek aránya a cigányoknál
37%, az egész országban pedig 36,6% volt), okkal feltételezhetjük, hogy erre
az időszakra esett a bevándorlási hullám egyik tetőzése.

Mindezek alapján az 1945-ig tartó időszakban elsősorban a „civilizálás”,
letelepítés, a fennálló társadalmi viszonyok elfogadtatása volt alapvetően a
cigányokkal kapcsolatos tevékenység és cigányokról alkotott többségi véle-
mény középpontjában. Mindez azonban úgy, hogy a korszakban – ellentétben

---

⁷ Ezt az adatot vélelmezi Kemény István is az általa szerkesztett könyvben: *A magyarországi
romák*. Budapest: 2000: Press Publica kft. 11., valamint Mészáros Árpád – dr. Fóti János: *A
cigány népesség jellemzői Magyarországon*. In *Statistikai Szemle*. 1996. 11. 909–910.
(http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1996&szam=11&old=30&lap=22
) illetve Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*.
Budapest: Osiris-Századvég, 1995. 11.

⁸ Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás. Budapest: 1993, KSH. 60–69.

http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statistika/nepszamlalas/1850_1857.evi_nepszamlalas.pdf

⁹ *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Budapest:
Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895 (Reprint kiadás, é.n.) 18.

¹⁰ Kemény István: *A magyarországi...*, i. m. 12.

a későbbi időszakokkal – meglehetősen differenciáltan látták a cigányság nem egységes voltát, a különböző múlttal, hagyományokkal, anyanyelvvel és integrációs fokkal rendelkező csoportok létét. Így, a kifejtett vélemény többségében az úgynevezett „vándor cigányokról” szólt, annak ellenére, hogy már az említett 1893-as összeírás során ebből a kategóriából alig kilencezer főt, a huzamosabb ideig egyhelyben tartózkodók közül pedig 20 és fél ezer főt regisztráltak, tehát a várttal ellentétben a többség már teljesen letelepedettnek tekinthető ebben az időszakban is. Ekkor már magasnak mondható a zenész és iparos cigány emberek száma is, akiket gazdasági kényszerűségből, ha be nem is, de elfogadott, megtűrt a magyar társadalom.¹¹

A kor szellemiségét meghatározó tudományos- és értelmiséginek tartott közvéleménye visszafogottan, egyfajta „civilizatórikus küldetéstudattal” viszonyult a cigányok ügyéhez. A Pallas Nagy Lexikon terjedelmesen, hét és félhasábos szócikkben, valamint egy 48 oldalas külön mellékletben mutatja be a cigányokat.¹² A korszak meghatározó, lelkes „önkéntese”, József főherceg „A mi nomádjaink” című értekezésében is leginkább a társadalmilag integrálatlan cigányok ügyét tartja fontosnak. A rövid ideig iskolát is alapító főherceg kijelölte a célt és annak szükségességét is indokolta: *„Ilyen nevelés nélkül nem volna elérve a főcél: hogy az országnak hasznos polgárokat neveljünk ebből a kóbor elemből, amely ma csaknem teljesen elvész a hazára nézve, sőt munkátlan életével és régi vad erkölcsével a társadalom biztonságát is, főleg a vidéken állandóan fenyegeti.”*¹³

Leginkább összetetten azonban a már idézett Hermann Antall látja a cigányok társadalmi helyzetét. Megítélése szerint a Magyarországon bekövetkező gyors kulturális asszimiláció megállíthatatlan folyamat. *„... A hazai czigányok nemzetiségi jellege több tényező és egy folyamatban levő processus eredője s így minden sajátos pregnánssága mellett is gyakran több tekintetben meghasonlást, ingadozást, tarkaságot mutat. E tényezők: az eredeti faj jelleg, az eredeti nyelvhez és primitív culturához való ragaszkodás mérve, a más nemzetiségekhez és a nemzettesthez s az általános polgárosodáshoz való simulás iránya és aránya. Az összes czigányság országos főösszegének viszonyaiból kiindulva, egyelőre ezekre vonatkoztatjuk a részletek viszonylatait. Mint főeredményt mindenekelőtt kiemeljük azt, hogy az összes czigánynak több mint fele, 52,16%-a nem tud czigányul. Egyes esetekben a cigánynyelv tudása egymagában nem döntő az egyéni habitusra nézve; teljesen civilisált egyének, pl. előkelő, művészszámba menő zenészek többnyire tudnak*

¹¹ A Magyarországon 1893. január 31-én..., i. m. 73. o.

¹² Pallas Nagy Lexikon <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/020/pc002051.html>

¹³ József főherceg: A mi nomádjaink. In: *Élet*, 1893. 7. füzet 225. o.

czigányul, míg viszont a czigányul nem tudók, különösen az oláh vagy tót falukban szórványosan letelepedettek közt gyakran fölötte kezdetleges műveltségű és igen vad indulatú egyének találhatók. De a czigányul nem tudók nagy száma egészben véve mégis biztos jele annak, hogy e népelem általában távolodik eredeti fajától és közeledik a nemzet többi eleméhez.”¹⁴

A többségi véleményalkotás másik dimenzióját jelentette a jogszabályok, a jogalkotás által közvetített figyelem, úgy is, mint az állam hivatalos állásfoglalása a kérdésben. A meglehetősen differenciált megközelítésben is szinte kizárólag a „vándorok” ügye került a középpontba: a jogalkotó állam leginkább csak a közigazgatást megzavaró kóbor cigányok megrendszabályozásában volt érdekelt. A korszakban születő jogszabályok egyes rendelkezései ugyan nem utalnak közvetlenül a cigányokra, de alkalmazásuk során a kóbornak tekintett emberek esetében a cigányokra is vonatkoztathatók voltak. Így már az 1876-ban a közegészségügyről szóló rendelkezés, vagy az 1879-ben elfogadott kihágási törvény is kapcsolható volt a kóborlás megakadályozásra indított intézkedésekhez. A legfontosabb, nevesítetten a cigányokra vonatkozó rendelkezés az 15.000/1916. számú BM rendelet¹⁵ volt, amely a sátoros, kóborló cigányok összeírásáról, felkutatásáról intézkedett és kizárólag a vándorlást folytatókra vonatkozott. Ez volt az a rendelet, amely meghatározta a kor közigazgatásának viszonyulását a cigánykérdéshez. Az alapvető problémának a közigazgatásba azonban azt tekintették, hogy a háború idején a kóbor cigányok kivonják magukat a katonáskodás és az adózás alól. Ezért meghatározták a legfontosabb intézkedéseket. Definíálták, hogy ki is tekinthető kóbor cigánynak (*kóbor cigány, aki nem tudja bizonyítani, hogy van lakóhelye*), mit kell tenni azzal, akinek van lakóhelye, de nem ott tartózkodik (*hazatoloncolni szükséges*), a hadsereg igényeire is tekintettel voltak (*igavonó állatok elvétele és a hadseregnek történő átadása*), valamint a közigazgatás igényeit is igyekeztek kiszolgálni (*cigányigazolvány kiadás minden 12 évét betöltött személynek*).

Ehhez a rendelethez kapcsolódik a 84.471/1916. BM rendelet, amely a „*A kóbor cigányok gyermekeinek állami menhelyeken való elhelyezéséről*” címet viseli.¹⁶ Ez a 7 éven aluli gyermekek állami gondoskodásba vételét írta elő. Ezzel vélték megakadályozni a kóborló életmód újratermelődését. A kor má-

¹⁴ A Magyarországon 1893. január 31-én..., i. m. 54. o.

¹⁵ A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról. In Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986. 183-191. o.
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=443&l=hun>

¹⁶ Uo. 211. o. <http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start>

sik fontos, meghatározó intézkedése a 257.000/1928. B.M. körrendelet, amely „A kóbor cigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról” címet viselte. Ez alapvetően a kóbor cigányokra és más hasonló elbírálás alá esőkre vonatkozott, a közrend, a közbiztonság és a közegészségügy védelme érdekében. Miként a jogszabály hangsúlyozza: „A kóbor cigányok és más hasonló elbírálás alá eső elemek közrendet, közbiztonságot és közegészséget veszélyeztető kóborlásának és üzelmeinek meggátlása, és ezzel kapcsolatban a cigánykérdésnek gyökeres megoldása nem odázható állami feladat”.¹⁷ Következménye évtizedekre meghatározó volt, hiszen meghonosodik az évente két alkalommal megtartott cigányrazzia intézménye.

A politikusok visszafogott érdeklődése és csoportok közötti különbségtétele is megfigyelhető ebben az időszakban. Az országgyűlésben általában csak valamilyen kirívó, a társadalom működését jelentősen megzavaró esemény kapcsán került előtérbe a cigányok, de még inkább a vándorcigányok ügye. 1885-ben Nagy István felszólalásában találkozhatunk a cigánykérdéssel: „Tudjuk, t. ház, hogy a teknőkészítő és a fazékfoltozó cigányok kivételével, az u.n. kóbor cigányok mind foglalkozás nélküli csavargók, kik csalás, kuruzslás, lopás és újabb időkben már igen gyakran rablásból is élnek. E fajnak egyetlen tagja sem teljesíti polgári kötelességét; nincs vallásuk, mely őket kötelemre figyelmeztetné; erkölcstelenségük, mely alapját szintén vallástalanságukban leli, kivetkőzteti őket emberi alakjukból, munka nélkül járják be a falvakat, hogy valóságos rémei legyenek a békés társadalmi kötelékben élő, törvények által kormányzott polgároknak.”¹⁸

Ezt a vonulatot folytatta és a 20. század elejének az egyik említésre méltó megnyilatkozása. Ez Samassa János interpellációja volt a dánosi rablógyilkossághoz¹⁹ kapcsolódóan: „Szándékoznak-e a miniszter urak az oláh cigányok szigorú és végleges megrendszabályozása tárgyában a legrigorózusabb törvényes intézkedéseket megtenni, s addig is, mivel e kérdés megoldása több nehézségbe ütközik, míg törvényben végleg szabályozható, tekintve azonban azokat a végzetes és veszedelmes állapotokat, mely a közt fenyegeti e vándor rablógyilkosok minden útvonalán, hajlandó-e különösen az igazságügy-miniszter úr a magyar korona országainak területére rájuk a statáriumot kihirdettetni?”²⁰ Polónyi Géza igazságügy miniszter válaszában bár alapve-

¹⁷ Uo. 200. o. <http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start>

¹⁸ Uo. 168. o.

¹⁹ Az ügyről például: [Ibolya Tibor] A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte nincs. In: *reformatus.hu*, 2013. június 19. <http://www.reformatus.hu/mutat/8492/> vagy Gaál György: A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte van. In: *Médiakutató* 2007./3. http://www.mediakutato.hu/cikk/2007_03_osz/01_danosi_rablogyilkossag?

²⁰ Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: *A magyarországi...*, i. m. 172. o.

tően egyetértett a képviselő helyzetértékelésével, de megítélése szerint nem volt törvényi lehetősége a statárium kihirdetésére.

Az 1907-es dánosi eset valószínűleg azonban az egyik fontos pontja lehetett a véleménykifejtésnek és az állam cselekvésre ösztönzésének a tárgyalt korszakban. Miként Porzsolt Kálmán írta: *„Kétféle cigány van Magyarországon. A magyar cigány, amelyből a geniális cigány zenészek kerülnek ki. Ezt a fajt pártfogolni s nevelni kell! A másik fajt, a vándor oláh cigányt pedig egyszerűen ki kell irtani! Ha a magyar törvényhozás és közigazgatás nem képes ezt a jelentéktelen kérdést radikálisan megoldani, nem érdemli meg, hogy az embereit a művelt emberek sorában emlegessék.”*²¹

Ezek után évtizedekig nem foglalkozott az országgyűlés, valamint a közvélemény sem a cigányok ügyével. Később a zsidótörvények vitájában került újra elő a parlamentben a cigánykérdés. Drózy Győző, Gesztelyi Nagy László, majd Orsós Ferenc fajkutató próbálta meggyőzni a Felső Házat a cigánymagyar vérkeveredés megtiltásának szükségességéről, sikertelenül.²²

Nagyobb aktivitással találkozunk a közigazgatás alsóbb szintjein dolgozók között. Ilyen volt például Barabás Péter gyermekvédelmi szakértő, aki mint 1911-ben javasolta: *„A vándorcigány-gyermekeket már csecsemő korában állami gondozásba kell venni s 15 éves koráig a gyermekmenhelyek oltalma alá kell helyezni.”*²³ Másrészt Endre László, radikalizmusáról ismert személyként már 1934-ben kifejtette: *„A cigánykérdés megoldása elsőrendű állami feladat. Az egész ország kóborcigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok vagy internáló táborok már voltak, koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni, esetleg teljesen megbízható vidékeken földműves családokhoz egyenként kiadni s a cigányok munkába állítását a fentemlített táboron belül megkísérelni. Erre megfelelő apparátust és igazgatást lehet biztosítani.”*²⁴ Hasonlóan gondolkodott Gesztelyi Nagy László is 1940-ben, aki kifejtette: *„Az eddigi intézkedések főhibája az volt, hogy a kérdés megoldásánál az emberies gondolkodás, a kesztyűs kézzel való bánás, a humanitás vezette az intézkedésre hivatott tényezőket akkor, amikor a legkíméletlenebb intézkedésre lett volna szükség; nem lehet a kérdés végleges megoldását remélni, ha a szív hangjára, a szív érzelmeire hallgatunk.... A kóbor cigányokat koncentrációs munkatáborokba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további szaporodásukat feltétlen megakadályozni. Ha munkát végezni nem akarnak, ennek*

---

²¹ Uo. 223. o.

²² Uo. 225–230. o.

²³ Uo. 222. o.

²⁴ Uo. 225. o.

*kikényszerítésére a legszigorúbb eszközöket kell alkalmazni, vagy hasznos és munkás egyede lesz a társadalomnak, vagy elpusztul. ... Hasonló eszközökkel kell a cigánynőket és leányokat táborokba összegyűjteni, munkára kényszeríteni, mint a férfiakat, legalább is egyelőre annyi munka végzésére szorítani, amely fenntartásukat biztosítja, hogy létfenntartási költsége ne legyen a dolgozó társadalom terhe.*²⁵

Az itt idézett nagyobb lélegzetű megnyilatkozások mellett a korszak két szakterületén zajlott még, gyakran erősen szélsőséges megközelítésben vita és megoldási javaslatok keresése a „kóborcigány-kérdés” ügyében. Egyrészt a körorvosok a *Népegészségügy* című lapban jutnak el az 1940-es évben egészen a sterilizálás gondolatáig, másrészt a *Csendőrségi Lapok* állandó témájaként van jelen a cigányok elleni harc.

Összességében elmondható, hogy a dualizmustól kezdődően a II. világháborúig tartó periódusban a cigányok külső megítélését, definiálását elsősorban a társadalmi érdektelenség jellemezte. Ez következett a társadalmon kívüli létből, a gazdasági és kulturális súlytalanságból. Bár az 1930-as évektől, az Európában megjelenő és terjedő fasiszta ideológia hatására nálunk is megfogalmaztak egyre radikálisabb nézeteket a romákkal kapcsolatban, sőt, 1944-től népiirtásba is torkollott a nyilas uralom tevékenysége, állíthatjuk, hogy a cigányok ügye nem tartozott a társadalom fontosabb kérdései közé. A figyelem középpontjába legfeljebb a kirívóan antiszociális cselekmények kerültek, a kulturálisan és különösen nyelvileg integrálódott roma közösségek besimultak az általános szegénységbe és szolgáltatói státuszba. A cigány a többség, a külső megítélő számára elsősorban a társadalmon kívül álló, a közigazgatásnak, az egészségügynek és a rendőrségnek problémákat okozó „vándort” jelentette, a körülötte élő, zenészként vagy más területen dolgozó roma pedig csak egy szolga volt a többi közül.

A társadalmi helyzet átstrukturálódása: a cigányok, mint szociális probléma

Az 1945 után kezdődő és az 1989-es rendszerváltozásig tartó korszak jelentős változást hoz a cigányok megítélésében. Erre az időszakra mindenki számára nyilvánvalóvá válik, hogy itt már letelepedett, eredeti nyelvüket többségében elvesztő, kulturális hagyományait elfelejtő, a társadalom peremén, mélyszegénységben élő közösségekről van szó. Az is világossá vált a társadalom vezetői számára, hogy a szegénység, az analfabetizmus és a szétesett közösségi intézmények miatt a társadalmi integráció nem kis nehé-

---

²⁵ Uo. 226. o.

zséggel fog járni. Mindez összekapcsolódott a korszak általános felfogásával, amely a nemzetiségi szeparatizmus helyett az internacionalizmust állította a középpontba. Másrészt a szovjet mintára létrejött állampárti-diktatórikus politikai berendezkedés nem engedte az egyéni, autonóm kísérleteket ezen a területen. Ha egy vélemény megjelent és teret nyert, az csak akkor fordulhatott cselekvésbe, ha bírta az állam politikai támogatását. Ezért a korszakban kevés egyéni, értelmiségi-kutatói megítéléssel találkozunk. Megfigyelhetjük azonban, hogy a csoportok különbségeiről tudó, szociális, kulturális helyzetű, integráltságuk fokát figyelembe vevő differenciált megközelítést fokozatosan felváltja a „cigány” kategóriájának, általános értelemben történő használata. Ez valószínűleg együtt járt a különböző csoportok társadalmi helyzetének hasonlóvá válásával.

A korszak kezdetén, az 1950-es években, még csak az útkeresésnek vagyunk a tanúi. Kálmán András véleménye, amely először rávilágít az ügy fontosságára. *„A gazdasági talpraállítást ki kell, hogy egészítse a cigányság nemzetiségi jogainak megadása. ... Tárgyilagossá szemlélő előtt kétségtelen, hogy a nem asszimilált cigányság problémája nemzetiségi kérdés. Olyan rétegről van ugyanis szó, amely gazdaságilag, társadalmilag és részben nyelvben önálló csoportot alkot.”*²⁶ Megfogalmazásában a „cigányprobléma” nem a cigány fajúak vagy cigány anyanyelvűek problémáját jelenti, hiszen a cigányság döntő többségét asszimilálódott, városban lakó munkások, kisiparosok, kereskedők képezik. A fő probléma azokkal a falun lakó, vagy „vándorcigányokkal” van, akik nem rendelkeznek rendszeres munkával, keresettel. Véleménye szerint nemzetiségi kérdésről van szó, hiszen a cigányság is nemzetiség, csak még nem kapta meg azokat a jogokat, amely ebben az esetben járna. A nemzetiségként történő meghatározás (még ha nem is hivatalos álláspontról van szó) nyilvánvalóan az eltelt évtizedekben lezajló, erős asszimilációs folyamat eredményeit tükrözi. A gyorsuló nyelvvesztéssel, egykorvult kulturális hagyományok eltűnésével 1945 után a cigány emberek többsége a teljesen elszegényedett agrárproletárok státuszát töltötte be Magyarországon. Kálmán véleménye azonban legalább egy évtizedig elszigetelt maradt, a politikai hatalmat a cigányokkal kapcsolatban az előző korszak hagyományait folytatva legfeljebb közegészségügyi vagy bűnüldözési problémaként foglalkoztatta időnként. A „vándorcigányokra” vonatkozó megközelítés is megmaradt egy ideig, ami jól megfigyelhető, például az úgynevezett „fekete személyigazolványok” kibocsátásában. *„Azok a cigányok, akik megfelelő munkát és lakóhelyet igazolni nem tudtak, feltehetően bűncselekmények elkövetéséből tartják fenn*

---

²⁶ Kálmán András: A magyar cigányok problémája. In: *Társadalmi Szemle*. 1946. 8–9. 658. o.

magukat [...] Javaslatunk, hogy ideiglenes személyi igazolványt adjunk ki a részükre”²⁷ Ez a fajta megkülönböztetés egészen 1962-ig fennmaradt.

A nemzetiségi gondolatnak a folytatását figyelhetjük meg azonban a rövid életű Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége létrehozásában. A kommunista vezetés támogatását bíró, cigány származású László Mária, 1956. január 9-én felirattal fordult a Minisztertanácshoz. *„Mélyen hiányolom, hogy amikor nemzetiségről, kisebbségről vagy néptöredékről beszélünk, nem történik sehol említés és intézkedés a cigány néptöredékről.(...) Amíg hazánk területén a nemzetiségek már a szocialista államelmélet gyakorlatának megfelelően gazdasági, politikai és kulturális egyenjogúságot élveznek, addig a cigány néptöredék ezen intézkedésekből ismét kimaradt. (...) Kiestünk a haladás hivatalosan biztosított menetrendjéből, véletlen szerencsétől, jó szándékú emberektől függ sorsunk.”*²⁸

Az 1957 és 1961 között létező szövetség a többi nemzetiségi szövetség mintájára jött létre, céljai között is a nemzetiségi státusz elérését fogalmazta meg. Ez a fajta megközelítés azonban nem illett a korszak politikai felfogásába, így rövid átmenet után felváltotta az az ideológia, amely meghatározta a későbbi időszak hivatalos politikai viszonyulását. Ennek hivatalos kifejtése az úgynevezett „1961-es párthatározatban” történt meg. *„A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv” fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nemcsak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket. [...] A cigány lakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.”*²⁹

Az 1960-évek legfontosabb fogalma tehát a szociális problémaként történő definiálás, a feladat pedig a beilleszkedés lett. Az elkövetkező időszakban

²⁷ Purcsi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. In: *Beszélő*. 2001. 6. 26–37. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-szemelyi-igazolvany-es-munkatabor>

²⁸ Idézi: Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. In: *Múltunk*. 2008. 1. 273–308. <http://www.polhist.hu/regi/multunk/letoltes/saghye.pdf>

²⁹ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról. In: *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1967–1970*. Budapest: Párttörténeti Intézet, 1974. (165–173.) 168. o. http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf

már nem vándorokról, letelepedettekről vagy nemzetiségekről volt szó, hanem elfogadva ekkorra a teljesen letelepedett életmód tényét, de érzékelve a társadalom peremén lévő státuszt, az új hármass felosztás elemei a „beilleszkedett”, a „beilleszkedésben lévő” és a „be nem illeszkedett” jelentette. Az ezt követő években pedig, az alapelvek változatlan formában történő elfogadása mellett (valószínűleg nem kis mértékben, kapcsolatban az erre az időszakra meginduló gazdasági – társadalmi fejlődéssel, az első generációs roma értelmiségek megjelenésével) fokozatosan differenciálódott a cigányság külső szemlélő által történt megközelítése, definiálása. A 70-es évek végén megjelent újra a „népréteg” fogalma: „*A cigány lakosság sajátos népréteg, amelynek fejlődése, társadalmi beilleszkedése hosszabb folyamat, a beilleszkedés tehát fokozatos lehet és különböző módon mehet végbe.*”³⁰ Majd a rendszerváltozáshoz közeledve már az etnikai csoport fogalmát is megkockáztatták hivatalos politikai állásfoglalásban: „*Magyarországon a cigányság alkotja a legnagyobb lélekszámú, sajátos kultúrával, tradíciókkal rendelkező társadalmi, etnikai csoportot.*”³¹

Mindezek mellett a kriminológiai tudományterület termékeként a cigány közösségekből kikerült bűnelkövetők önálló kategóriaként lettek megjelölve. Egyrészt besorolták őket a „társadalmi beilleszkedési zavarral” (TBZ) küzdők kategóriájába,³² másrészt megkezdte máig tartó népszerűségét a „cigánybűnözés” fogalma, amivel például Moldova György egyik könyvében találkozhattunk.

„– Milyen típusú bűnözőkkel kerülnek szembe a leggyakrabban?

– *Három nagy csoportra lehet osztani őket: cigány bűnözőkre, fiatalkorú bűnözőkre és prostituáltakra.*”³³

A pedagógiai kutatás területén jelent meg a „hátrányos helyzet” fogalma, amely eredetileg olyan társadalmi helyzetet jelent, amelyben valaki valakihez képest „hátrányban” van, valamiben elmarad. Ezt a fajta iskolai nehézségekből adódó lemaradást kezdték az évek során, fokozatosan a cigány gyerekek, majd később a cigány közösség tagjaira általában alkalmazni.

³⁰ A cigánylakosság elmaradott rétegeivel kapcsolatos közművelődési tevékenység szervezéséhez. Irányelvek és módszertani ajánlások In: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: *A magyarországi...*, i. m. 287. o.

³¹ A magyarországi cigánylakosság helyzete és az időszzerű feladatok In: uo. 275. o.

³² A kutatók szerint a TBZ négyfajta deviáns viselkedés (a bűnözés, az öngyilkosság, az alkoholizmus és a mentális betegségek) összefoglaló neve, amelyek bár megjelenési formájukban eltérőek lehetnek, mégis összefüggnek és megjelenésükben hasonló kulturális-gazdasági gyökereket valószínűsítene.

³³ Moldova György: *Bűn az élet – Riport a rendőrökről*. Budapest: Magvető Kiadó, 1988.
http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/MOLDOVA/moldova00071_kv.html

A kutató szemlélet is elsősorban a hivatalos álláspontot erősítette. Erdős Kamill azóta is nélkülözhetetlen tanulmányai mellett a politika által hangoztatott álláspontot vallotta, képviselte: „*A cigányok nem képeznek nemzetiséget. ... Utópisztikus és indokolatlan volna minden arra irányuló törekvés, hogy újraélesszék a cigány nyelvet, és ennek érdekében külön iskolákban tanítsák rá a gyermekeiket. Ez meggátolná a cigányság felemelkedését, mert káros elkülönüléshez vezetne, és az idejétmúlt, korszerűtlen életmód konzerválását segítené elő. ... A cigányok jelenleg a többi nép közé olvadás fázisában vannak. Etnikai szempontból egyelőre még különböznek tőlük, de társadalmi szempontból visszafordíthatatlan folyamat beilleszkedésük és eltűnésük. Egyébként a magyar cigányok már ma is a magyar nemzet szerves alkotórészét képezik. Jogilag is mindannyian magyar nemzetiségűek.*”³⁴ Hasonló megközelítésben tárgyalta a témát az 1963-ban megjelent cikksorozat a Belügyi Szemlében is, amely a kriminalitás megszüntetése és a beilleszkedés támogatása mellett tett hitet.

Az 1970-es és 80-as években azonban már megjelentek a „cigánykérdés” kutatásában lényegesen differenciáltabb megközelítések is. Csalog Zsolt, Diósi Ágnes, Kemény István, Tauber István, Havas Gábor és még néhányan ugyan már sokkal összetettebben látták a problémát, de véleményük csak szűk akadémiai elit tudatába épült be és nem juthatott el a társadalmat alkotó emberek tömegeihez.

Összegezve elmondható a most bemutatott korszakról tehát, hogy bár a társadalmi véleményalkotás tudomásul vette a roma közösségek „társadalmon belülre kerülését”, a tényleges emancipáció, a befogadás nem történt meg. Egyfajta szükséges rosszként voltak jelen a cigányok. Szükségessé, hiszen az időszak gazdasági fordulatai miatt fontos, mozgósítható munkaerő-tartalékokat jelentettek és problémaként, hiszen az általános szegénységen belül, többségük egy gazdaságilag-társadalmilag kirívóan leszakadt, saját erőből kilábalni képtelen, problémás tömeget jelentettek. A társadalmi gondolkodás annak a felismeréséig jutott el, hogy enyhíteni kell a szociális problémákon, cserébe viszont a teljes beolvadást várták, a befogadás ígérete nélkül. Az 1980-as években a politikai vezetés, nem kis részben az ekkorra már formálódó és hangját is hallató roma értelmiség első generációjának hatására, közeledett az etnikai csoportként történő elfogadásra, de ez már a rendszerváltozás előtt nem történt meg. A külső megítélés azonban egységesült, az általános szegénység szintjén nivellálódott cigány közösségek külső megítéléséből fokozatosan eltűnt a csoportok között lévő nyelvi, kulturális és

---

³⁴ Erdős Kamill *cigánytanulmányai*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 1989. 130. o.

társadalmi integráció szint közötti csökkenő, de még karakteresen meglévő különbségek felismerésének igénye.

Kiszélesedő véleményalkotás és beszűkülő megítélés

Az 1989–90-es rendszerváltozás utáni új korszakban a régi definíciókból származó vélekedések továbbélését, „újrafelfedezését” figyelhetjük meg, amelyek keverednek a kialakuló demokratikus államszervezet jogállami megközelítéseivel. A szólás- és véleményszabadság megjelenése kiszélesítette a véleményalkotás lehetőségeit, új és differenciált, gyakran tudományosan is megalapozott megközelítések váltak ismertté, de teret nyertek először szemérmesen megjelenve-visszahúzódva, majd később meghatározó többségi véleménnyé erősödve a demagóg, előítéletes megközelítések is.

Először érdemes a „hivatalos”, az állami értékítéletet megjelenítő véleményalkotást megfigyelnünk. Ennek első elemei a rendszerváltozás után átalakított jogrendszer változásaiban figyelhető meg. Az 1989 után újraírt alkotmány államalkotó tényezőként ismeri el a kisebbségi közösségeket, tiltja hátrányos megkülönböztetésüket, védi és támogatja az anyanyelv és a kulturális hagyományok megőrzését. Ezeket az alapelveket konkretizálja az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, amelynek legfontosabb rendelkezése tárgyalt témán szempontjából, hogy Magyarországon először ismerik el hivatalosan etnikai közösségként a cigányokat. A jogszabály meghatározza az európai normák figyelembe vételével a kisebbségi csoportok ismérveit is. Így a hivatalos állami elismeréshez szükség van a csoporttagok magyar állampolgárságára, legalább száz éve honos itt- tartózkodásukra, kulturális és nyelvi hagyományokra, valamint csoporttudatra. A jogszabály további részei az egyéni és kollektív kisebbségi jogokat részletezi, köztük a kisebbségi oktatásra és a kulturális önzorgatásra, a kisebbségi önkormányzatok alakítására vonatkozó jogosultságokat.

Mindezen rendelkezések új dimenziókat nyitottak a cigány közösségek életében is. A rendszerváltás eufóriájában és az azt követő években is jó ideig úgy tűnt, hogy az új korszak szakít a régi beidegződésekkel, teret ad a csoportoknak és a csoporton belüli autonóm fejlődésnek. A 2010-es kormányváltást követő újrakodifikálási hullám sem töri meg a hivatalos jogi felfogást és alkotmányos szinten napjainkig, most már nemzetiségnek nevezve, elismerik a cigány közösségeket etnikai csoportként.

A jogalkotás, mint „magasabb” állami szint mellett az egymást váltó kormányzatok felfogása azonban változott a cigányok ügyében. Hamar kiderült ugyanis, hogy a jogi deklarációk önmagukban nem elegendőek a cigány kö-

zösségek modernizációjához, társadalmi integrációjához. A cigány közösségek egy része ugyan már négy-ötszáz éve, más része viszont alig száz éve érkezett csak az országba. Ez az időtartam nem bizonyult elégségesnek a többségi társadalomhoz hasonló integrációs pálya megvalósítására, (itt most nem részletezett okok miatt) nem történt meg a roma közösségek dinamikus önfejlesztő képességeinek kialakulása sem. Ezért a cigány emberek a rendszerváltozás után változatlanul maradtak a társadalom periferiáján, sőt, még inkább romló szociális – társadalmi helyzetbe kerültek, megmaradtak szociális problémaként. 1995-től kezdődően az éppen hatalmon lévő kormányok ezt a helyzetet felismerve programokat dolgoztak ki a roma közösségek társadalmi integrációjának elősegítésére.

Az egymást követő programok elnevezésében eleinte a „legsürgetőbb” feladatok kifejezést használták, majd hosszabb időre meghatározó lett a „középtávú intézkedéscsomag” megjelölés, amely egyszerre jelezte a megvalósítás tervezett idejét, illetve a többféle feladat együttes voltát. Az elmúlt néhány évben a „stratégia” kifejezés vált meghatározóvá, amellyel valószínűleg a megalapozott tervezést kívánták megjeleníteni. A programok általában indokolták megalkotásuk szükségességét is. Így az 1995-ös első határozat³⁵ esetében leírt „a cigányság összetett problémáinak kezelésére, társadalmi integrációjának elősegítésére” irányuló cél az elkövetkező években is megmaradt. Az ezt követő kormányváltások esetén pedig, amikor mindig újraalkották az intézkedéscsomagot, általában megelégedtek a „felülvizsgálat, továbbfejlesztés” kifejezéssel, ezzel is elfogadva és valószínűleg egyetértve az eredeti indokolással. A változás 2007-től, az első „stratégiának” nevezett anyagtól kezdődött. Itt már részletesen kibontva próbálták elmagyarázni a stratégia megalkotásának okát: *„a roma lakosság társadalmi, gazdasági integrációja feltételeinek megteremtése, életkörülményeik javítása, a romák közszolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek javítása, valamint a romák és nem romák életkörülményei között kialakult szakadék csökkentése, hosszú távon megszüntetése”*.³⁶ Az idézett rész az egyetlen országgyűlési határozatból származik, tehát vélhetőleg törekedni próbáltak az előkészítés során elvégzett munka alapos voltára, illetve az országgyűlés kiemelt fontosságú szerepére is. Ehhez képest az említett dokumentumhoz kapcsolódó kormányhatá-

³⁵ 1125/1995. (XII. 12.) Korm. határozat a cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról. In: Pulay Gyula – Benkő János: *A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértéke és hatékonysága*. Budapest: Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet, 2008, 19. <http://www.opten.hu/dijitalan-szolgáltatások/optijus-light/nyomtat/207039>

³⁶ 68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről <http://www.complex.hu/kzldat/o07h0068.htm/o07h0068.htm>

rozat már megelégedett a „sikeres társadalmi integráció elősegítése” megfogalmazással is. A 2011-ben elfogadott stratégia³⁷ pedig ismét részletezte el-
érendő célját a „10 éves időtávlatban meghatározni a szegénységben élők, köz-
tük a romák társadalmi és munkaerő-piaci integrációja középtávú kihívásait,
céljait és a szükséges beavatkozási irányokat”, kijelölve ezzel a szükséges utat.

A programok elemei gyakorlatilag ugyan azok az elmúlt két évtizedben. Fontos újítás a 1990-es években, hogy megjelenik az emberi jogi szemlélet, a diszkrimináció elleni harc szükségességének a megfogalmazása, majd foko-
zatosan háttérbe szorul napjainkra. Eleinte „cigány” programoknak nevezik
őket, de a szakmai-társadalmi viták következtében 2007-től fokozatos fordulat
következik be: először céljaiban, majd elnevezésében is szegénységellenes
programmá változik. Azonban a kezdeti cigány/roma elnevezés ellenére
alapvetően végig szociálpolitikai programokról beszélhetünk, amelyben nem
nehéz felfedezni az 1961-es párthatározat továbbélő szellemiségét, amely
szociális problémaként definiálta a magyarországi cigány közösségeket.

A tudományos élet területén ebben az időszakban robbanásszerű növeke-
dés figyelhető meg a kutatások számát és minőségét illetően is, így jelen ta-
nulmány keretén belül áttekinthetetlen.³⁸ A nagy szociológiai adatfelvétele-
ken alapuló kutatások mellett a megerősödő kulturális antropológia is sok új
szemponttal képviseltette magát a kérdés bemutatása során. A társadalmi
tudatig azonban inkább azok az ideológiai alapokon álló tanulmányok jutot-
tak el, amelyek a hivatalos álláspont támogatása vagy bírálata mentén foglal-
tak állást az ügyben.

Hasonlóan fontos és jellemző a magyar társadalom cigányképére az elekt-
ronikus médiumokban megjelenő ábrázolás is. Eleinte jellemzően továbbra
is a bűnügyi tudósítások szereplőiként láthatunk romákat, illetve néhány
kiemelkedő művész, leginkább zenész tevékenységét mutatják be. Valószínű-
leg fordulópontnak és egy új vonalnak is tekinthető a „Győzike-jelenség” fel-
tűnése a képernyőkön. Az erősen konstruált személyiségek és a hozzá kitalált
történetek egyfajta, a többség gondolkodásában vagy elképzeléseiben élő
képet kezdett megerősíteni a társadalmi tudatban. A primitív vadember, aki
hangoskodik, állandóan problémás szituációkba keveredik, és sok konflik-
tust gerjeszt, rossz ízlése van, és „cigányos” beszédmódja alapján jól felis-
merhető. Biztos sikernek számít bármilyen gyenge humorista műsorában is
egy-egy ilyen, lassan már kondicionált kép megjelenítése.

---

³⁷1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, va-
lamint végrehajtásának a 2012–2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről
<http://www.opten.hu/dijitalan-szolgaltatasok/optijus-light/nyomtat/174786>

³⁸Részletesen: Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság...*, i. m. 242–332. o.

A média egyrészt megjeleníti a többségi társadalomban kialakult „cigányképet”, másrészt további elemek hozzáadásával erősíti, sőt, cigány emberek „hiteles megjelenítésével” megerősíti, visszaigazolja a nem cigányok vélekedését. Mindez természetesen erősen hat nem csak a többségi közösségre, hanem a cigányokra is, akiknek alacsonyan iskolázott rétegei számára mintegy mintaként jelennek meg ezek a szereplők, olyan mintaként, amelyek látszólag tetszenek a nem cigányoknak. Ezt aztán követendő példaként beépítve személyiségükbe ismételten csak megerősítik a „na ugye” érzését a többségben.

A „sztárok” megjelenítése mellett azonban a médiában továbbra is a szegénység és a bűnözés összefüggéseiben lehet leginkább cigányokat látni.³⁹ Sajátságos, hogy a roma kultúrával kapcsolatos híreket szinte kizárólagosan ezekről a „sztárokról” szóló bulvárhírek jelentik. Persze nem csak Győzik létezik, az utóbbi években jeles zenészek is feltűntek a médiában. Az élettörténetük „mesebeli”, miként azt kutatásokból ismerjük.⁴⁰ A tisztességes szegénységből a kemény küzdelmek után híres emberré váló zenész, akinek egy idő után szinte kényelmetlen a származása, egyre inkább „kifehéredik” saját gondolkodásában is. Miközben ezek az életutak és karrierok – nem kisebbítve a tehetség és a szorgalmas munka szerepét – hasonlóan a „Győzikejelenséghez”, a többség által konstruált történetek, amelyek olyan ívet vázolnak fel, amelyet a szereplők is magukénak éreznek. Mintegy kijelölve az aszszimiláció útját, amelynek végén, ha a befogadás ígérete nem is, de az elfogadás mindenképpen ott van. Ez pedig még a legvadabb, legradikálisabb gondolatoktól sem elzárkózó emberek üzenetében is megtalálható.⁴¹

A cigányzenészek több évszázadra visszanyúló megjelenése a magyar társadalomképben azonban csak egy kis szelete a cigányság külső megítélésének, a „cigánykép” formálásában. Hiszen a 2000-es évek második felében jelentkező gazdasági válság csak tovább erősítette a társadalom tudatába beégett, „primitív vadember” fogalmát, sőt, fokozatosan kibővült a kártékony, az anyagi lehetőségeket más emberek elől rosszhiszeműen, élősködő módon megszerző ember képével. A politikai életben jelentkező mozgalmak már nem csak mint problémát, hanem már mint bűnbakot azonosították a cigány közösségeket. Miként Pók Attila is megállapította, a bűnbakkeresés nem jobb- vagy baloldali ideológiai, hanem sajátos gondolkodási mechaniz-

³⁹ Vö.: Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): *„Csak másban”: romareprezentáció a magyar médiában*. Budapest: Gondolat, 2013. kötet számos tanulmánya

⁴⁰ Munk Veronika: A leghíresebb romák önreprezentációja In: uo. 66–81.

⁴¹ Bayer Zsolt: Ki ne legyen? In: *Magyar Hírlap*. 2013. január 5.
<http://archivum.magyarhirlap.hu/ki-ne-legyen>

mus, amely bármely eszmerendszert szélsőséges irányba sodorhat.⁴² Olyan érdekek által mozgatott társadalmi folyamat, amely általában a válsághelyzetek szinte szükségesnek mondható eleme, a gazdaságilag eszmeileg szétesett közösségek egyik megerősítőjeként működhet. Miként a szakirodalom is megállapítja, a bűnbak ismérvei között megtaláljuk társadalmi értelemben vett idegenségét, kisebbségi helyzetét, valamilyen irányban kitűnik a tömegből, magatartásukkal vagy létükkel pedig a nagyobb közösséget saját hibáira, gyengeségeire figyelmezteti. Ennek a tipizálásnak pontosan megfelelnek a Magyarországon élő cigány közösségek tagjai.

Hasonlóan alkalmazható a többségi megítélés szempontjából az eredetileg Stanley Cohen által alkotott morális pánik elmélete is. Miként azt Kitzinger Dávid tanulmányában megállapítja, „*Egy csoport vagy egy bizonyos csoporthoz kapcsolódó jelenség az adott társadalom idealizált rendjét (hagyományos életmódját vagy alapvető értékrendszerét, konstruált, konszenzuális valóságát) fenyegető veszélyként tudatosul a társadalom tagjaiban.*”⁴³ Ehhez erőteljesen hozzájárul a már említett médiamechanizmusok szelektív és felerősítő volta, amely a politikai szereplőket határozott megoldásra, sürgető közhangulattal próbálja ösztönözni. A későbbi értelmezések is adekvátnak tűnnek a romák szempontjából, amely szerint a hangulatilag mobilizált közvélemény alkalmas arra is, hogy elterelje a figyelmet a társadalomban húzódó egyéb válságokról. „*A rendpárti mozgalom olyan időkben erősödik meg, amikor a hegemon politikai kultúra veszélyeztetettségét érzi.*” – írja Pearson nyomán Kitzinger⁴⁴. A felhergelt és egyirányú gondolkodási pályára állított közvélemény pedig nyilvánvalóan keveset foglalkozik Durkheim megállapításával, amely szerint egy társadalmi tény meghatározó okot, ha meg szeretnénk ismerni, akkor azt a megelőző társadalmi tények között kell keresnünk.⁴⁵ Az értelmezések⁴⁶ szerint öt kritériumnak kell meglenni egy morális pánik megjelenéséhez egy adott társadalomban: elsőnek az érintettség érzésének kialakulása szükséges, amikor a közvélemény elkezd fokozottan figyelni a bizonyos társadalmi csoportra. Ez követi az ellenséges közhangulat kialakulása, majd a társadalmi egyetértés a közös fenyegetettséggel kapcsolatban. Fontos még a probléma eltúlzása, a veszély aránytalan felnagyítása, valamint változó intenzitása is. Természetesen ez a megközelítés napjainkra „modernizáló-

---

⁴² Pók Attila: Bűnbakok a magyar történeti gondolkodásban. In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Budapest: Kronosz Kiadó, 2013. 15–32.

⁴³ Kitzinger Dávid: A morális pánik elmélete. In: *Replika*. 40. 2000. június, (23–48.) 23. o.

⁴⁴ Uo. 32. o.

⁴⁵ Durkheim, Emil: *A szociológia módszere*. Budapest: Franklin, 1917. 139.

⁴⁶ Kitzinger Dávid: A morális..., i. m. 39–41. o.

dott”, a határok ledőltek, a romák elleni gyűlöletkeltés a magyar társadalmon belül a közvélemény fontos mobilizációs eszköze lett. *„Ha megnézzük a közvélemény kutatásokat, akkor azt látjuk, hogy romaellenességben nehéz olyan határt átlépni retorikailag, ami visszaütne a szélesebb közvéleményben. Mert a romaellenesség a társadalomban sajnos normának számít”* – fogalmazta meg az egyik elemző.⁴⁷

Ezt a helyzetet felismerve, kihasználva és tudatosan tovább gerjesztve már országos politikai mozgalom építhető, amely sikerrel versenghet egy választáson a „pánikba esett” közvélemény szavazataiért. *„Az első feladat tehát az őszinte helyzetfelmérés. Az igazság kimondása, bármilyen fájdalmas is. A cigányság jelenlegi állapotában ma Magyarországon egy időzített bomba. ... Ha nem történik azonnali és érdemi beavatkozás, ez a probléma hazánkat polgárháborúba sodorhatja. ... Félő, hogy a cigány társadalom egy része már egyáltalán nem vágyik sem integrációra, sem munkára, sem tanulásra, csupán a társadalom által biztosított segélyekre.”*⁴⁸ Az ilyen típusú, szélsőséges megközelítés, amely jelentős támogatottsággal bír a társadalomban, arra ösztönzi a politikai élet többi szereplőjét is, hogy bár tagadva a szélsőséges elveket, de valamilyen módon hasonló tematizálással próbáljon foglalkozni a kérdéssel. Ezzel további megerősítést adva az általános vélekedéseknek.

*„Magyarországon tömeges igény van a cigányellenességre, és a Jobbik ezt az igényt szolgálja ki a cigánybűnözés kifejezés használatával. Ez egy haszonelvű szóhasználat, szavazatok megszerzésére irányul – amúgy sikerrel.”*⁴⁹ Napjainkra azonban már nem beszélhetünk arról, hogy csak egy, szélsőségesnek mondott párt élne az ilyen típusú politikai haszonszerzés lehetőségével. A magyar politikai jobboldalon megjelenő „kettős beszéd” amely egyrészt elítél minden kirekesztő és rasszista beszédmódot, másrészt ugyan azzal a mozdulattal, mintegy a közönség szimpátiáját azért megőrizni remélve megismétli a társadalmi tudatban meglévő rasszista beszédmódot, nem sokáig maradt egyedül a politikai életben. A baloldalon, sokáig csak „titokban cigányozó” politikusok saját sikertelenségük elleni szerként a rendpártiságot és a cigányellenességet állították csatasorba. Ennek tipikus példája a 2014-es

⁴⁷ A zsidók után most újra a cigányokat támadja a Jobbik. [Idézik Krekó Pétert a Political Capital kutatási igazgatóját.]

http://www.atv.hu/belfold/20120209_a_zsidok_utan_most_ujra_a_ciganyokat_tamadja_a_jobbik?source=hirkereso

⁴⁸ Csillag József: Vissza a cigányútról! In: *Blogbejegyzés*, 2010. január 22.

{http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?n=cobraboy&pid=22287&blog_cim=Vissza%20a%20cig%E1ny%FAtr%F3l%20}

⁴⁹ Bencsik Gábor: A pártok cigány-programja 3. – Jobbik. In *cigányokról.blog*, 2010. április 2.

http://ciganyokrol.blog.hu/2010/04/02/a_partok_cigany_programja_3_jobbik

önkormányzati választások és ezen belül Pásztor Albert polgármester-jelöltsége. A 2009-es nyilatkozata⁵⁰ után elhíresült akkori miskolci rendőrfőkapitányt először leváltották posztjáról, majd a helyi lakosság és az összes politikai párt támogatásával visszahelyeztették. Az akkori szocialista városvezetésnek és a szocialista kormánynak azonban még sikerült úgy beállítani az ügyet, amely mintegy „tévedésként” van csak jelen a politikai életben.

Napjainkra azonban ezek a gátek ledőltek, baloldali és liberális értelmiségiek sajtónyilatkozatokban bizonygatják Pásztor alkalmasságát és szükségességét⁵¹ (ő mai napi sem érti, hogy mi is volt a baj nyilatkozatával, sőt, bizonyos szempontból még ráerősített erre⁵²), a „cigánybűnözés” létét,⁵³ a „rendteremtés” ideológiája mögé bújtatott és a többség igényeit kiszolgáló cigányellenesség jogosságát. Ezzel napjainkra egyfajta „népfrontos” összefogás alakult ki az elmúlt évszázadok alatt, az ismertetett társadalmi fordulatok mentén meglehetősen negatívra formálódott és időnként radikalizmusba forduló cigányellenesség legitimációjára.

És mit gondolnak magukról a cigányok?

A többségi megítélés korszakonkénti változásának bemutatása után értelemszerűen az öndefiníciós megközelítés következik. Ennek kutatása során azonban rá kell döbbernünk, mennyire keveset is tudunk erről a kérdésről. Vagy talán a romák sem tudnak többet?

Ha a vizsgált korszakunk, a „hosszú 20. század” elejére tekintünk, sokáig nem találunk olyan dokumentumokat, amelyek segítségünkre lehetnének a cigányok önmagukról alkotott képének megismerésében. A kevés, ami van, az leginkább a perifériáról valamilyen szinten kiemelkedő zenészekhez kötődik. Nem találunk persze önmeghatározásokat, csak azt látjuk, például a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének Alapszabályaiban, hogy van már olyan kicsi része a cigányoknak is, akik valamiféle körülhatárolható öntudattal rendelkeznek.

---

⁵⁰ Pásztor Albert: A jövő engem fog igazolni. In: *Népszabadság*. 2014. július 7.
[<http://nol.hu/belfold/nem-akartam-altalanositani-1474619>]

⁵¹ Debreczeni József: Pásztor Albert mellett. *galamuscsoport.hu*, 2014. július 5.
http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392973_pasztor_albert_mellett
Gyurcsány Ferenc: Pásztor Albert jelöléséről.
http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392974_pasztor_albert_jeloleserol

⁵² Pásztor Albert: A jövő engem fog igazolni. In: *Népszabadság*. 2014. július 7.

⁵³ Eörsi Máttyás: Statisztikailag létezik a „romabűnözés”. In: *hvg.hu*. 2014. július 10.
http://hvg.hu/itthon/20140710_Eorsi_Matyas_Statisztikailag_letezik_a_ro/

Hasonlóan kétséges eredménnyel járunk, ha a már idézett Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének dokumentumait tekintjük át. Jogosan vetődik fel a kérdés: a néptöredékként való önmegnevezés nem csak László Mária munkásságához kötődik?

Nagyobb reménnyel kecsegtetnek azok az interjúkötetek, amelyek cigány emberekkel készült interjúkat tartalmaznak. Az egyik legrégebbi Csalog Zsolt „Kilenc cigány” című munkája⁵⁴ 1976-ból. A bemutatott portrékban azonban nem igazán lehet találni kimondott utalást a szereplők saját identitása vonatkozásában. Hasonlóan járunk akkor is, ha a később megjelent interjúköteteket⁵⁵ tanulmányozzuk, bár itt már érdekes dolgokat figyelhetünk meg. A családokról szóló visszaemlékezésekben megjelenik a „negatív identitás” fogalma, az a helyzet, amikor a társadalmi előítéletektől megvédendő gyerekek előtt gyakran letagadják saját származásukat, vagy erősen megkülönböztetik magukat a családfők a „többi”, elfogadhatatlanul élő, viselkedő cigánytól. Ezzel szembeállítják – és az interjúalanyok szinte kivétel nélkül, valamiféle ösztönös önigazolásaként is hivatkoznak rá – a „cigány, de rendes”, a „szegények voltunk, de törekvőek” önmeghatározást. Az interjúkészítő viszont egyetlen esetben sem tud meg arról semmit, hogy mit is jelent valaki számára az, hogy cigánynak lenni. Nem tudjuk meg, hogy milyen tulajdonságok, hagyományok alapján sorolja valaki magát a romák közé.

Rostás-Farkas György: Cigányságom vállalom című művének⁵⁶ elolvasása után is hasonló bizonytalanság marad bennünk. „*Cigányvolta a cigányembernek a legtöbbször természetes élettélmény*” – mondja, majd hozzáteszi, hogy társadalmi előítéletektől terhelt szituációtól függhet az identitás megvállalásának lehetősége. Ennél többet azonban itt sem tudunk meg.

Az elmúlt évtizedekben végzett kutatásaim során nagyon sok interjút készítettem én is cigány emberekkel. Gyakran rákérdeztem arra, hogy mit is jelent számukra cigányságuk, melyek azok az elemek, amely alapján cigányak mondják magukat. „*A hagyomány, amely nélkül nem tudnék élni. Ezzel kelünk, ezzel fekszünk*” – mondta nekem egy oláh cigány vállalkozó,⁵⁷ de ennél konkrétan nem tudta megfogalmazni gondolatait. Hasonlót tapasztaltam a zenészeknél is: „*Már a nagyapám is zenész volt, nálunk ez jelentette a cigányságot*”, „*csak az lehetett rendes cigány, aki jó zenész volt, a baro rajok, a többi-*

⁵⁴ Csalog Zsolt: *Kilenc cigány*. Budapest: Kozmosz, 1976.

⁵⁵ Juhász Júlia: *Találkoztam boldoguló cigányokkal is*. Budapest: Taninfo Kiadó, 2003.; Szále László: *Kitörők*. Interjú tizenöt cigány értelmiségivel. Budapest: Kornétás, 2009.

⁵⁶ Rostás-Farkas György: *Cigányságom vállalom*. Budapest: Cigány Művészeti Társaság, 2000.

⁵⁷ Roma vállalkozók kutatása. Részletesen: Kállai Ernő: Roma vállalkozók 1998-ban. In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AKM – Osiris, 2000. 38–80.

ekkel szóba sem álltunk”.⁵⁸ „Hát mert cigánynak születünk, ezen már nem lehet változtatni, a barna bőrt nem tudom levakarni magamról”⁵⁹ – értékelte saját helyzetét egy kisebbségi önkormányzati vezető. Ezek a megállapítások azonban változatlanul az általános, a konkrétumokat nélkülöző megállapítások szintjén mozognak.

Ha napjainkban elolvassuk a Magyarországi Cigánypárt 2014-es programját,⁶⁰ nem tudjuk meg belőle, hogy kik is azok a „magyarországi cigányok” akiknek a képviseletére vállalkozik a politikai szervezet, kiket is kellene megszólítani a kampány során. A bizonytalanságot azonban jól érzékeli ez a mondat: *„elsősorban a cigányokra, azaz magunkra, az önazonosságunk megerősítésére, ha szükséges, felépítésére összpontosítunk, olyan önazonosságra, amely nem a félelemből, a mellőzöttségből, a megalázottságból, vagy az elkeseredettségéből formálódik.*” Ez azonban nagyon fontos megállapítás, amely kezdi kirajzolni a tényleges helyzetet.

Ennyi bizonytalansággal szembesülve, kifejezetten a téma feltárására, fókuszcsoportos beszélgetéseket szerveztem roma egyetemistákkal az elmúlt évben.⁶¹ A feladat az volt: gyűjtsük össze azokat a konkrét ismerveket, amelyek a cigány emberek identitását meghatározzák, majd válasszunk ki közülük legalább egy elemet, amely közös minden magát cigánynak valló ember életében. A beszélgetések során a következő jellemzőket sorolták fel, amelyek megítélésük szerint a cigány emberek identitását képezik: az átlagosnál barnább bőrszín; a fekete haj és a fekete „tüzes” szem; a cigány nyelv; a család- és a gyermekek szeretete; a hangos, temperamentumos viselkedés, a „rafináltság”; a finom ételek szeretete; a zenei tehetség a „vérükben” van.

Ha sorra vesszük a felsorolt tulajdonságokat, azzal kell szembesülnünk, hogy ezek nem csak a cigányokra lehetnek jellemző ismérvek. Az átlagosnál barnább bőrszín – még ha csak Magyarországot nézzük – nem kizárólagosan a romák „privilegiuma”, a magukat magyarnak vallók körében is szép számmal találkozhatunk ezzel a „megkülönböztető” tulajdonsággal. Arról nem is beszélve, hogy a magukat cigányként azonosítók között egyáltalán nem ritka sem a szőke, sem a vörös haj, és az ehhez kapcsolódó világos bőrszín sem. Azt mondani sem kell, hogy minden normális ember szereti a gyerekeit és a csa-

---

⁵⁸ Cigányzenészek kutatása. Részletesen: Kállai Ernő: A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában. In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 327–345.

⁵⁹ Kisebbségi önkormányzatok kutatása. Részletesen: Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Gondolat – ENKI, Budapest, 2005.

⁶⁰ Az MCP választási programja (2014) In: <http://magyarorszagiciganypart.hu/node/16>

⁶¹ A beszélgetések roma szakkollégistákkal folytak.

ládját, és nem veti meg a kulináris élvezeteket sem. A temperamentumosságban pedig ott vannak komoly vetélytársként – csak hogy nem menjünk messzire – a mediterrán népek. A zenei tehetség, a „minden cigány zenész” toposza is könnyen cáfolható, hiszen a roma közösségekben a „cigányság arisztokráciáját” jelentő zenészek közé csak kevesen tudtak emelkedni, kifejezetten a tehetségtelenségük, gyakran zenei hallásuk hiánya miatt. A cigány nyelv ismerete már igazán egyedi lehetne, de tudott, hogy itt nem egy közös nyelvről van szó, hanem egymásra még csak nem is hasonlító, különféle nyelvekről, ezen belül pedig egymás megértését nehezítő, gyakran lehetetlenné tevő nyelvjárásokról. Miközben bármilyen is legyen ez a nyelv, a cigányok közül már csak rendkívül kevesen beszélnek bármelyiket is.

Megkértem a fiatalokat arra is, hogy a felsorolt tulajdonság közül választsák ki azokat, amelyek kifejezetten rájuk is jellemzőnek mondhatóak. A barnább bőrszín a társaság felénél volt megfigyelhető, de a család- és a gyerekszeretben mindenki egyetértett. A beszélgetők közül egy ember értette a beás nyelvet, bár beszélni már nem tudott, a többiek nem beszéltek egyetlen cigány nyelvet sem.

Az egyetemi hallgatók egy idő után értetlenül álltak az általuk is hitt mítoszok leomlása láttán. De hát akkor mitől vagyunk cigányok? – szakadt ki a kérdés többekből. A felsorolt identitáselemek újbóli áttekintése után hirtelen felismerésként hatott, hogy igazából mindenki azt gondolja magáról, amit a többség sugall számára. Másoktól tudják meg, hogy milyennek is kell egy cigánynak lenni, hiszen a „cigány identitás” napjainkra a többség által irányított elemekből épül fel. A befogadás, az egyenlőség, a kirekesztésből való kitörés vágya pedig mindenkiel elfogadtatja a többségi társadalom által „elvárt” képhez való idomulást.

Következtetések

A cigány emberek csoportjai a többségi társadalomhoz képest időben megkésve, egyes közösségek alig száz éve érkeztek Magyarország területére. Ez a „későn jövés” nem tette lehetővé a többi népcsoportéhoz hasonló integrációs út bejárását. Ebből következőleg a romák jelentős része, folyamatosan a magyar társadalom periferiáján él gazdaságilag, szellemileg és fizikailag is. A cigányok társadalmi léte, a fejletlenebb társadalmi helyzetük miatt, kezdetektől problémaként jelentkezik a többség gondolkodásában. A társadalom megfogalmazza elvárásait, az igazodási pontokat, és ami ettől eltér, az deviánsnak számít, amit jobb esetben „meg kell javítani”, rosszabb esetben üldözni kell. A társadalmon kívüli létben „kóborként”, a társadalomban belüre

kerülve pedig szociális problémaként, vagy annak valamilyen szinonimájával jellemzik a cigányokat.

A társadalmi befogadás hiányában nem ismeri a többség a cigány közösségeket, ezért benyomásaikból, előítéleteikből, tapasztalataikból konstruál egy képet maga számára. Megfogalmazta, hogy milyennek szeretné látni a romákat. A cigányok pedig, számukra is észrevétlenül, átvették ezt a képet, ezeknek az elvárásoknak szeretnének megfelelni.

A magyarországi cigány közösségek legfontosabb ismérve napjainkra a „modernizációs válság”. Folyamatosan a társadalom peremén élnek, és a fejletlen magyar gazdaságban általában mindig találunk megélhetési forrásokat, így nem kényszerültek olyan modernizációs pályára, amely többségében érintené a roma embereket. A saját út megtalálásának belső-külső kényszerének hiánya miatt egy állandó, gyakran elvtelen, a mindent elfogadó alkalmazkodás, a „Tamás bátya-effektus” jelenik meg a romáknál. A közösségek eredeti identitáselemei – bármik is voltak azok – a múltba tűntek, és helyüket elfoglalta a többség által konstruált identitás ismérvei. Nem maradt közös és eredeti jelleg, ami alapján „cigányként” tudnák definiálni magukat a roma közösségek tagjait. Nem maradt más közös, mint a kirekesztés érzése és a többség nyújtotta gondolkodás elemei.

A cigányok fogalma jelenleg csak a többség által konstruált közösséget jelöl. A kérdés csak az, hogy ez a jövőben is így marad, vagy a múlt feltárása, a lokális hagyományok modernizálása és közössé tétele révén, lesz-e saját identitása a cigányoknak. Lesznek-e igazi cigányok.

II. CIGÁNYOK/ROMÁK MAGYARORSZÁGON

Társadalomtörténeti vázlat

1. A kezdetektől a XX. század közepéig

A nyelvészeti kutatások szerint a cigányok/romák⁶² az indoeurópai népek családjába tartoznak, őseik a szibériai sztyeppéken élő, állattenyésztő árja törzsek között voltak.⁶³ A Kr.e. II. évezredben megindult népvándorlási hullám során ezek az indoárja törzsek az indiai szubkontinensre vonultak, és magukba olvasztották az itt élő és fejlett kultúrával rendelkező népeket. Kialakult a szanszkrit nyelv, amelyből Kr.e. IV. században kivált a hindi mellett a cigányok ősi nyelve is, a romani sid.⁶⁴ A lassan megszerveződő roma etnikum fokozatosan Észak-nyugat Indiába (a mai Pandzsáb területére) húzódott, és a több évszázados fejlődés során kialakult a törzsi-nemzetségi szervezet és az a szokásrendszer, amely több évezredre hatást gyakorolt a romák életére. A Kr. u. VI.– X. században a népvándorlások és az ezzel járó állandó háborúskodások kimozdították helyéről a több évszázada letelepedett ősróma népességet. Először Perzsiába, majd Örményországba és Bizáncba jutottak el vándorlásuk során. Egyes feltételezések szerint ebből az időszakból származik az első néhány, cigányokra vonatkozó írott forrás is. Így Firdauszi „*Királyok könyve*” című perzsa nemzeti eposzában említi azt a legendát, hogy Bahram Gór perzsa király tízezer lurit – akiket azonosítanak a cigányok őseivel – kér, akik értenek a lanthoz, Sangul indiai királytól. A nyelvészek erre az időszakra teszik az ősi cigány etnikum és a nyelv szétválását, három részre szakadását is: az örmény lomavren, az ázsiai domari, és a későbbi európai romani. Bizánc jelentős fordulatot hozott a romák életében: erre az időszakra teszik megismerkedésüket a kereszténységgel. Feltételezések szerint népnevük egy görög eretnek szektát jelentő atszinganosz szóból került át a latin nyelvbe cingarusként, a német nyelvbe pedig Zigeunerként, a magyarba később cigányként. A Bizáncon átvonuló zarándoktól pedig jelentős ismereteket szerezhettek az európai viszonyokról. Továbbvándorlásuk Európába valószínűleg ezeknek az ismereteknek is volt köszönhető, valamint a feltar-

⁶² A továbbiakban a két elnevezést szinonimaként használom.

⁶³ A cigányok kezdeti történetére vonatkozó ismeretek meglehetősen hiányosak. Ebben a munkámban egy közismert és elfogadott összefoglalást használtam fel. V.ö.: Sir Angus Fraser: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.

⁶⁴ A nyelvészet által megfogalmazott elméleteket lásd részletesebben: *uo.*

tóztathatatlanul közeledő török támadásoknak, amelynek a Bizánci Birodalom is áldozatul esett. Az évszázadokon keresztül tartó vándorlások során feltehetően sikerült megőrizniük a kézművességhez és a szolgáltatóiparhoz kapcsolódó eredeti megélhetési módjukat, amelyet valószínűleg még Indiából hoztak magukkal. A vándorló életforma megőrzése azonban azzal a kompromisszummal járt, hogy erősen kellett alkalmazkodniuk azokhoz a népekhez, akik igényt tartottak szolgáltatásaikra. Ezáltal a nyelv és az identitás változása is elkerülhetetlen volt: etnikai tudatukat külső és belső tényezők is állandóan újraformálták, így elszakadtak ugyan indiai eredetüktől, de megőrizték különállásukat az őket körülvevő népektől vezető réteg, írott nyelv nélkül is.

Magyarországon valószínűleg a XIV–XV. században jelentek meg a hódító törökök elől, a Balkánról menekülve. Itt azonban nem álltak meg, hanem tovább vándoroltak a nyugat-európai országokba, és ott mivel Kis – Egyiptomból származó zarándokoknak hitték őket, menleveleket és támogatást szereztek a korszak uralkodóitól.⁶⁵ Ekkor alakult ki az egyiptomi eredet, a „fáraó népe” mítosza, és ezt a hagyományt őrzi mai napig is angol nyelvterületen a „Gipsy” elnevezés. Nyugat – Európának azonban nem volt szüksége tartósan erre az új, számukra idegen kultúrával és szokásokkal rendelkező népre: sorra jelentek meg minden országban a kiutasító határozatok, bár ezeket következetesen soha nem hajtották végre. Angliában halállal fenyegették őket, XIII. és XIV. Lajos francia királyok irtó hadjáratot kezdtek ellenük, és a pápa is kiutasította őket az egyházi állam területéről. Ez köszönhető volt a már megszilárdult társadalmi viszonyoknak, a központi monarchiák adóztató rendszerének, hiszen a céheknek és a formálódó manufaktúráknak erős konkurenciát jelentett a hagyományos kézműiparral rendelkező, termékeiket a kereskedelmi útvonalakon vándorolva értékesítő népesség. Szabad földterületek sincsenek már, tehát új jobbágyságra nem lévén szükség, a civilizált Nyugat-Európa megjelenésük után néhány évtizeddel radikális módon megszabadult a cigányok jelentős részétől, de legalábbis akadályozta az újabb betelepülni szándékozókat.

A többségében a Kárpát-medencébe viasszaszorult nép a törökök ellen vívott hosszú háborúk zűrzavaros évszázadaiban azonban megtalálta helyét a magyar társadalomban.⁶⁶ Az állandó hadi készülődés, a kézművesek hiánya

---

⁶⁵ Ezek között rengeteg hamisítvány volt, miként arra több szerző is felhívja a figyelmet. V. ö.: Kemény István: *A cigányok magyarországi története*. Kézirat.

⁶⁶ A magyarországi letelepedés utáni néhány évszázadról a kutatók ismerete meglehetősen hiányos, a források csekély száma miatt gyakran ellentmondásos. Munkámban Kemény István megközelítését használtam, amely összegzi a korszakkal foglalkozó történészek véleményét. V.ö.: Kemény István: *A cigányok magyarországi története*. Kézirat.

rengeteg munkaalkalmat jelentett, és ez összekapcsolódott az autonómia megőrzésének korlátozott lehetőségével. Az erre az időszakra vonatkozó igen kevés adat ellenére – egyes kutatók megítélése szerint – úgy tűnik, hogy az erődítési, építkezési munkák, a fémművesség, a fegyvergyártás és karbantartás, a lókereskedés, postaszolgálat, kémkedés a magyar hadvezetés megbízásából az ország számára hosszú időn keresztül nélkülözhetetlen foglalkozások voltak. Így Zsigmond és Mátyás királytól kezdődően egészen a Rákóczi-szabadságharcig privilégiumokat kaptak egyes cigánycsoportok, sok ember számára még a társadalmi felemelkedés útja is megnyílt. 1557-ben Perényi nádor a nagyidai vár védelmével egy 1000 fős cigány csoportot bízott meg a feljegyzések szerint. Ebben az időben már rendszeres adózók voltak, akik szabadon gyakorolhatták iparukat, igazgatásukra öt vajdát jelöltek ki, akik az adó beszedésétől az igazságszolgáltatásig minden feladatot elláttak.⁶⁷ Sok nemes igyekezett szolgáltatásaik állandó biztosítása érdekében letelepíteni a „kumpániákat”, és nagyon sok családi közösség a biztosabb megélhetés érdekében feladta vándorló életmódját. *„Kellett tehát a cigányok munkája. Háborús célokra is, békés célokra is. Mivel szükség volt a munkájukra, szükség volt magukra a cigányokra is. Nem csak a munkájukra tartottak igényt a városok és a vajdák, hanem adójukra is.”*⁶⁸

A törökök kiűzése után azonban többségében feleslegessé váltak a hadigazdálkodáshoz kapcsolódó, addig hasznosnak tartott tevékenységek, és megindult az a folyamat, amikor már csak a legalantasabb munkákat kezdték rábízni a cigányokra. Ezzel kezdetét vette elszigetelődésük. Néhány évtizeddel a törökellenes harcok után, a szabad, önálló és jó szakember „cigányképet” fokozatosan felváltotta egy negatív megközelítés, amely szerint már csak mint tudatlan, kóbor, henye népként nevezték őket, akik lopásból és rablásból élnek.⁶⁹ A XVIII. század közepén Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutizmusa tett kísérletet a kérdés megoldására. Alapelvük szerint minden ember egyenlő, tehát úgy kell megoldani a problémát, hogy a többségi társadalom tagjaihoz hasonlóan engedelmes alattvalókká kell átne-

⁶⁷ A brassói, szepeni, kolozsvári és a többi városi adókönyvben azért szerepeltek a cigányok, mert adóztak. Az adókönyvekből azt is megtudhatjuk, hogy mennyit adóztak. De rendelkeztek erről az erdélyi országgyűlések is. Az 1558. szeptember 29 és október 4 között ülésező országgyűlés például így döntött: *„A cigányok taxája fejenként 1 forint. Vajdák által szokatlan terhekkkel ne zsaroltassanak.”* Az 1560. március 10 és 15 között ülésező enyedi országgyűlés határozata: *„A cigányok adózása szabályoztatott: minden sátorral bíró cigány kétszer évenként Szent György és Szent Mihály napkor 50-50 dénárt fizet.”* V.ö.: Kemény István: *im.* 5-6. o.

⁶⁸ U. o. 6. o.

⁶⁹ A „cigánykép” változásáról lásd: Szuhaý Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája.* Budapest: Panoráma, 1999.

velni ennek a népnek a tagjait is. Ennek első lépéseként Mária Terézia rendeletben megtiltotta a cigány népnév használatát, helyette az „új-parasztot”, „új-magyart” tette kötelezővé. Később korlátokat állított a cigányok házasságkötése elé, majd elrendelte a gyerekek elvételét a cigány szülőktől, hogy őket azután „polgári vagy paraszti” családban neveljék fel. Eltiltotta őket a lókereskedelemtől, de megszüntetésre ítélte a vajdák intézményét is, mindenkit a falusi bírák joghatósága alá rendelt. Végül 1783-ban II. József a cigány nyelv használatát is megtiltotta. Ezek az intézkedések az emberekről történő gondoskodás felvilágosodás-kori, abszolutista gondolatából fakadtak. Visszatekintve alapvetően elhibázottnak, antihumánusnak, és a magyar történelem során az első jelentősebb diszkriminatív intézkedéseknek is tekinthetők ezek az abszolutista megoldások. A mai gondolkodás alapján nehezen lehet megindokolni azoknak az intézkedéseknek a szükségességét, amelyek a cigányok következetesen hátrányos megkülönböztetését írták elő, hiszen a XVIII. századi Magyarországon a népességmozgás, az etnikai-nyelvi sokszínűség megszokott és elfogadott dolog volt.

Az ellenállás és az intézkedések korántsem következetes végrehajtása ellenére az erőszakos asszimiláció sikeresnek bizonyult. A XIX. századra a több száz éve betelepült, szokásait és kultúráját régóta megőrző cigányság döntő többsége feladta és elfelejtette anyanyelvét, betagoledott a magyar társadalomba. Eddigi megélhetési formáik leginkább a fémművesség különböző szakmáihoz és a vásári szórakoztatáshoz, a zenéléshez kapcsolódtak. A rendeletek hatására a még mindig megélhetést biztosító kovács, szegkovács szakmát kezdték többen művelni, ami a XIX. század végén családtagjaikkal együtt még 60 ezer romának biztosított megélhetést.⁷⁰ Még inkább felemelkedési lehetőséget biztosított a magyar nemzeti öntudatra ébredéssel együtt megjelenő és hosszú időre uralkodóvá váló zenei műfaj, a verbunkos virágkora. Míg a XVIII. század végén alig 1600 cigányzenészt említenek az összeírások, száz év múlva már 17 ezer zenész cigányt regisztráltak Magyarországon. A falusi zenészekről a külföldön is jól ismert bandákig széles társadalmi skálán elhelyezkedő, a cigányság minden idők legsikeresebb és leginkább megbecsült tagjai írták be nevüket a magyar történelembe. Kialakult a cigányság „arisztokráciája”, akik társadalmi rangjukat, anyagi jólétüket, ha csökkenő mértékben is, de egészen a XX. század második feléig meg tudták őrizni.⁷¹

A cigánykérdés újbóli jelentkezése a XIX. század második felére tehető, különösen a romániai cigány rabszolga-felszabadítás után meginduló beván-

---

⁷⁰ Olyan kiemelt szakmának számított, hogy még az 1950-es években is léteztek cigány szegkovács szövetkezetek.

⁷¹ V. ö.: Sárosi Bálint: *Cigányzene...* Budapest: Gondolat, 1971.

dorlás új hullámától kezdődően. A hagyományait és nyelvét megőrző, és többségük által még vándorló életmódot folytató cigányok megjelenése nagy riadalmat keltett az országban, de – a különböző vélemények szerint – ellenérzésekkel fogadták őket a már letelepült és a többségi társadalom kultúráját átvett, asszimilálódott cigányok is.⁷² Félve attól, hogy lerombolják megjelenésükkel a régóta itt élő cigányok által kiharcolt viszonylagos elfogadottságot, igyekeztek elhatárolódni az újonnan jöttektől. A többségi társadalom jelentős részében ezen törekvések ellenére is kezdett eluralkodni a cigányellenesség, és ezt a formálódó gyűlöletet kivetítették a már asszimilálódott – integrálódottakra is, mivel sötétebb bőrük miatt továbbra is jól felismerhetők voltak. A betelepülési hullám hatására – hiszen a kutatások szerint 1840 és 1893 között a Magyarországon élő cigányok létszáma megduplázódott – a XIX. század végén az ország cigány lakosságának összeírását rendelték el. Az 1893. évi összeírás a magyarországi cigányok történetének egyik legfontosabb dokumentuma szerint 1893 január 31-én kereken 280 ezer cigány élt az országban. Az összeírt cigányok száma 274.940 volt, de kimaradt az összeírásból Budapest, ahol a cigányok száma valószínűleg félezer körül lehetett.⁷³

A XX. század elejére, a nyelvhasználati szokásokat figyelembe véve, kialakult a magyarországi cigányság hármastagozódása. A középkorban érkező és nyelvüket – kultúrájukat elvesztő legnagyobb csoportot nevezik „romungronak”, magyar embernek, akik többségükben maguk is megkülönböztetik magukat a cigányság többi részétől. A másik csoport döntő többsége a XIX. század második felében érkezett, ekkor még beszélik cigány anyanyelvüket, és érkezésük iránya miatt „oláh cigányoknak” nevezik őket. Létezik még egy kis létszámú harmadik csoport is: ők főleg a Dunántúl déli részén letelepedett „beások”, akik a román nyelv archaikus változatát beszél betelepülésükkor.

A nyelvi felosztás mentén ennél egy részletesebb, a különböző csoportok között meglévő különbségeket is feltáró csoportosítást alkotott Erdős Kamill.⁷⁴ Az ő tipológiája alapján a következő csoportjai voltak megtalálhatóak a cigányoknak Magyarországon a 20. század elején:

I. Cigány nyelvű cigányok

1. kárpáti cigány nyelvet beszélők

⁷² Ez a mechanizmus a mai napig megmaradt helyi szinten. Sok kutatásból látható, hogy a „*mi cigányainkkal*” általában nincs bajunk, a probléma a frissen betelepülő „*újakkal*” van.

⁷³ Kemény István: (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Press Publica, 2000. 11. o.

⁷⁴ *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 1989.

- Nógrád megyei (más dialektust beszél, mint a következő két csoport)
- Budapest környéki (Páty, Csobánka, Pomáz stb.)
- köszörűs és ringlispíles cigányok (magukat „német”, illetve „vend” cigányoknak nevezik)

2. oláh- (vlax-) cigány nyelvet beszélnek

Oláh-cigánytörzsek:

- Lovári: lókereskedők, lókupecsek
- Posot'ári (zsebtolvajok):
- Kherári (alkalmi munkások; házzal bírók)
- Colári (szőnyegkereskedők)
- Kelderári: (kézművesek, üstfoltozók)
- Cerhári („sátorosok”)
- Másári („halászok”)
- Bugári („dögösök”)
- Curári („késesek”)
- Drizár („rablók”)
- Gurvár (fodrozó) (tepsikészítő, edényfoltozó)

II. Nem cigány anyanyelvűek

1. magyar anyanyelvűek – volt kárpáti és oláh-cigányok:

- zenészek („úri” réteg)
- vályogvetők, kosárfonók, alkalmi munkások stb. (szegény réteg)

2. román anyanyelvűek („beás”)

A) román cigányok (pl. Elek község) – nincsenek alcsoportjaik

B) teknővájó cigányok

- tiszaháti (főleg a Nyírségben)
- „füstös” (Füzesabony, Tiszafüred környéke stb.)
- dunás (Dunántúlon)

2. A magyarországi cigányság a 20. század első felében

A második világháború előtt

Az 1893-at követő évtizedekből nem maradtak fenn megbízhatónak mondott adatok a cigányok számát illetően. A következő népszámlálás az 1941-es volt, amelyik az anyanyelv mellett a nemzetiségre vonatkozó kérdést is fel-tett. (Természetesen nem a cigányok, hanem az I. és II. bécsi döntés miatt kialakult új helyzet miatt.) Az 1941-es népszámlálás hivatalos adatai szerint cigány anyanyelvűnek volt tekinthető 57 776 fő, cigány nemzetiségűnek pedig 74 374 fő.⁷⁵ Az előzmények ismeretében azonban valószínűsíthető, hogy a közölt adatok alapján nem tudunk hiteles képet adni a két világháború között Magyarországon élt cigány lakosság létszámáról. Ezt támasztja alá például Karsai László kutatása is, aki az 1980-as években átnézte az 1941-es népszámlálás budapesti személyi lapjainak egy részét, és arra a megállapításra jutott, hogy például a IX. kerületi cigányzenész családok magukat mind magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallották.⁷⁶ Így kénytelenek vagyunk becslésekre hagyatkozni. 150 ezresre teszi a cigányok számát ekkor a csendőrség,⁷⁷ és 200 ezer körülire a hatósági orvosok összeírása.⁷⁸

Az 1893-as adatfelvételtől ismereteket szerezhetünk az anyanyelvi csoportokra és a nyelvismeretre vonatkozólag is. Ez azért fontos, mert Kemény és mások kutatásai alapján az ebben a kategóriában meglévő különbségek jelzik egyrészt az asszimiláció, a beolvadás fokát, valamint segít megértenünk a különböző cigány csoportok tagozódását is. Így közzismert tény, hogy a cigányok első csoportjai a 15. századtól érkeznek hazánk területére és az évszázadok alatt, de nem kevésbé a felvilágosult abszolutista uralkodók politikájának következtében a 19. századra erős kulturális asszimiláción mennek keresztül. Elvesztik cigány anyanyelvüket és magyar anyanyelvűvé válnak, illetve meghatározott foglalkozási területeken dolgoznak. A romungrónak, vagy „magyar cigánynak” is nevezett csoport tagjai közül kerülnek ki a zenészek gyakorlatilag teljes egészében, illetve a fémmunkával foglalkozók és az építőiparban dolgozók többsége. Ezeket az adatokat tükrözik tehát az 1893-as összeírás során tapasztaltak is. Így például 17 ezer volt a zenészek száma, valamint a közel 34 ezer iparos cigány férfi 80 %-a állandóan letelepedett életmódot folytatott, és alig több, mint 5 %-uk volt vándornak tekinthető. A

⁷⁵ Az 1941-es népszámlálás. Budapest: 1979. KSH Könyvtár.

⁷⁶ Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Budapest: 1992. Cserépfalvi kiadása. 22. o.

⁷⁷ A néma nyomozás köréből. In: Csendőrségi Lapok, 1944. május 15. 310. o.

⁷⁸ Orvosi Hírlap, 1943. július 24. és 1943. augusztus 7. Idézi: Karsai im. 23. o.

megközelítőleg 12%-ot jelentő „egyhelyben huzamosabb ideig tartózkodás” pedig a megélhetéshez kötődő, időszakos vándorlást, az un. „vándorköröket” jelentette, a szolgáltatások meghatározott időszakonként történő felajánlását egy bizonyos területen. De ehhez a csoporthoz tartozott többségében az 1983-ban összeírt közel 65 ezer mezőgazdaságban, cselédként, napszámosként, alkalmi munkásként dolgozók tömege is.

A nyelvileg és kulturálisan kevésbé asszimilált, a később Erdős Kamill által is leírt,⁷⁹ bomló nemzeti csoportban élők, amelyek egy része még rövid ideig vándorló életmóddal próbálkozott, jelentették a 18. századtól kezdődően először lassan, majd a 19. század második felétől egyre intenzívebb módon bevándorló más csoportokat. Nagyobb részüket alkotta az un. „oláh cigány” csoport, melynek tagjai ebben az időben még cigány anyanyelvüket megőrizve érkeztek Magyarországra, foglalkozási viszonyaik tekintetében jellemző módon megtalálható voltak esetükben a különböző kereskedelmi tevékenységek, illetve iparos foglalkozások. A másik csoport pedig a „beásnak” nevezett és ezen belül is több alcsoportra tagozódó közösséget jelentette, amelynek tagja viszonylag egy tömbben telepedtek le a dél-Dunántúlon és közöttük meghatározó foglalkozási típussá a famegmunkálás különböző formái váltak. Az anyanyelvük ebben az időszakban a román nyelv archaikus változata volt, így őket az összeírások „román cigányként” is említi.

Mindezek alapján elmondható, hogy a 20. század fordulóján a cigányság meglehetősen összetett csoportot alkotott Magyarországon. Egyes csoportok különböző történeti múlttal, nyelvi hagyományokkal, szokásrendszerrel, és nem utolsósorban, nem egyenlő távolságra voltak az akkori magyar társadalomtól és ez nyilvánvalóan befolyásolta az integráció lehetőségeit is. A politikusokat elsősorban, miként az összeírás elrendelésének céljai között is szerepelt, a kóborlók, vándorlók, le nem telepedettek, mint a közigazgatásnak kihívást jelentő csoportok érdekelték. Ebből a kategóriából azonban alig kilencezer főt, a huzamosabb ideig egyhelyben tartózkodók közül pedig 20 és fél ezer főt regisztráltak, tehát a várttal ellentétben a többség már teljesen letelepedettnek tekinthető ebben az időszakban is. Igen magasnak mondható a zenész és iparos cigány emberek száma is, akiket gazdasági kényszerűségből, ha be- nem is, de elfogadott, megtűrt a magyar társadalom.

A második világháborúig tartó évtizedekben az itt felvázolt folyamatok egyre inkább az asszimiláció irányába hatottak. 1945-ig a cigányok gyakorlatilag teljesen letelepedtek, egynémely oláh cigány csoportról jegyezték fel, hogy még ebben az időben is vándoriparosként próbálták megélhetésüket

---

⁷⁹ Erdős Kamill: A magyarországi cigányság. Békéscsaba: 1958. In: Erdős Kamill cigánytanulmányai. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványa, Békéscsaba 1989. 42-56.

biztosítani. A nyelvi asszimiláció is fokozatosan zajlott, egyre nagyobb arányban váltak magyar anyanyelvűvé az országban lakó romák. Gazdaságilag azonban egyre nehezebb helyzetbe kerültek ezek a csoportok. Amíg a 19. század végén, a 20. század elején a hagyományosnak mondott cigány mestersegek a magyar ipar fejletlensége miatt szükségesek és nélkülözhetetlenek voltak különösen a vidéki magyar társadalom számára, addig a két világháború között fokozatosan fejlődő gyárpar, a tömegtermelés kialakulása fokozatosan ellehetetleníti a megélhetésnek ezt a formáját. A fejlődéssel lépést tartani azonban csak azoknak volt esélye, akik régebb óta, integráltabban éltek a társadalomban. Az új bevándorlók és a váltani nem tudók nagyon gyorsan a társadalom legmélyebb rétegeiben találták magukat, és néhány évtized alatt a cigányság döntő többsége került ebbe a helyzetbe. „Az alsó réteg szubkultúrájának néhány jellegzetességét is rögzítettük: alacsony jövedelem, magas gyerekszám, szociális szempontból elfogadhatatlan lakások, villannyal, ivóvízzel való ellátottság kedvezőtlen mutatói, a felnőttek iskolázottságának alacsonyabb szintje” – állapítja meg Kemény István még 1971-ben is a két világháború között kialakult helyzet következményeit.⁸⁰

Politikai és társadalmi megnyilatkozások a cigányok ügyében a két világháború között

A cigányok ügye a politikusokat leginkább csak a közigazgatást megzavaró kóbor cigányok vonatkozásában érdekelte. A korszakban születő jogszabályok egyes rendelkezései ugyan nem utalnak közvetlenül a cigányokra, de alkalmazásuk során a kóbornak tekintett emberek esetében a cigányokra is vonatkoztathatók voltak. Így akár előzményként az 1876-ban a közegészségügyről szóló rendelkezés, vagy az 1879-ben elfogadott kihágási törvény is kapcsolható volt a kóborlás megakadályozásra indított intézkedésekhez. A legfontosabb, nedvesítetten a cigányokra vonatkozó rendelkezés az 15.000/1916. számú BM rendelet⁸¹ volt, amely a sátoros, kóborló cigányok összeírásáról, felkutatásáról intézkedett és kizárólag a vándorlást folytatókra vonatkozott.

Ez volt az a rendelet, amely meghatározta a kor közigazgatásának viszonyulását a cigánykérdéshez. Az alapvető problémának a közigazgatásba azonban azt tekintették, hogy a háború idején a kóbor cigányok kivonják ma-

⁸⁰ Kemény István: A magyarországi cigány lakosság. Valóság, 1974. 1. 63-72. o.

⁸¹ A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=443&l=hun>

gukat a katonáskodás és az adózás alól. Ezért meghatározták a legfontosabb intézkedéseket. Definiálták, hogy ki is tekinthető kóbor cigánynak (*kóbor cigány, aki nem tudja bizonyítani, hogy van lakóhelye*), mit kell tenni azzal akinek van lakóhelye de nem ott tartózkodik (*hazatoloncolni szükséges*), a hadsereg igényeire is tekintettel voltak (*igavonó állatok elvétele és a hadseregnek történő átadása*), valamint a közigazgatás igényeit is igyekeztek kiszolgálni (*cigányigazolvány kiadás minden 12 évét betöltött személynek*).

Ehhez a rendelethez kapcsolódik a 84.471/1916. BM rendelet, amely a „*A kóbor cigányok gyermekeinek állami menhelyeken való elhelyezéséről*” címet viseli.⁸² Ez a 7 éven aluli gyermekek állami gondoskodásba vételét írta elő. Ezzel vélték megakadályozni a kóborló életmód újratermelődését.

A kor másik fontos, meghatározó intézkedése a 257.000/1928. B.M. körrendelet, amely „*A kóbor cigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról*” címet viselte. Ez alapvetően a kóbor cigányokra és más hasonló elbírálás alá esőkre vonatkozott, a közrend, a közbiztonság és a közegészségügy védelme érdekében. Következménye évtizedekre meghatározó volt, hiszen meghonosodik az évente két alkalommal megtartott cigányrazzia intézménye.

A politikai kérdések eldöntésére szolgáló központi helyen, az országgyűlésben igen keveset foglalkoztak a cigányok ügyével. Általában csak valamilyen kirívó, a társadalom működését jelentősen megzavaró esemény kapcsán került előtérbe a cigánykérdés. A 20. század elején a leginkább említésre méltó Samassa János interpellációja volt a dánosi rablógyilkossághoz⁸³ kapcsolódóan: „*Szándékoznak-e a miniszter urak az oláh cigányok szigorú és végleges megrendszabályozása tárgyában a legrigorózusabb törvényes intézkedéseket megtenni, s addig is, mivel e kérdés megoldása több nehézségbe ütközik, míg törvényben végleg szabályozható, tekintve azonban azokat a végzetes és veszedelmes állapotokat, mely a közt fenyegeti e vándor rablógyilkosok minden útvonalán, hajlandó-e különösen az igazságügy-miniszter úr a magyar korona országainak területére rájuk a statáriumot kihirdettetni?*”⁸⁴ Polónyi Géza igazságügy miniszter válaszában bár alapvetően egyetértett a képviselő helyzetértékelésével, de megítélése szerint nem volt törvényi lehetősége a statárium kihirdetésére.

---

⁸² Uo.

⁸³ Az ügyről például: <http://www.reformatus.hu/mutat/8492/>

⁸⁴ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/a_magyaror_szag_i_ciganykerdes_dokumentumokban/pages/008_ciganyugy.htm

Ezek után évtizedekig nem foglalkozott az országgyűlés a cigányok ügyével. Később a zsidótörvények vitájában került újra elő a parlamentben a cigánykérdés. Drózd Győző, Gesztelyi Nagy László, majd Orsós Ferenc fajkutató próbálta meggyőzni a Felső Házat a cigány-magyar vérkeveredés megtiltásának szükségességéről.

A deportálásokhoz vezető utat azonban a közvéleményt befolyásolni próbáló, a közigazgatás alsóbb szintjen dolgozó emberek készítették elő. Ilyen volt Például Barabás Péter gyermekvédelmi szakértő, aki mint kifejtette véleményét 1911-ben: „A vándorcigány-gyermekek már csecsemő korában állami gondozásba kell venni s 15 éves koráig a gyermekmenhelyek oltalma alá kell helyezni.”⁸⁵ Másrészt Endre László, radikalizmusáról ismert személyként már 1934-ben kifejtette: „A cigánykérdés megoldása elsőrendű állami feladat. Az egész ország kóborcigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok vagy internáló táborok már voltak, koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni, esetleg teljesen megbízható vidékeken földműves családokhoz egyenkint kiadni s a cigányok munkába állítását a fentemlített táboron belül megkísérelni. Erre megfelelő apparátust és igazgatást lehet biztosítani.”⁸⁶

Hasonlóan gondolkodott Gesztelyi Nagy László is 1940-ben, aki kifejtette: „Az eddigi intézkedések főhibája az volt, hogy a kérdés megoldásánál az emberies gondolkodás, a kesztyűs kézzel való bánás, a humanitás vezette az intézkedésre hivatott tényezőket akkor, amikor a legkíméletlenebb intézkedésre lett volna szükség; nem lehet a kérdés végleges megoldását remélni, ha a szív hangjára, a szív érzelmeire hallgatunk.... A kóbor cigányokat koncentrációs munkatáborokba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további szaporodásukat feltétlen megakadályozni. Ha munkát végezni nem akarnak, ennek kikényszerítésére a legszigorúbb eszközöket kell alkalmazni, vagy hasznos és munkás egyede lesz a társadalomnak, vagy elpusztul. ... Hasonló eszközökkel kell a cigánynőket és leányokat táborokba összegyűjteni, munkára kényszeríteni, mint a férfiakat, legalább is egyelőre annyi munka végzésére szorítani, amely fenntartásukat biztosítja, hogy létfenntartási költsége ne legyen a dolgozó társadalom terhe.”⁸⁷

Az itt idézett nagyobb lélegzetű megnyilatkozások mellett a korszak két szakterületén zajlott még, gyakran erősen szélsőséges megközelítésben vita és megoldási javaslatok keresése a „kóborcigány-kérdés” ügyében. Egyrészt a

---

⁸⁵ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István im.

⁸⁶ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István im.

⁸⁷ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István im.

körorvosok a Népegészségügy című lapban jutnak el az 1940-es évben egészen a sterilizálás gondolatáig. Másrészt a Csendőrségi Lapok állandó témájaként van jelent a cigányok elleni harc. Valószínűsíthetőleg ezek a több évtizedet átívelő, gyűlölködő gondolatok is hozzájárultak ahhoz, hogy 1944 nyarától a közigazgatás alsóbb szintjein kezdeményezték először a cigánykérdés „zsidó módra” történő megoldását.

A helyzet súlyosbodása a náci megszállás utáni kezdődött igazán. A megelőző évtizedek liberalizmusát fokozottan cigányellenesség váltotta fel a közigazgatásban, a csendőrségen. „Átnevelés”, „civilizálás”, vagy valamiféle kényszermunkatábor vetődött fel ötletként a cigánykérdés „kezelése” érdekében, ezután megkezdődött munkaszolgálatos századok összeállítása, majd 1944. március 19. után a „cigánykérdés megoldása” népirtásba torkollott. Először munkásszázadokat szervezettek, majd gyűjtőtáborokba történő összeszedés után megindultak a menetek a koncentrációs táborokba. A deklarált cél a kóbor cigányok „kiiktatása” volt a társadalomból, de mivel ilyen embereket ebben az időben gyakorlatilag már nem találtak, teljesen letelepedett közösségek deportálásával teljesítették a feladatot. Arra azonban a történettudomány még nem adott megbízható és határozott választ, hogy hányan estek áldozatául ennek a népirtásnak. A sokáig legmegbízhatóbbnak tartott kutatás⁸⁸ 5000-re teszi a számukat, de a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága erősen vitatott becslése több mint 30 000. áldozatról szól. A történettudományban régóta zajlik már vita a holokauszt roma áldozatainak számáról. Pontos adatain nincsenek, de valószínűleg jó néhány ezer cigány ember esett áldozatául a náci népirtásnak Magyarországon is.

Anyagi- szociális-kulturális leszakadásuk a többségi társadalomtól rohamos ütemben gyorsult, a népirtás pedig már a megsemmisítésüket tűzte ki célul. Miként Kemény István fogalmazott: *„Felszabadulásunk előestéjén a magyarországi cigányság relatív helyzetét tekintve történetének mélypontján állott.”*⁸⁹

3. 1945-től 1989-ig, a rendszerváltozásig

A háború vége a cigányok számára mindenek előtt az életben maradást, a megsemmisítéstől való megmenekülést jelentette. Az 1947–48-ig tartó népi

---

⁸⁸ Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945*. Budapest: Cserépfalvi kiadása, én.

⁸⁹ Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976. 50. o.

demokratikus időszak nagymértékben megváltoztatta a cigányságnak az egész társadalommal való viszonyát. Az 1944 előtti tekintélyelvű rendszer nem ismerte el egyenjogúnak a cigányokat, a demokrácia az egyenjogúság elvét hirdette meg. Az újonnan létrejött – és a csendőrség szerepét vidéken felváltó – rendőrség ugyan a politikai harc eszközévé vált, de a faji vagy etnikai megkülönböztetés tiltott volt számára, személyi állománya miatt pedig társadalmi téren alapvetően szegénypárti volt. Gazdasági téren viszont rontotta a cigányság helyzetét a nagybirtokok felosztása, mivel ez munkaalkalmak elvesztését jelentette számukra. Kimaradtak a földreformból, noha azelőtt megélhetésük jelentős részben a mezőgazdaságban végzett munkából származott. A demokratizálódás hatott az iskolázódásra is. Az iskolába nem járó cigány gyerekek aránya 50 százalék volt a második világháború előtt, ez 1945 után gyorsan csökkent, 1957 után iskolaköteles korba lépők között ez az arány már csak 10 százalék volt.

Politikai téren azonban a háború után sokáig nem történt előrelépés, sőt, még a kérdést sem fogalmazták meg a cigányság helyzetét illetően. Az első és sokáig az utolsó elméleti fejtegetés a cigánysággal kapcsolatban 1946-ban jelent meg, a kommunista párt elméleti folyóiratában.⁹⁰ Néhány szerző⁹¹ csak magánvéleménynek tartja Kálmán András írását, azonban hosszú idő után ő volt az, aki először átfogó módon közelítette meg a kérdést. „*A gazdasági talpraállítást ki kell, hogy egészítse a cigányság nemzetiségi jogainak megadása.*”⁹² Megfogalmazásában a „cigányprobléma” nem a cigányfajúak vagy cigányanyanyelvűek problémáját jelenti, hiszen a cigányság döntő többségét asszimilálódott, városban lakó munkások, kisiparosok, kereskedők képezik. A fő probléma azokkal a falun lakó, vagy „*vándorcigányokkal*” van, akik nem rendelkeznek rendszeres munkával, keresettel. Véleménye szerint nemzeti-ségi kérdésről van szó, hiszen a cigányság is nemzetiség, csak még nem kapta meg azokat a jogokat, amely ebben az esetben járna. Jól ismerte fel azt a kérdést, hogy a cigányság gazdasági helyzete az adott időben a mélyponton volt, valamint azt is, hogy a kitaszítottságot a kulturális, iskolázottságbeli lemaradás csak tovább fokozza. Kétségtelen tény az is, hogy a cigányság teljes egészében kimaradt a földosztásból is, pedig az 1945 után a törvény előtti egyenlőség eszméjét meghirdető új demokráciában sokak számára jelentett ez egy ideig határozott jövőképet. Sokáig nem szerveződött olyan mozgalom, nem termelődött ki olyan cigányszármazású értelmiségi réteg, amely felkészülten tudott volna hatást gyakorolni a cigányság életének a rendezésére, problémáik megoldására.

---

⁹⁰ Kálmán András: 'A magyar cigányok problémája.' In.: *Társadalmi Szemle* (1946/8-9.)

⁹¹ Sággy Erna: 'Cigánypolitika Magyarországon 1945-1961.' In: *Regio* (1999/1.)

⁹² Kálmán András: *I.m.*

Bár tudjuk, hogy az előbbi helyzetelemzés nem volt hivatalos álláspont, mégis ennek hatását érezzük az 1957-től, ha rövid időre is, de megszerveződő Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (MCKSZ) alapelveiben. Érdemes röviden megismerkednünk a kísérlettel, bár ez csak egy rövid átmeneti időszakot jelentett a híres-hírhedt párhatározat megjelenése előtt.

Így már rögtön a szervezet megalakulásánál felfigyelhetünk egy fontos szempontra: a kutatások alapján nem állami kezdeményezésre indult meg az MCKSZ megszervezése, hanem cigány értelmiségi körökben vetették fel először a gondolatot. Ez persze akár azzal is cáfolható, hogy egyrészt ilyen típusú nemzetiségi szövetségek már léteztek, tehát csak ezt a mintát kellett lemásolnia a politikai hatalomnak, másrészt nem is igazán voltak cigány értelmiségiek az 1950-es években. A cigány származású újságírónak, László Máriának, a szövetség kezdeményezőjének és első vezetőjének azonban előkerült a hagyatékából az 1956 elején, a minisztertanácsához intézett felirata, amely számot vetett a „*cigány néptöredék*” helyzetével. Rávilágított, hogy ezzel a kisebbségi csoporttal senki sem kíván érdemben foglalkozni, és kéri egy ehhez szükséges szervezet felállítását. Mellékletként csatolva van hozzá az említett értelmiségiek támogató levele,⁹³ valamint Pánd község cigánytelepének 280 lakója nevében írt kérelme.⁹⁴ Ezzel sikerült elhitetnie a hatalommal, hogy a cigány rétegek között kialakulóban van egy konszenzuson alapuló önszerveződésnek a lehetősége, így támogatásra méltó a kezdeményezés. Miként Sággy Erna írja⁹⁵: „*egy ideológiai vákuum*” létezett ebben az időszakban a cigányokkal kapcsolatban, igazán még a probléma lényegét sem értették a hatalom birtokosai, de elképzeléseik szerint egy ilyen típusú szövetség segíthetett volna tisztázni az alapkérdéseket. A hosszú egyeztetések után végül 1957. október 26-án jött létre a MCKSZ a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának alárendelve, és mivel a többi, hasonló szövetség is ebben a státuszban volt, remény mutatkozott a cigányság nemzetiségként történő elismerésére.⁹⁶

⁹³ Az 1955-ben kelt levelet neves cigányzenészek írták alá, ők jelentették ekkor alapvetően a cigány értelmiségi réteget.

⁹⁴ László Mária: 'Felirat a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsához A Magyarországon élő cigány néptöredék gazdasági, politikai és kulturális életszínvonalának emelése tárgyában' (1965. január 9.). In: Ligeti György (szerk.): *Bevezetés a magyarországi cigányság kultúrájába CD-ROM* (továbbiakban: Roma CD)

⁹⁵ A kérdést szinte csak ő kutatta. Vö.: Roma CD, illetve Sággy Erna: 'Cigánypolitika Magyarországon 1945-1961.' In: *Regio* 1999/1.

⁹⁶ Természetesen még nem ismerhették Lászlóék azt az ebben az időben elkészült tanulmányt, amely tagadja a cigányság nemzetiségi létét, és tulajdonképpen Kálmán András (vö.: 'A magyar cigányok problémája.' In: *Társadalmi Szemle* (1946/8-9.)) cikkének a cáfolata. Po-

Az eredeti elképzelések szerint a Cigányszövetség „*egyrészt állami intézmény, másrészt a cigányok tömegmozgalmi társadalmi szervezete saját problémáik megoldására*”⁹⁷ lett volna, feltételezve egy széleskörű tagságot és egy közgyűlést, ahol a romák saját maguk veszik kézbe problémáik megoldását. Legfontosabb célkitűzésükként pedig megfogalmazták: „*A Magyarországon élő cigányok gazdasági, politikai és kulturális felemelése nemre és foglalkozásra való tekintet nélkül*”.⁹⁸ A lendületes indulásban azonban nem rögzítettek jogokat, tehát semmiféle hatáskört a szervezet számára, és nagyon rövid időn belül lekerült a napirendről a tömegek szervezése is. Így a főtítkárral mellett három előadó és néhány önkéntes próbálta megvalósítani a kitűzött célokat. És 1957-ben még úgy tűnt, hogy ez nem reménytelen vállalkozás, miként a nemzetiségi státusz megcélzása sem.

Javasolták a cigány nyelv és irodalom fejlesztését, cigány színház és népi együttes létrehozását. László Mária tervei között szerepelt cigány iskola és kollégium alapítása is, ahol tanítják a cigány nyelvet. Gondot fordítottak a foglalkoztatás kérdésére is. Felkarolták a 40-es évek vége óta szerveződő cigány szegkovács ktsz-eket, ahol az átlagnál jobb megélhetést találtak cigányok a bányák számára előállított sínszegek gyártásával. 1958-ban már 10 önálló cigány vasipari szövetkezet működött 477 dolgozóval. A legfontosabb – és valószínűleg a politikai hatalommal történő összeütközés alapját jelentő – tevékenységük volt azonban az érdekvédelem. Bár nem erre a feladatra jöttek létre, más szervezet hiányában kénytelenek voltak ezzel is foglalkozni. Így kapcsolódtak be a második világháborúban üldözöttek kártérítési ügyeibe, de náluk jelezték a hatóságok diszkrimináló magtartását, vagy ide fordultak a foglalkoztatásukat elutasító elleni panaszukkal is a cigány emberek. László Mária ilyen irányú tevékenységével valószínűleg rengeteg ellenséget szerzett. Ezért helyére 1958 végén Ferkovics Sándort ültették, aki katonatiszti múltjából kifolyólag határozottabban volt képes végrehajtani a párt utasításait. Ettől kezdve a szövetség munkája formálissá vált, érdekvédelmi és kulturális kezdeményezési háttérbe szorultak. Mivel már készült az új, marxista alapú megközelítése a cigánykérdésnek, a szövetség egyre kényelmetlenebbé vált, míg végül 1961-ben megszüntették. Az általuk kitűzött célok tényleges megvalósításáig a rendszerváltozásig kellett várni.

---

gány György – Bán Géza: *A magyarországi cigányság helyzetéről*. 1957. október. Gépelt példány az OSZK-ban.

⁹⁷ „Javaslat a Magyarországi cigányok Kulturális Szövetségének a létrehozására.” In: *Dokumentumok a „Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957-1961” életéből*. Népművelési Intézet, 1986.

⁹⁸ U. o.

Így a rendszerváltozásig tartó korszak meghatározó dokumentuma az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961-es határozata lett, amely a cigánykérdést nem nemzetiségi, hanem szociális ügyként határozta meg. *„A cigánylakosság felé irányuló politikában abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, és ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését. ... Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv” fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nem csak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket.”*⁹⁹ Tehát egyértelműen egy szociális válságkezelés köntöskébe bújtatott asszimilációs törekvésről volt szó. Egyetlen pozitívumaként a dokumentumnak, a határozatban leírják, hogy 2100 cigánytelep létezik az ország területén, amelyeken embertelen körülmények között lehet csak élni.

Hosszú idő után és sokáig utána is a legmegbízhatóbb adatokat jelentve, huszonhat évvel a második világháború vége után, 1971-ben országos kutatás készült a cigányokról, Kemény István vezetésével.¹⁰⁰ A kutatás szerint akkor 320 ezer fő volt a cigányok száma. Ebből 23 százalék élt a keleti régióban (Szabolcs-Szatmár, Békés és Hajdú-Bihar megyében), 20 százalék az északi régióban (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megye), 21 százalék a Dunántúlon, 19 százalék a budapesti régióban (Pest, Fejér és Komárom megye), valamint 16 százalék az alföldi régióban (Csongrád, Bács-Kiskun és Szolnok megye). Településtípusok szerint 7,7 százalék élt Budapesten, 14 százalék a vidéki városokban, és 78 százalék a községekben.

Magyar anyanyelvű volt ebben az időben 71 százalék, cigány anyanyelvű 21 százalék, és román anyanyelvű nem egészen 8 százalék. A cigány lakások kétharmada volt cigánytelepen. A cigányok több mint kétharmada vályog-, vertföld-, vagy sárfalú kunyhóban lakott. A lakások 44 százalékában nem volt villany. Vívezeték a lakások 8 százalékában volt, az épület telkén kút volt a lakások 16 százalékánál, 100 méternél közelebb lévő kút a lakások 37,5 százalékánál, és 100 méteren túl lévő kút a lakások 39 százalékánál volt található. WC volt a lakáson belül a lakások 3 százalékánál, a lakáson kívül a laká-

⁹⁹ 'A cigányság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata 1961. Június 20.' In.: Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986. 240. o.

¹⁰⁰ Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. 72. o.

sok 4 százalékánál, árnyékszék a lakások 61 százalékánál, és árnyékszék sem volt a lakások 32 százalékánál.

A 14 éven felüli cigányok 39 százaléka analfabéta volt. A 20 – 24 éves korú cigány fiatalok 26 százaléka végezte el az általános iskolát, a többiek nyolc osztálynál kevesebbet végeztek, és több mint 10 százalékuk egyáltalán nem járt iskolába. Az országos kutatás regisztrálta azt is, hogy az ötvenes és hatvanas évek iparosításának hatására, 1971-re foglalkoztatottá vált a munkaképes korú férfiak 85 százaléka, valamint azt is, hogy a cigány családfők 11 százaléka volt szakmunkás, 10 százaléka betanított munkás, 44 százaléka segédmunkás, 13 százaléka mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3 százaléka nap-számos, 6 százalékuk pedig önálló, segítő családtag, vagy alkalmi munkából tartotta fenn magát. A munkaképes korú nők foglalkoztatottsága 1971-ben 30 százalékos volt, de a nyolcvanas évek elejére 50 százalékosra emelkedett.

1965-ben indították el a cigánytelepek felszámolására irányuló programot. Ennek keretében az állandó keresettel rendelkező cigányok kedvezményes kamatú kölcsönt vehettek fel úgynevezett „CS” (csökkentett értékű) új házak építtetésére, vagy megüresedő régi parasztházak megvásárlására. A „CS” házak többnyire telepszerűen, egymás mellé épültek, régi parasztházak vásárlására pedig leginkább a sorvadó kistelepüléseken volt lehetőség, vagyis a települési elkülönülés új formái jöttek létre. Ennek ellenére a cigányok települési és lakásviszonyai igen nagymértékben javultak.

A kérdés szempontjából az egyik következő, jelentősebbnek tartott, 1984-es pártokumentum szerint¹⁰¹ a 360 ezresre becsült lélekszám teljes egészében letelepedettnek tekinthető, a területi elhelyezkedésük is állandósult. Döntő többségük a főváros és környékén, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyében él, leginkább falvakban. A munkalehetőségeket azonban az iparral rendelkező nagyvárosokban találják meg, ezért nagy részük ingázik, vagy munkásszálláson lakik. A foglalkoztatottság tovább emelkedett, már a cigány nőknél is 53 százalék állandó munkaviszonnyal rendelkezik. Az aktív keresők fele azonban segédmunkás, a szakmunkások aránya elenyésző a többségi társadalomhoz viszonyítva. Gyorsult a telepek megszüntetése is, de az új, „CS” (csökkentett komfortfokozatú) lakások építésével szeparált, csak cigányok által lakott településrészek jöttek létre.

A dokumentum szerint a cigánygyerekeknek mintegy a 60 százaléka már jár óvodába, fele már elvégzi az általános iskolát, és egyre többen tanulnak

---

¹⁰¹ Az adatok az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1984. október 2-i ülésén megtárgyalt jelentéséből származnak In.: Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985.* 275. o.

szakmát, járnak középiskolába.¹⁰² Formálódik a cigány értelmiség első generációja is, ők főleg művészeti, népművelési területen érnek el sikereket. Azonban egyre inkább elfogadott dolog az elkülönített és a gyógypedagógiai oktatás, de nem látják az összefüggést a többségi társadalomhoz képest még mindig alacsony iskolázottság és a sajátos oktatási formák között.¹⁰³ A nyílt és rejtett előítéletek azonban továbbra sem csökkennek, legfeljebb csak a „puha diktatúra” nyomja a felszín alá. A rossz életkörülményekért és a nehéz felzárkózás miatt a társadalom egyedül csak a cigányságot okolja, a tömegtá-jékoztatási eszközök pedig tovább erősítik a munkakerülő-bűnöző sztereotípiákat.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a 80-as évek végére a cigányság helyzete az előző évtizedekhez képest megváltozott. Sok ember számára megnyílt a felemelkedés lehetősége, és akinek ez sikerült, környezete már nem is tekintette „igazi” cigánynak. Ezek az eredmények azonban nagyon ingatag talajon álltak. Az oktatás színvonaltalansága, a munkaerő képzetlensége időzített bombaként robbant az előre nem látott rendszerváltozás után. A romok pedig maguk alá temették a cigányság jelentős részét az elmúlt évtizedek eredményeivel és illúzióival együtt.

4. A rendszerváltozás után

A látványosan meginduló, de nem eléggé megalapozott felemelkedés a rendszerváltozás után pillanatok alatt kártyavárként omlott össze. A szocializmus alatt is csak a legkevesebb szakértelmet igénylő feladatokra, leginkább segédmunkásként foglalkoztatott cigány származású munkavállalók (az aktív keresők több mint a fele!) váltak először fölöslegessé a privatizálásra kerülő vállalatoknál. Amíg 1971-ben a – mint láthattuk – munkaképes korú férfi roma népesség körében a foglalkoztatottság 85 százalékos volt (alig eltérően a nem romák 87 százalékától), 1993 végére ez az arány 29 százalékra csökkent (szemben a nem romák 64 százalékával).¹⁰⁴ Az alacsony iskolázottságú embereknek, akiket az elmúlt évtizedekben is csak a legkevesebb szakértelmet igénylő feladatokra használtak, reményük sem lehetett arra, hogy sikeresen érvényesüljenek a most már üzleti alapon szerveződő munkaerőpiacon. Ezzel pedig megingott a cigány családok megélhetése, és

---

¹⁰² *Uo.*

¹⁰³ Részletesen lásd még: Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Budapest: Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.

¹⁰⁴ Kemény István: 'A magyarországi roma (cigány) népességről.' In: *Magyar Tudomány* (1997/6.)

egyik következményeként a régebben felvett lakásépítési hitelek visszafizetésére képtelenné válva, sorra veszítették el lakásaikat.

A rendszerváltozást követő sokkhatás után az elmúlt években tovább differenciálódott a cigányság. Kialakulóban van egy olyan – egyelőre még szűk – réteg, amely sikeres válaszokat tudott adni az elmúlt évek kihívásaira. Ők leginkább vállalkozóként próbálnak érvényesülni, többen jelentős sikerrel.¹⁰⁵ Persze ez csak korlátozott mértékben vonatkozik azokra, akik kényszerből léptek a vállalkozás útjára, ők csak a mindennapi megélhetést tudják biztosítani családjuknak, de még így is kedvezőbb helyzetben vannak, mint a cigányság jelentős része. Vannak olyanok is, akik értelmiségi pályán, közéleti szereplőként találják meg megélhetésüket. A cigány családok jelentős része azonban évtizedekkel ezelőtti szintre süllyedt vissza rövid időn belül, képzetlenségük miatt esélyük sincs munkalehetőségre. A reménytelen helyzetbe került cigány emberek körében – a hasonló szociális helyzetben lévőkhöz hasonlóan – ismét kialakult a „megélhetési bűnözés”¹⁰⁶, ami sokak számára az életben maradás egyetlen esélyét jelentette. A többségi társadalom pedig – mivel a rendszerváltozás megingatta mindenki anyagi helyzetét – megújult ellenszenvvel fordult a cigányság felé. Az 1990-es évek első felében a mindennaposra váló oktatási-, foglalkoztatási-, hatósági- és lakhatási diszkrimináció mellett megjelent ötletként a kényszerlakhelyre telepítés gondolata is, valamint a szervezett csoportok által elkövetett támadások, bántalmazások. A nyíltan faji megkülönböztetést hirdető politikai erők rasszista jelszavakat hangoztató és náci „hősöket” dicsőítő felvonulásai gyakran országosan elismert politikai szervezetek oldalvizén hajóztak, nyílt vagy burkolt támogatásukat élvezték. Az elhíresült tiszavasvári különballagtatás után személyiségi jogaik megvédéséért az igazukat polgári peres eljárásban kereső emberek csak mint a „tetvesek, rühesek” vonultak be a sajtó történetébe.¹⁰⁷ A rosszul értelmezett szólásszabadság a demokrácia örve alatt felszínre hozta az évtizedek óta lappangó, sok esetben gyűlöletté fajuló ellenszenvet.

A rendszerváltozás utáni időre tehető a cigányság politikai ébredése, önszerveződésének kezdete is. A hosszú időn keresztül csak felülről irányított szerveződések – mint az 1985-ben létrehozott Országos Cigánytanács, vagy az 1986-ban újrászervezett Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége –

¹⁰⁵ Részletesen lásd: Kállai Ernő: 'Roma vállalkozók 1998-ban.' In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AKM-Osiris, 2000, 38-80. o.

¹⁰⁶ A „megélhetési bűnözés” természetesen szociológiai fogalom, a tételes jog nem ismeri ebben a formában.

¹⁰⁷ Lásd: Seszták Ágnes: 'Másodfokú személyiségi jogok.' In: *Demokrata* (1999/17); Matúz Gábor – Sinkovics Ferenc: 'A tetűhöz való jog törvényesítése.' In: *Demokrata* (1991/21)

után a jogállamiság eszméjéhez kötődő, és az egyesülést, szólás- és sajtósza-
badságot deklaráló törvények megjelenése után volt lehetőség önálló szerve-
zetek létrehozására. Az 1990-es országgyűlési választásokra három cigány
párt is alakult – köztük a Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja
volt a legsikeresebb –, de önálló mandátumot egyik képviselőjük sem szer-
zett. Az első szabadon választott parlamenti ciklusban azonban három, ci-
gány származását nyíltan is vállaló képviselő¹⁰⁸ is részese lehetett a hatalom-
formálásnak országos, nagy pártok képviselőiként. A nagy felbuzdulás után a
politikai pártok azonban csak 2002-ben gondolták úgy, hogy valóban szükség
van cigány származású képviselőkre is a Parlamentben. Így a 2002-es választá-
sok után négy pártpolitikus cigány ember szerzett mandátumot.

Sokkal jelentősebben indult a civil cigány szervezetek tevékenysége, 1991
végére már 96 ilyen szervezet volt hivatalosan bejegyezve. Működésük azon-
ban egyre bizonytalanabb, az anyagi finanszírozás esetleges, pályázati pén-
zek megszerzése gyakran a hatalmon lévő kormányhoz való lojalitáson mú-
lik. Az állam közalapítványokat hozott létre, ahonnan különböző programok-
ra nyerhetnek támogatást. A „*Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbsége-
kért*” *Közalapítvány* 1995-ben jött létre¹⁰⁹ elsősorban a kisebbségi önazonos-
ság és a kultúra megőrzésének támogatása érdekében, 1996-ban pedig a meg-
élhetést segítő „*A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány*”¹¹⁰ kezdte meg
működését, amely támogatási keretét 80-90 százalékban a mezőgazdasági
termelés ösztönzésére osztották szét pályázatok útján.

Nagyobb reményre adnak okot azok a kísérletek, amelyek a cigányok kul-
turális felzárkóztatása érdekében új kezdeményezésekre teremtenek lehető-
ségeket az oktatás területén. Ezek között megtalálható különböző felzárkóz-
tató és szakképző programok, de ugyanígy a ma már európai hírnévre szert
tett pécsi Gandhi Gimnázium, vagy az átlagnál magasabb tudású szakembe-
rek képzésére szolgáló Romaversitas Láthatatlan Kollégium is. Lassan, de
formálódik egy szakmailag jól felkészült, fiatal cigány értelmiségi réteg is,
akiket egyre nehezebb lesz a cigányságra vonatkozó döntésekből kihagyni.
Biztató a jövőre nézve az is, hogy megindult a tudományos igényű felmérés is
a cigány gyerekek helyzetére vonatkozóan az általános iskolák és az óvodák
körében is. Ezek a tapasztalatok talán lehetővé teszik a mára egyértelműen
szakutvának bizonyuló elkülönítő oktatási gyakorlat megváltoztatását.

---

¹⁰⁸ Hága Antónia, Horváth Aladár és Péli Tamás

¹⁰⁹ 2187/1995. (VII. 4.) Korm. hat. a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Köz-
alapítvány létrehozásáról.

¹¹⁰ Létrehozta a 1121/1995. (XII. 7.) Korm. hat. A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány
alapításáról

III. KORMÁNYZATI – POLITIKAI TÖREKVÉSEK A ROMA KÖZÖSSÉGEK HELYZETÉNEK JAVÍTÁSA ÉRDEKÉBEN A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN

A rendszerváltás után az első demokratikusan megválasztott parlament és kormány azonnal szembesült az évtizedek óta háttérbe szorított kisebbségi kérdés megoldatlan gondjaival, az azonnali cselekvés szükségességével. Így az elmúlt évtizedek történéseit két nagy szakaszra bonthatjuk: 1990-től 1995-ig az egész jogszabályi és intézményi háttér újragondolása, jogszabályalkotás útján történő át- és kialakítása volt napirenden, 1995-től pedig megjelentek az első olyan kormányzati programok, amelyek a cigányság helyzetének jobbítása érdekében születtek. Tovább nem is lehetett halogatni az állami szerepvállalást, mivel a rendszerváltás az egész magyar társadalom anyagi helyzetét megingatta, a munkanélkülivé váló, elkeseredett tömegekben pedig egyre inkább kezdett felerősödni az intolerancia, mások gondjai iránti közömbösség. Az indulatok elszabadulásától tartva felismerték a politikai döntéshozók is, hogy speciális, a romák társadalmi integrációját elősegítő állami segítség nélkül nincs esély a helyzet megváltoztatására.

A kormányzati beavatkozások okai: az időnként ismétlődő válságok¹¹¹

Minden társadalom működése során elkerülhetetlennek tűnik, hogy különböző társadalmi-gazdasági okok következtében, ciklikusan ismétlődve, időnként válságok törnek meg a fejlődést. Ennek következményei más társadalmi csoportok mellett még inkább hangsúlyosabban jelentkeznek a kisebbségi csoportok vonatkozásában, hiszen a valamilyen szempontból perifériára szorult közösségek nagyobb eséllyel vannak kitéve a változások hatásainak. Megítélésem szerint a magyarországi cigány csoportok esetében általam „modernizációs-megélhetési válságoknak”¹¹² nevezett időszakok törnek meg az egyébként többé-kevésbé békésnek mondható együttélést a többségi társadalommal. Nem egy állandó háborús állapotnak tekinthető tehát a többség-

---

¹¹¹ A téma részletes kifejtését lásd: Első kísérlet egy konfliktusmodell alkotására egy roma – nem roma együttélésben. In: Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.): Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 150–163. o.

¹¹² Ez a fogalom nem azonosítható a nemzetközi szakirodalomban megjelenő, hasonló koncepció elnevezésével

kisebbség társadalmi együttélése, hanem az együttélést bizonyos időszakokban fellángoló konfliktushelyzetek nehezítik, amit a történeti tudat – talán „érdekesebb” volta miatt – jobban megőriz, mint a békésebbnek tűnő periódusokat.

Az ilyen típusú válságoknak nagyon hasonló szerkezete van. A problémák kezdetét általában valamilyen történelmi esemény által kiváltott társadalmi változás okozza, amelynek legtipikusabb jele a romák esetében a hirtelen és tömeges foglalkozás-, és így megélhetés nélkül maradásban jelentkezik. A tartalékok néhány év után történő felélésével fokozatosan megjelennek a válság tipikus, a társadalomra is erős hatást gyakorló, jellemző vonásai. Ennek két legfontosabb formája (amelyek váltakozó intenzitással jelentkeznek az adott kor viszonyainak függvényében) a társadalmi gondoskodásra szorulás, és a devianciák felerősödése. Jövedelem és megélhetés nélkül ugyanis egy adott csoport pusztulásra lenne ítélve, így tehát valamilyen módon pótolni kell a kieső forrásokat. Ezek azonban nagyon erős ellenhatást váltanak ki a többségi társadalomban – hiszen a társadalmi változás általában mindenki helyzetét megingatja, össztársadalmi okokról van szó –, amely megjelenési formája a mélyben mindig is rejtőző különböző előítéletek felerősödésében figyelhető meg. Ezek gyakran szélsőséges mozgalmakban is intézményesülnek.

A felgyülemlett feszültségek levezetésének, két lehetséges módja volt a történelem során. Egyrészt a társadalmi-gazdasági önmozgás, önfejlődés megmutatja azokat az utakat, azokat a területeket, amelyek képesek munkát biztosítani a megélhetés nélkül maradt tömegeknek. Ez a folyamat azonban sokszor évtizedekig is elhúzódhat. Pontosan az ilyen kiszámíthatatlan és hosszú ideig tartó útkeresés miatt lép előre a második lehetőség, amit a mindenkorai politikai hatalom beavatkozásának nevezhetünk. Minden kormányzó-uralkodó főhatalom le szeretné rövidíteni a válságos időszakot, szeretné „megmenteni” a társadalmat a feszültségektől, ráadásuk meg van győződve róla, hogy látja a megoldás helyes útját. A politikai beavatkozásnak általában két eredménye lehet: a probléma alapjait felismerve jó intézkedésekkel valóban levezetik a feszültséget és megszüntetik a tömeges jövedelemnélküliséget, vagy rosszul mérik fel a helyzetet, és mivel terveik sikertelenek, egyre inkább a segítségre szorulókat kezdik hibáztatni a kialakult helyzetért. Ez esetben szinte mindig eljutnak a végső következtetéshez: az adott roma közösség asszimilálásával, végső soron felszámolásával mindenképpen megszüntethető a probléma. A tapasztalatok szerint egy idő után ez utóbbi megoldás kerül általában előtérbe.

Az ilyen típusú, roma identitásuk létét megkérdőjelező és megszüntetni akaró politikai beavatkozásokra a cigány közösségek is, megfigyelhető mó-

don, kétféle választ szoktak adni. Egyik formája az ellenállás, ami nem nyílt szembefordulást jelent, hanem inkább menekülést. A másik – a többségre jellemző – válasz pedig az asszimilációs kényszer elfogadása, az önfeladás tömeges megvalósulása.

A válságperiódus végén a kiinduló kérdésre – tehát a munka- és jövedelem nélkül maradásra – a választ általában a gazdaság és társadalom változásában, önálló fejlődésében találják meg és választanak új foglalkozásokat két-három generáción belül; az erőteljes politikai beavatkozásoknak pedig az lesz a következménye, hogy az érintett roma közösségek kényszerűségből igyekeznek megfelelni az asszimilációs elvárásnak. Az asszimiláció felerősödése azonban nem kapcsolódik össze a többségi társadalom részéről a teljes befogadással, így a cigány népesség, a roma közösségek nem szűnnek meg, csak erőteljesen deformálódott kultúrával és értékrendszerrel élnek tovább. A válság következtében fellángoló indulatok emlékei pedig beépülnek a társadalom tudatába, hogy alkalom adtán megfelelő muníciót nyújtsanak a diszkriminatív magatartáshoz.

A fent vázolt válság-modell működése már több alkalommal megfigyelhető volt az elmúlt évszázadok során a magyar társadalomban. A kérdések, a kihívások és az arra adott válaszok is mindig nagyon hasonlóak voltak. Elég csak utalnunk a 18. században, a hosszú török hódoltság után megvalósuló társadalmi átrendeződéssel járó és az ebből fakadó, romákat is sújtó foglalkoztatási válságra. Mária Terézia és II. József, felvilágosult abszolutista uralkodóként állami beavatkozással, végső soron erősen asszimilációs politikával képzelte el a romák és más hasonló helyzetben élők társadalmi-gazdasági problémáinak rendezését. Bár két évszázaddal később, de szintén erre a meggyőződésre jutottak a társadalom vezetői 1961-ben is, amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) határozatában leszögezte a cigányok beolvadásának szükségességét, ezzel remélve orvosolni a mélyszegénység és a származáshoz kapcsolódó társadalmi előítéletekből fakadó hátrányokat.

Az 1989–90-es rendszerváltozás után, a gazdasági összeomlás és a társadalom jogi és gazdasági átstrukturálódása a felvázolt modellben megismert módon érintette a hirtelen és tömegesen munkahely- és így jövedelem nélkül maradt cigány csoportokat. Így azt mondhatjuk, hogy jelenleg is egy társadalmi válságperiódusban élünk, és lehetőségünk van megfigyelni a kormányzatok által kínált megoldásokat, és azt, hogy ezek mennyire illeszkednek a már megismert mechanizmusokhoz.

Kormányzati romaprogramok a rendszerváltozás után

Az 1980-as években kezdődő és a rendszerváltozásba torkolló társadalmi-gazdasági válság egyik nagy vesztesének a társadalmi integráció útján alig néhány éve-évtizede, az 1970-es évektől meginduló roma közösségeket tartják. A roma csoportok alacsony iskoláztatási mutatóiból a gazdasági szerkezet piaci típusú átalakítása során szinte szükségszerűen következett az 1990-es években a tömeges munkahelyvesztés és jövedelem nélkül maradás. Kemény István kutatásaiból tudjuk, és nem lehet elégszer ismételni, hogy például 1971-ben a munkaképes korú cigány férfiak gyakorlatilag ugyan olyan arányban rendelkeztek munkahellyel, mint a nem cigány férfiak (85% és 87%). 1993 végére ez az arány 29%-ra csökkent, szemben a nem romák 64%-ával.¹¹³

Ez a helyzet a konfliktus-modellben vázolt folyamatot indította el a 90-es években. A társadalom peremére szorulás egyre több deviáns megatartás-forma megjelenésével járt együtt, és a többségi társadalom irányából is felerősödött a békés periódusokban a felszín alatt tartott ellenséges érzület, amelyek táptalaját jelentette a megjelenő majd fokozatosan intézményesülő, a romák problémáira szélsőséges megoldásokat javasoló radikális mozgalmaknak.

A rendszerváltozás utáni kormányok 1995-től kezdtek átfogó programokban gondolkodni, amelyek az évek során nagy lélegzetű stratégiai tervek terebélyesedtek. Az általunk legfontosabbnak gondolt és elemzés alá vont programok a következők voltak:

- **1120/1995.** (XII. 7.) Korm. határozat a Cigányügyi Koordinációs Tanács létrehozásáról
- **1125/1995.** (XII. 12.) Korm. határozat a cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról
- **1093/1997.** (VII. 29.) Korm. határozat A Cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról
- **1047/1999.** (V. 5.) Korm. határozat A cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról
- **1073/2001.** (VII.13.) Korm. határozat melléklete Középtávú intézkedéscsomag a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására

---

¹¹³ Kemény István: A magyarországi roma (cigány) népességről. In: Magyar Tudomány 1997/6. szám

- **68/2007.** (VI. 28.) OGY. határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről
- **1105/2007.** (XII. 27.) Korm. határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervhez kapcsolódó, a 2008-2009. évekre szóló kormányzati intézkedési tervről
- **1430/2011.** (XII. 13.) Korm. határozat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012-2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről

A programokat meghatározó módon „kormányhatározatként” fogadták el, amely jogforrás a magyar jogrendszerben normatív aktusként, a hierarchiában a jogszabályok „alatt”, az állami irányítás egyéb jogi eszközei között helyezkedik el. Ebben a jogszabálynak nem minősülő formában szabályozzák a kormány által irányított szervek feladatait, és állapítják meg a feladatkörükbe tartozó terveket. Témánk szempontjából tehát gyakorlatilag azokat a szükségesnek gondolt lépéseket, amelyek segítségével az állami vezetés befollyásolni tudja a romák társadalmi helyzetét.

Az egymást követő programok elnevezésében eleinte a „legsürgetőbb” feladatok kifejezést használták, majd hosszabb időre meghatározó lett a „középtávú intézkedéscsomag” megjelölés, amely egyszerre jelezte a megvalósítás tervezett idejét, illetve a többféle feladat együttes voltát. Az elmúlt néhány évben a „stratégia” kifejezés vált meghatározóvá, amellyel valószínűleg a megalapozott tervezést kívánták megjeleníteni.

A programok általában indokolták megalkotásuk szükségességét is. Így az 1995-ös első határozat esetében leírt *„a cigányság összetett problémáinak kezelésére, társadalmi integrációjának elősegítésére”* irányuló cél az elkövetkező években is megmaradt. Az ezt követő kormányváltások esetén pedig, amikor mindig újraalkották az intézkedéscsomagot, általában megelégedtek a *„felülvizsgálat, továbbfejlesztés”* kifejezéssel, ezzel is elfogadva és valószínűleg egyetértve az eredeti indokolással. A változás 2007-től, az első „stratégiának” nevezett anyagtól kezdődött. Itt már részletesen kibontva próbálták elmagyarázni a stratégia megalkotásának okát: *„a roma lakosság társadalmi, gazdasági integrációja feltételeinek megteremtése, életkörülményeik javítása, a romák közszolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek javítása, valamint a romák és nem romák életkörülményei között kialakult szakadék csökkentése, hosszú távon megszüntetése”*. Az idézett rész az egyetlen országgyűlési határozatból származik, tehát vélhetőleg törekedni próbáltak az előkészítés során elvégzett munka alapos voltára, illetve az országgyűlés kiemelt fontosságú szerepére is. Ehhez képest az említett dokumentumhoz kapcsolódó kormányhatározat már megelégedett a *„sikeres társadalmi integráció elősegítése”* megfo-

galmazással is. A 2011-ben elfogadott stratégia pedig ismét részletezte el-
érendő célját a „10 éves időtávlatban meghatározni a szegénységben élők, köz-
tük a romák társadalmi és munkaerő-piaci integrációja középtávú kihívásait,
céljait és a szükséges beavatkozási irányokat”, kijelölve ezzel a szükséges utat.

Érdemes áttekintetni a programok önmeghatározása szerinti időtarta-
mokat is, amelyek a megvalósításra rendelkezésre álló időtartamot jelölték
ki. Az első években még valószínűleg a kezdeti bizonytalanságok és nem pon-
tosan tisztázott célok miatt is csak a „legsürgetőbb feladatokról” beszéltek,
nem jelölve ki olyan időszakot, amely rendelkezésre áll a megoldások keresé-
sére. A szövegből azt olvashatjuk ki, hogy azonnali megoldások keresését
szorgalmazták, amelyek folyamatosan megvalósulnak. Az 1997-től kezdődő
évtizedben úgy pontosították az időmegjelölést, hogy megjelent a „középtáv”
fogalma, de nem részletezte egyetlen dokumentum sem a ténylegesen ren-
delkezésre álló időt. 2007-ben és 2011-ben már konkrétan 10 évben jelölték
meg a végrehajtásra és az eredmények elérésére rendelkezésre álló időtar-
tamot.

Lényeges eleme minden tervnek az intézményi háttér létrehozása, megje-
lölése is. 1995-től kezdődően a „Cigányügyi Koordinációs Tanács” lett a
munka összehangolására hivatott intézmény, majd 1999-től „Cigányügyi
Tárcaközi Bizottság” néven működött tovább az irányító szerv. 2007-től to-
vább differenciálódott nem csak az elnevezés, hanem a felépítés is. „Roma-
ügyi Integrációs Tanács (RIT)” és „Roma Irányító és Monitoring Bizottság
(RIMB)” vette át a feladatokat. Ezt az utat követve 2011-től a kormányzati
munka összehangolására a „Társadalmi Felzárkózási és Cigányügyi Tárcá-
közi Bizottság” jelent meg, míg konzultációs testületként „Roma Koordináci-
ós Tanács” kezdte meg működését.

Az elnevezésekből és a felsorolt szervek működésének áttekintéséből jól
látszik a létrejövő mechanizmus is. A megalkotott programokat az adott
kormányok mintegy „keretnek” tekintették, amelynek tartalommal történő
kitöltése alapvetően a kormányzati szervek, a szaktárcák feladata lett. A lét-
rejövő konkrét terveket kell összehangolni az irányító testületnek, amely
minden esetben kiegészül civil szereplőkkel is, köztük roma politikusokkal,
roma civil szervezetek vezetőivel, illetve a magyar társadalom prominens
szereplőivel, így a tudomány, a civil szféra és az egyházak képviselőivel is. Az
ügy fontosságát hangsúlyozandó általában a miniszterelnök a testület veze-
tője. A tényleges működés azonban sokkal kevésbé ideális, mint azt elsőre
gondolnánk. Az ünnepélyes megalakulások után általában egyre alacsonyabb
beosztású személyek képviselték az adott minisztériumokat, döntési jogosít-
vány nélkül. Így gyakorlatilag a szaktárcáknál dőlt el, hogy valójában milyen

tevékenység valósul meg. A létrejött testületeknek így általában csak reprezentatív feladat jutott.

A programok tanulmányozása során jól látható, hogy 2007-től kezdődően minőségi változás kezdődik a stratégiák megalkotásában. Ekkortól már gondot fordítanak arra is, hogy megjelöljék a „prioritási területeket”, jelezve az adott kormány által legfontosabbnak tartott, kiemelt elemek fontosságát. Így a 1105/2007-es stratégia részletesen a következő területeket jelölte meg:

- az integrált oktatás kiterjesztése, deszegregáció a közoktatásban, a romák képzettségi szintjének emelése;
- a romák munkaerő-piaci integrációjának elősegítése, illetve foglalkoztatottsági szintjük emelése;
- a lakhatási körülmények javítása, amely összekapcsolódik a települési és térségi szegregáció nagyarányú csökkentésével;
- a romák egészségi állapotának javítása, a születéskor várható élettartam növelése, valamint az egészségügyi ellátórendszerhez való hozzáférésük javítása;
- a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentése, az esélyegyenlőség elősegítése a jogérvényesítés során.

A 2011-es stratégia világképébe ennél lényegesen kevesebb fért csak bele:

- a szegénységben és társadalmi kirekesztettségben élők arányának csökkentése, különös tekintettel a roma népességre
- a szegénység, szociális kizáródás újratermelődésének megakadályozása
- a társadalmi gazdasági javakhoz történő egyenlő esélyű hozzáférés javítása, a társadalmi összetartozás erősítése.

Érdemes ehhez még hozzátenni a 1430/2011-es stratégiában megfogalmazott alapelveket is (az ezt megelőző programok nem foglalmazták meg külön):

- *aktivizálás*, azaz fontos, hogy a jelenleg inaktív munkaképes emberek ismét aktívak legyenek, és felelősséget vállaljanak sorsukért
- *teljesítményelvűség*, azaz az állami támogatások, juttatások esetén magától a támogatottól is teljesítményt, eredményt várnak el
- *koordináció*, azaz a különböző szakpolitikák rendszerének összehangolása

- *komplexitás*, azaz a szegénység által sújtott területeket – a foglalkoztatást, oktatást, egészségügyet, lakhatást – összehangolva, együtt kell kezelni
- *ellenőrzés, nyomon követés*, azaz egy olyan monitorozási rendszer kialakítása és működtetése, amely segítségével a programok eredményessége és célzottsága kimutatható.

Mindezek alapján már látható, hogy a 2010-es kormányváltás után alapvető szemléletváltozás következett be a romákkal kapcsolatos kormányzati munka céljait illetően, amely jól tükröződik a stratégia megfogalmazásaiban is. Ez azonban nem volt előzmény nélküli, hiszen 2007-től kezdődően megindult a kitűzött célok és feladatok ártértékelése, újragondolása. Ezt a változást leginkább a célcsoportok meghatározásában és a szükségesnek tartott beavatkozási területek változásában követhetjük nyomon.

Célcsoportok és intézkedések

A programok által megcélzott csoport a kezdetektől alapvetően a cigányok/romák voltak. Elvi vita zajlott azonban arról, hogy lehet-e és szabad-e külön, csak a romákat célzó programokat alkotni. Az ellenzők szerint a csak cigányokat „helyzetbe hozó” elképzelések egyrészt kevésbé hatásosak, mivel egy terület kiragadása nem lehet olyan hatásos, mint egy-egy társadalmi probléma komplex újraszervezése romák és nem romák számára. Másrészt az elkülönített programok, jó szándékuk ellenére tovább mélyítik a társadalmi szakadékot többség és kisebbség között, fokozva ezzel a cigányok iránti ellenérzéseket. Mindezen érvek tehát alapvetően az általános szociálpolitikai megközelítés irányába hatottak, amelynek keretén belül lehet speciálisan segíteni a társadalom peremére szorult romákat.

A külön roma programok mellett érvelők az emberjogi vonulatot, a célzott intézkedések hatékonyabb voltát emelték ki. Megítélésük szerint az általános szociálpolitikai intézkedések ugyan mindenkin segítenek valamilyen mértékben, de a társadalmi különbségekben meglévő távolságot azonban nem csökkentik. Például jó az, ha emelik a családi pótlékot mindenki számára, de ezzel a vagyoni különbségek nem csökkennek.

Mindezen vélekedések hatására a magyar politikai elit felemás megoldást választott a kezdetektől fogva. Megnevezés szerint tehát a cigányokat célozták a programok, de a végrehajtásban nem rendeltek hozzá olyan szakmai szervezetet, amely önálló területként irányította és felügyelte volna a megva-

lósítást. Ennek hatása jól érzékelhető a szaktárcák kereteket kitöltő, gyakorlatilag korlátlan ötletelésében.

1999-ben, az első Orbán kormány idején születő középtávú intézkedéscsomagban jelenik meg *„különösen a cigányok számára”* fordulat bizonyos intézkedések esetében, miközben célcsoportként még továbbra is megmaradnak a cigányok/romák. A „félfordulat” végül is a 2007-ben a szocialista kormányzati irányítás alatt következik be. A 1105-ös stratégia célcsoport meghatározásánál már azt olvashatjuk: *„a négy prioritási területen elsősorban a szociális és területi szempontok alapján indokolt a feladatokat megfogalmazni. Az antidiszkrimináció és a kultúra (roma kultúra, hagyományok megőrzése) területén van lehetőség arra, hogy az egyes intézkedésekben a romák, mint önálló célcsoport kerüljenek meghatározásra.”* Tehát megindulnak a szociálpolitikai program irányába, de még fenntartanak olyan területeket, amely egy roma program esetében célzottan a cigányok számára biztosít támogatási lehetőségeket. A „teljes fordulat” a 2011-es stratégiában érhető tetten. Itt már egyértelműen és vita nélkül célcsoportként a mélyszegénységben élők vannak megjelölve, köztük nedvesítetten a cigányok. Ez a szemléletbeli változás tükröződik a stratégiának az elnevezésében is (Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia), először nem szerepel a cigány vagy roma szó a címben. Így bár alapvetően a hagyományos cigány/roma programként indult a tervezéskor, a két évtized alatt meghatározóvá erősödő szemlélet miatt általános szegénységellenes program alakult ki belőle a végére.

Ezt a változást követhetjük nyomon a tényleges tartalom, az un. „beavatkozási pontok” elemzésekor is. Az 1977-es intézkedéscsomagban először részletezett területek meghatározó módon minden későbbi programban is megtalálhatóak, de lényeges hangsúlyeltolódásokat figyelhetünk meg a kormányváltások után az általuk mindig újraalkotott programokban.

Fontosabb beavatkozási pontok a 1093/1997-es programban
Oktatás, közművelődés <ul style="list-style-type: none">
- ösztöndíjrendszer
- roma kisebbségi oktatási intézmények hálózatának bővítése
- cigány felzárkóztató és tehetséggondozó programok fejlesztése Foglalkoztatás, földművelés és állattenyésztés <ul style="list-style-type: none">
- A telepek vagy telepszerű lakókörnyezetek kiváltásához és/vagy infrastrukturális fejlesztéséhez kapcsolódó célzott közmunkaprogramok meghirdetése

Szociális, egészségügyi és lakásprogramok

- A telepek, teletszerű lakókörnyezetek kiváltására, illetőleg azok infrastruktúrájának, intézményeinek fejlesztésére megvalósítási ütemtervet kell készíteni

Térségi programok

Diszkriminációellenes programok

- A rendőrök graduális és posztgraduális képzésébe be kell építeni a cigány kisebbségre vonatkozó ismereteket

- A folyamatos működés elősegítése érdekében támogatni szükséges a jogvédő irodák, valamint a konfliktuskezelést és – megelőzést végző nonprofit szervezetek tevékenységét.

Kommunikációs munka

Mint láthatjuk, kiemelt terület az oktatás, különösen az ösztöndíjrendszer kialakítása és fejlesztése, valamint a foglalkoztatás és munkahelyteremtés. Ezek mellett megtalálható még a telepfelszámolás valamilyen módja, a rendőrök előítéletességének csökkentése és a jogvédő irodák támogatásának ígérete is. A következő kormány 1999-ben gyakorlatilag megismételte az 1997-es intézkedéscsomag célkitűzéseit, a hangsúlyok azonban kicsit áthelyeződtek. Prioritást kaptak az oktatásra, kultúrára vonatkozó feladatok. Így az oktatás tekintetében az alapfokú oktatásban a tartalmi fejlesztés, a közép- és felsőoktatásban pedig a kollégiumok és ösztöndíjak révén a lemorzsolódás megelőzése került előtérbe. A kultúra vonatkozásában a csoportszerveződéshez kapcsolódó közművelődési intézményrendszer fejlesztése, szakemberek továbbképzésének szükségessége, valamint szakanyagok elkészítése került hangsúlyosan megfogalmazásra. A foglalkoztatás területén ekkor jelenik meg nagy súllyal a közmunka és közhasznú programok szervezésének szükségessége is. 2001-ben, még az első Orbán kormány idején újraírt program az 1999-ben kifejtett célokat fejleszti tovább, különösen nagyobb változtatások nélkül. Ekkor került megerősítésre az ösztöndíjrendszer támogatása, amely aztán az elkövetkező években komoly politikai vitákat generál a jobb és baloldali politikusok között, különösen az erre fordított anyagi támogatások vonatkozásában.

A 2004-es szocialista kormány által készített program sok újdonságot nem hozott az eddig megismertekhez képest. Ismét a hangsúlyok kerültek áthelyezésre. Így előtérbe került újra a jogvédelem, a diszkrimináció ellenes harc ügye, illetve a telepfelszámolási program szükségessége. Érdekesség, hogy megjelenik az intézkedéscsomagban az informatika, a cigány kisebbségi

önkormányzatok számítógéppel történő ellátásának, és a képviselők informatikai képzésének ügye is. Ez pedig nem másból következett, mint hogy ebben az időszakban az akkor létező Informatikai Minisztérium államtitkára egy kisebbségkutatással is foglalkozó, és a cigányok/romák ügyét fontosnak tartó szociálpszichológus volt.¹¹⁴ Mindez a már a működési mechanizmusban leírtakat támasztja alá: az kerül bele a tényleges programba, amit valamelyik minisztérium fontosnak tart.

A 2007-es „félfordulat” stratégiájában a roma célcsoport mellett a „hátrányos helyzet” foglalja el meghatározó helyét a célok megfogalmazása során.

Fontosabb beavatkozási pontok a 1105/2007-es stratégiában

Oktatás

- A „Biztos Kezdet Program” keretében legalább öt programot kell indítani a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben, településeken élő, iskoláskor előtti, kiemelten a 0–5 éves korú gyermekek és családjaik támogatására, a deprivációs ciklus megtörésére és a korai képességfejlesztés megvalósítására.

- Meg kell teremteni az általános iskola felső tagozatán rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekek számára az ingyenes étkeztetést.

- A felsőoktatásban tanuló roma fiatalok tanulmányi sikerességének fenntartására, erősítésére, valamint választott szakterületük magas szintű elsajátításának támogatására négy ún. „Láthatatlan kollégiumot” kell működtetni.

- A roma és halmozottan hátrányos helyzetű általános iskolai tanulók tanulmányi sikerességének támogatása céljából legalább ötven tanoda működését kell támogatni.

Foglalkoztatás, vállalkozásfejlesztés

- Szakmai és szakmai jellegű képzéssel egybekötött közmunkaprogramokat kell indítani a hátrányos helyzetű, tartós munkanélküliek elsődleges munkaerő-piacra történő reintegrációjára.

¹¹⁴ 2002 és 2006 között az említett minisztérium politikai államtitkára Csepeli György volt.

Lakhatás, területfejlesztés

- A szegregálódott, infrastruktúra nélküli városi lakótelepek, településrészek lakásállományának és lakókörnyezetének rehabilitációjára, az ott élők foglalkoztatási és szociális integrációjának elősegítésére programot kell indítani.

Egészségügy

- Legalább húsz – a leghátrányosabb helyzetű kistérségek valamelyikében lévő – település és legalább kétezer hátrányos helyzetű személy bevonásával programokat kell indítani a népegészségügyi (emlő- és méhnyakrák) szűréseken való részvétel ösztönzésére, mobil szűrőállomások igénybevételére, különös tekintettel a szegregált lakókörnyezetben élőkre.

Egyenlő bánásmód elve érvényesülésének elősegítése, antidiszkrimináció

- A roma civil szervezetek által létrehozott jogvédő, konfliktuskezelő és válságkezelő irodák antidiszkriminációs tevékenységeinek támogatását biztosítani kell.

Kultúra, média, sport

A program kétségtől fontos felismeréseként a támogatott célok közé kerül az addigra már hosszabb, sikeres időszakra visszanyúló Romaversitas kollégium mintájára a „Láthatatlan Kollégiumok” ötlete, illetve a szintén eredményeket mutató tanodaprogramok nevesítése.

Mindezekhez sok új ötletet már a 2011-es stratégia sem tesz hozzá, de szemléletében alapvetően változik.

Fontosabb beavatkozási pontok a 1403/2011-es stratégiában

Gyermekjólét

Biztos Kezdet Gyerekházakat kell létrehozni, legalább a leghátrányosabb helyzetű kistérségek kétharmadában.

Bővíteni kell a rászoruló gyermekek közül ingyenes iskolai étkeztetésben részesülők körét.

Oktatás-nevelés

- A lemorzsolódás megakadályozása és a lemorzsolódott tanulók oktatási rendszerbe való visszavezetése érdekében az iskolai és iskolán kívüli támogató szolgáltatásokat meg kell erősíteni azok hatékony területi koordinációja mellett. (Tanoda és Második Esély típusú programok).

- A hátrányos helyzetű, köztük roma fiatalok iskolai sikerességét előmozdító ösztöndíj-programokat kell működtetni.

- A felsőoktatásban tanuló roma fiatalok tehetséggondozása, tanulmányi sikerességének biztosítása érdekében roma szakkollégiumi hálózatot kell létrehozni.

Foglalkoztatás

- Szakmai képzésekkel egybekötött közmunkaprogramokat kell indítani a tartósan munkanélküliek, köztük romák munkaerő-piaci integrációja érdekében.

Egészségügy

- A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok egészségvédelme érdekében célzott megelőzési, és szűrőprogramokat, tájékoztató kampányokat kell biztosítani.

- Biztosítani kell 150 000 roma ember szervezett lakossági szűrővizsgálatokon való részvételét, valamint az egészséges életvitelhez szükséges folyamatos tanácsadásban részesítését.

Lakhatás

- Programokat kell indítani a szegregálódott, alacsony infrastruktúrájú városi lakótelepek, településrészek lakásállományának és lakókörnyezetének rehabilitációjára, valamint az ott élők foglalkoztatási és társadalmi integrációjának elősegítésére.

Bevonás, szemléletformálás, a diszkriminációs jelenségek elleni küzdelem

- A cigány kisebbségi önkormányzatok számára képzéseket kell biztosítani a felzárkózási programokban való sikeres és eredményes részvétel érdekében.

Egyértelműen „felzárkóztató” jellegű szociálpolitikai programról van szó, amelynek célzott csoportja lehet a szegénységben élők teljes köre, köztük nevesítve a romák közössége is. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a két évtizedes vita eldőlt: a kormányzat nem célzott romaprogramot képzel el. Ez a stratégia minden elemében megfigyelhető. Például a Keresztény Roma Szakkollégiumi hálózat létrehozása egyrészt a Romaversitas program ötletéből kiindulva egy más típusú intézményrendszer megvalósítását tűzte ki célul, miközben a szakkollégium ötlete a 2007-es stratégiában már megjelenik. Érdekessége, hogy a romának nevezett szakkollégiumi tagsághoz nem feltétlenül kell cigánynak lenni: elég, ha a jelentkező „csak” hátrányos helyzetű.

Eredmények

Az elmúlt két évtized roma programjaiból származó célkitűzések megvalósulása, eredményei több szempontból is nehezen mérhetőek. Egyrészt hosszú ideig nem létezett olyan monitoring rendszer, amelynek speciálisan az elért eredmények vizsgálata lett volna a feladata. Másrészt a szaktárcák önálló tevékenysége, gyakran összekeveredve más, de roma programnak elszámolt intézkedésekkel, nehezen értelmezhető és megítélhető tényleges eredményekre utalt (például a családi pótlék emelése).

A pénzügyi hatékonyság és a ténylegesen a romákra fordított pénzek kiderítésének az ügyébe még az Állami Számvevőszék bicskája is beletörött. Az adott kormányok azonban mindig sikerekről számoltak be: emelkedő számú roma ösztöndíjasokról, egyre több közmunkában foglalkoztatott roma emberről. Ennek ellentmondanak azonban a romákra vonatkozó tudományos kutatások eredményei az elmúlt évtizedekben. Ezek szerint a roma közösségek helyzete nem hogy javult volna, inkább még romlott a megelőző időszakhoz képest. Miközben valóban több roma jutott el például a felsőoktatásba, de még kiderítésre vár, hogy ebben milyen szerepet játszottak az ösztöndíjak és egyéb más kormányzati programok.

Következtetések

A rendszerváltozás után, 1995-től kezdődően minden kormány szükségét érzi, hogy alkosson egy új programot, amely a roma közösségek társadalmi helyzetén igyekszik javítani. Az aktuális kormányzati program létrehozásának oka mindig ugyan az, mint a többié: a társadalmi válsághelyzetre adott válasz.

A programok elemei gyakorlatilag ugyan azok az elmúlt két évtizedben. Fontos újítás a 1990-es években, hogy megjelenik az emberi jogi szemlélet, a diszkrimináció elleni harc szükségességének a megfogalmazása, majd fokozatosan háttérbe szorul napjainkra. Eleinte „cigány” programoknak nevezik őket, de a szakmai-társadalmi viták következtében 2007-től fokozatos fordulat következik be: először céljaiban, majd elnevezésében is szegénységellenes programmá változik. Azonban a kezdeti cigány/roma elnevezés ellenére alapvetően végig szociálpolitikai programokról beszélhetünk, amelyben nem nehéz felfedezni az 1961-es párthatározat továbbélő szellemiségét, amely szociális problémaként definiálta a magyarországi cigány közösségeket (*„bizonyos néprajzi sajátosságai ellenére nem alkot önálló népcsoportot...”*¹¹⁵).

Megfigyelhető továbbá a „játék a szavakkal”. A megvalósításra szolgáló intézményi háttér elnevezésének időnkénti változása ellenére az irányító mechanizmus nem változik, nincsenek önálló, döntési jogosultságokkal felruházott szervezetek, amelyek következetesen a romák ügyét szolgálnák. A tényleges tartalmi kialakítás és megvalósítás a szaktárcák elkötelezettségén múlik. Mindez erősen kétségessé teszi annak a valódi politikai elkötelezettségnek a meglétét, amely biztosíthatná a hatékony feladatmegvalósítást.

Végül szeretném felhívni a figyelmet arra is, hogy bár most nem volt a vizsgálat része, de rendkívül fontos a programok szempontjából azoknak a kérdéseknek is a vizsgálata, amelyek feltárják a programok finanszírozására szolgáló anyagi eszközök mértékét és módját. Kérdés, hogy valóban a romákra költik-e az erre rendelt pénzeket. Másrészt szintén nem elhanyagolható szempont a politikai és társadalmi közbeszéd alakulása sem. Hiszen feltárára vár az is, hogy mennyiben járul hozzá az adott kormányprogram sikeréhez vagy kudarcához a meghatározó politikusok cigánysággal kapcsolatos kommunikációja, vagy a szélsőjobboldali eszmeiség intézményülése Magyarországon.

---

¹¹⁵ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/a_magyarorszag_i_ciganykerdes_dokumentumokban/index.htm

IV. CIGÁNYOK/ROMÁK ÉS A MAGYAR TÁRSADALOM VISZONYA NAPJAINKBAN

Hosszú évtizedek után új, a társadalom döntő többségének támogatását élvező megközelítés érvényesül a magyarországi roma közösségek jelenét és jövőjét illetően. Sajnos, ez az új irány nem tűnik pozitívnak. Ez önmagában még nem is lenne igazán meglepő, hiszen ha csak az elmúlt másfél évszázadra tekintünk vissza, korántsem mondható az, hogy problémamentes lett volna a romák és a nem romák viszonya a magyar társadalomban. Ha ennek okait szeretnénk megérteni, akkor a „későn jövők” fejlődési fáziskésésében, a többségi társadalom őszintén soha fel nem ajánlott és következetesen el nem várt integrációs-asszimilációs „ajánlatának” elmaradásában, valamint a kulturálisan, nyelvtileg, történelmileg teljesen eltérő roma csoportok igazi értelmiségi vezetés nélküliségében, és az ebből következő, modernizációs kényszerrel fel nem ismerő gondolkodásában kellene kutakodnunk. Természetesen egy ilyen mélységű elemzés nem ennek az írásnak a feladata. Enélkül is tudható azonban, hogy az elmúlt évszázadban, az elmaradt modernizáció miatt, időről-időre, hol csak a társadalom szűk szegmenségben, hol a pártpolitika szintjén, fellángoltak az ellentétek, és anélkül csillapodtak egy idő után az indulatok, hogy az alapvető problémát, a gazdasági-társadalmi integrációt valami is előmozdította volna. Ezek a „rossz” időszakok okai – miként ezt már bemutattuk – általában a hirtelen kialakuló és a romák nagy tömegeit érintő gazdasági, és ilyenkor újra a felszínre törő modernizációs válságokban keresetők, amikor a legális jövedelem nélkül maradtak vagy állami gondoskodásra szorultak vagy valamilyen illegális eszközzel tudták csak biztosítani túlélésüket. Ez mindig jelentős társadalmi elégedetlenséget szült a gazdasági válság által érintett más társadalmi csoportokban is, de a romák elleni fellépések, néhány kivételtől eltekintve, megmaradtak a társadalmi kirekesztés és a verbális agresszió szintjén. A válság enyhülése után pedig a gazdaságban hiányként jelentkező, általában a legalacsonyabb színvonalú pozíciókat töltötték be, és ezzel találtak legális munkajövedelmet a roma közösségek tagjai.

Meggyőződésem szerint alapvetően ez a mechanizmus ismétlődik napjainkban is, azzal az eltéréssel, hogy végkimenetelében sokkal radikálisabb társadalmi-politikai fellépésnek vagyunk tanúi. A rendszerváltozásban és a pártpolitikában csalódott, a korrupciótól átszótt, folyamatosan ingatag gazdasági helyzetben lévő magyar társadalom felgerjedt indulatainak elsőszámú célpontjává, mondhatni minden baj okozójává közfelkiáltásszerűen a cigányok váltak. Fél évszázad után újra jelentkező jelenség az is, hogy egy politi-

kai párt faji alapon megfogalmazott programja jelentős támogatottságot élvez a társadalomban, és ennek hatására más politikai erők is használni kezdi a „nép hangja” igazságát valló kirekesztő retorikát. A társadalom strukturális problémáival szembenézni képtelen társadalmi- és politikai gondolkodás a legegyszerűbbnek tűnő, de annál veszélyesebb megoldást találta ki az indulatok levezetésére: a bűnbakképzést.

A következőkben ennek az elemeit érdemes áttekinteni röviden, úgyis, mint a magyarországi roma közösségek jelenét és jövőjét jelentős mértékben befolyásoló tényezőket.

Az első és legfontosabb tényező, a munkanélküliség, és ezen belül a roma emberek munkanélküliségének alakulása a rendszerváltozás óta. Szakirodalmi közhely, hogy az elmúlt több, mint két évtizedben közel másfél millió munkahely szűnt meg hazánkban, és a munkahelyüket elvesztők között legnagyobb számban az alacsony képzettségi szinttel, az új kor kihívásainak nem megfelelő, nem piacképes szakmával rendelkezők voltak. Kemény István és mások vizsgálataiból is tudjuk, hogy míg az 1970-es években a munkaképes korú férfi lakosság körében gyakorlatilag ugyan akkora volt a foglalkoztatottság a cigányok és nem cigányok esetében is, a rendszerváltozás után jelentős eltérés következett be, „szétcsúsztak” a társadalom különböző szegmensei. A romák 1990-es évek elején lezajló tömeges munkahelyvesztése után a cigány emberek foglalkoztatási szintje harminc százalék alatt állandósult napjainkra. Mivel az elmúlt húsz évben nem történt pozitívnak értékelhető változás a tényleges munkahelyteremtésben,¹¹⁶ vagy legalábbis az ennek kedvező gazdasági klíma kialakításában, a munkajövedelem nélkül maradt jelentős tömegek, köztük nagy számban romák, állami ellátásra szorulóként nehezednek az egyre nehezebben és ziláltabban működő társadalomra. Úgy tűnik, nem sikerült egyelőre kitalálni Magyarország „gazdasági karakterét”, nem tudjuk, hogy a mezőgazdaság vagy az ipar fejlesztése lenne az üdvös az elkövetkező évtizedekben, netán a szolgáltatások, esetleg a turizmus vagy bármi más szolgálná hazánk fejlődését a jövőben. A politikai elit programalkotó adóssága abból is valószínűsíthető, hogy a területen meglévő bizonytalanságok tetten érhetőek a munkanélküliekkel kapcsolatos politikában is. A romák esetében a kilencvenes években meginduló átképzési programok, a romantikus jó szándék okán „hagyományos mesterségeket” próbáltak feleleveníteni, megálmodva az ötszázezer kosárfonó és rongyszőnyegkészítő országát. Pillanatok alatt azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a modern piac nem igényli ezeket az elavult foglalkozásokat. Így, leginkább a lehető legkisebb állami erőfeszítést igénylő formák váltak a meghatározóvá. Sok

---

¹¹⁶ Nem tekintjük ilyennek az elmúlt néhány évben „sikerágazattá” váló közmunkaprogramot.

embert szinte ösztönöztek a rokkantnyugdíj megszerzésére, a többieket pedig valamilyen, gyakran változó szociális ellátási forma foglyává tették. Ennek egyik legfontosabb eleme a közfoglalkoztatás valamelyik változata, amely legfeljebb arra alkalmas, hogy időlegesen ne haljanak éhen az emberek, illetve, hogy újabb jogosultságot szerezzenek valamelyik szociális ellátás megújítására. Ennek a pótcselekvéssel felérő foglalkoztatási formának a népszerűsége abban is mérhető volt az elmúlt évtizedekben, hogy az éppen kormányon lévő pártok programjában rendkívüli hangsúlyt kaptak, és nagy ígéretként szerepeltek ezek a lehetőségek. A legnagyobb bűne pedig az volt, hogy az embereket megfosztotta a civil kezdeményezőképessegtől, a küzdeni akarástól, mivel biztosította legalább a vegetáció alacsony, de kényelmes szintjét.

Ez a társadalmi-politikai konszenzus azonban az utóbbi években felborult. Előítéletről társadalmi vélekedéssé majd nyomássá erősödött az „érdemtelenység” mítosza. Elterjedt nézetté vált, hogy a munkahellyel nem rendelkezők a segélyekből jobban élnek, mint akik a munkaerőpiacon szeretnének érvényesülni. Azért nem vesznek részt a közfoglalkoztatásban, mert nem akarnak dolgozni, az állami pénzeket pedig alkoholra, cigarettára és játékgépre költik. Általános meggyőződéssé vált, hogy ettől szegényedik el a magyar társadalom (pedig pl. 2008-ban a GDP-nek még a három ezrelékét sem érte el a szociális segélyre költött állami forintok nagyságrendje), az élőködők miatt.

Az ilyen típusú vélekedések mindig is jelen voltak a társadalomban. Hol összességében a „szegényekre” vonatkoztatták, most pedig kimondatlanul a romákból „lett elege” a társadalomnak, sikerült etnicizálni az egyébként másokat is érintő problémát. Újdonság azonban, hogy az előítéletről fakadó magcsírába szökkent a politikai közgondolkodásban is. Olyannyira, hogy a 2000-es évek végén az akkori kormány is magáévá tette a gondolatot, és ebből született az „Út a munkához” program. Az első változat egyik fontos eleme lett a kötelező „munkateszt”, amely során el lehet bírálni, ki az érdemes és az érdemtelen szegény. A furcsán kirekesztő gondolkodás kormányzati szintre történő emelése „áttörést” hozott a helyi politikában is. Sorra jelentek meg azok a szellemiségükben és jogszerűségükben is kétséges programok, amelyek egymásra licitálva, egyre radikálisabban, és egyre inkább (burkoltan bár, de) a cigányságra utalva kívánták megbélyegezni emberek egyes csoportjait. Így érdekes történeti dokumentumként fog fennmaradni a Szerencsi Kistérség polgármestereinek kezdeményezése is, amelyben arról is értekeznek, hogy a szegény családok a támogatásokért szülik a gyerekeket. Más településen a kávéivókat és a dohányzókat, megint máshol a kertjüket nem művelőket vagy a postásnak nem köszönőket kívánták kizárni a szociális ellátó rendszerből. Mindezek betetőzése volt a „monoki gondolat”, annak is legin-

kább figyelemre méltó eleme, a szociális kártya. A szociális kártya megalkotása nem csak jól illeszkedik azon intézkedések közé, amelyek a hazánkban kialakult társadalmi feszültségeket és konfliktusokat, a mélyülő egyenlőtlenségeket a szegény emberek, köztük a roma lakosok megregulálásával kívánják megoldani, hanem annak jogszabályi formát öltött legtipikusabb példája. Ezért érdemes néhány mondatban foglalkozni vele.

Elsődlegesen a legelemibb jogi ismeretek nélkül is egyértelmű volt, hogy a szociális kártya bevezetésének ötlete alkotmányellenes, önkormányzati rendelet ugyanis nem lehet ellentétes magasabb szintű jogszabállyal. A szociális kártyára vonatkozó helyi szabályok ellentétesek a szociális törvényben rögzített rendelkezésekkel. A szociális kártya több alkotmányos aggályt is felvet, így érdemes elgondolkodni azon, hogy esetleg korlátozhatja a természetes személyek önrendelkezéshez való jogát, sértheti az emberi méltóságot és az érintett állampolgárok szociális biztonságához fűződő alapjogát, valamint a gazdasági verseny szabadságát is.

A szociális kártya bevezetésének indokoltságára vonatkozó érvek hasonló „furcsaságokat” tartalmaznak, mint amikor 2008-ban a Monoki Önkormányzat a rendszeres szociális segély folyósítását a közérdekű munkavégzéssel kívánta összekapcsolni. Akkor is kiderült, hogy az az állítás, mely szerint a helyi önkormányzatok másként nem tudják „rákényszeríteni” a segélyezettakat a munkába állásra, nem fedti a valóságot. Az akkor hatályos jogszabályok értelmében is volt lehetőség a segély megvonására, ha a rendszeres szociális segélyben részesülő nem fogadta el a számára felajánlott megfelelő munkahelyet.

Az sem volt igaz, hogy csak pénzben lehet kifizetni a szociális támogatásokat. A pénzbeli ellátások mellett természetben nyújtott szociális ellátások az akkori jogszabályok szerint jelenleg is léteztek. Például a szociális törvény alapján természetbeni ellátás volt a köztemetés, a közgyógyellátás, az egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság, az adósságkezelési-szolgáltatás és az energia felhasználási támogatás. Egyes szociális rászorultságtól függő pénzbeli ellátások pedig egészben vagy részben természetbeni szociális ellátás formájában is nyújthatók voltak. Természetbeni szociális ellátásként is adható volt a lakásfenntartási támogatás, az átmeneti segély, a temetési segély és a rendszeres szociális segély. Ez utóbbi támogatás törvényben meghatározott része természetbeni szociális ellátás formájában csak akkor volt nyújtható, ha a családban védelembe vett gyermek élt. A védelembe vétel jogintézménye lehetővé teszi, hogy a családgondozó a kiskorú gyermekek érdekében szükség szerint a család gazdálkodási szokásaira is befolyással legyen, és együttműködve a szülőkkel, képessé tegye őket jövedelmük ésszerűbb beosztására. A rendszeres szociális segély természetbeni szociális ellá-

tás formájában történő nyújtásának eljárási szabályait, a természetbeni juttatás formáit a települési önkormányzat rendeletben szabályozta, úgy, hogy védelembe vett gyermekeként a rendszeres szociális segély megállapított összegének 20%-a, de összesen legfeljebb 60%-a volt nyújtható természetben.

A formális jogszabálysértés mellett a szociális kártya ebben a formában és ilyen módon történő bevezetése egyértelmű üzenet volt a szubjektív értékítéleteken alapuló érdemességi szemléletet meghonosítására. Ez a szemlélet alkalmas lehetett arra, hogy a segélyezetteket egységesen munkakerülő és az adófizetők pénzén élőködő emberekként állítsák be. A szegénység elleni szakszerű, rendszerszerű fellépés helyébe a szegények elleni verbális küzdelem lépett.

Ennek a szemléletnek a továbbélését fedezhetjük fel például a szociális törvény módosításában is, hiszen 2009. november 15-től az aktív korúak ellátására egy családban egyidejűleg csak egy személy lehet jogosult. Egy családban egyidejűleg két fő csak abban az esetben jogosult az aktív korúak ellátására, ha az egyik személy a rendelkezésre állási támogatás, míg a másik a rendszeres szociális segély feltételeinek felel meg. Ezt megelőzően egy családban több rendelkezésre állási támogatásban részesülő, illetve közcélú munkában foglalkoztatott is lehetett. A szabályozás ilyen módosítása jövedelemcsökkenést eredményez az egy lakásban együtt élő nagycsaládok felnőtt tagjai esetében, így különösen a vidéken élő, foglalkoztatásból kiszorult roma családokéban.

Napjainkra a „verbális kiszorítás” helyébe a „közmunka diadala” lépett. A látszólag csökkenő munkanélküliség, az alacsony infláció, az alacsony – de a progresszivitást nélkülöző – személyi jövedelemadó alapján úgy tűnhetne, hogy a cigány emberek is jobban élnek. Az, hogy valóban ebbe az irányba haladunk, csak a következő évek tapasztalatai alapján mondhatunk majd véleményt.

Az egyre erősödő szociális kirekesztés mellett sajnálatosan új jelenség a romák elleni fizikai támadások is. Néhány éve még csak az „Oláh Action” nevű számítógépes játék formájában, virtuális módon „irthatták” a cigányokat az arra indulatot érzők, 2008-ban és 2009-ben ez a „tevékenység” már valósággá vált.

Romák elleni, elszigetelt, helyi inzultusok vélelmezhetően (bár a bíróság által szinte soha meg nem állapított módon) etnikai indítatásból már régebben is előfordultak. Az elmúlt években újra megjelenő és faji alapon minősítő „cigánybűnözés” demagóg fogalmának térnyerése egyre jobban elmélyítette a bátorságot a társadalom néhány tagjában, hogy „bosszút álljon” a deviáns-

nak tartott teljes cigányság egyes tagjain. 2008 januárjától havi gyakorisággal történtek brutális támadások cigány emberekkel szemben. Volt, amikor két nőt támadott- és vert meg öt bátor fiatalember, bevallottan az áldozatok származása miatt, máskor Molotov-koktélt dobtak romák lakta házra. Fényeslitkén egy 14 éves fiút késelt meg egy romákat nem szerető személy. Az igazi „újdonság” azonban a lőfegyverrel elkövetett, gyakran halálos áldozatokat követelő támadások jelentették. Galgagyörk, Tamásipuszt, Tarnabod településeken még csak rálőttek romák lakta házakra, nem történt személyi sérülés. 2008 novemberében, a Nagycsécson lezajlott fegyveres támadás azonban már két roma ember halálát okozta. A támadások ez után egyre brutálisabb módon zajlottak. 2009 februárjában Tatárszentgyörgyön, miután rágyújtották a házat egy roma családra, az onnan menekülő 6 éves gyermeket és édesapját lőtték agyon. A helyzetet súlyosbította, hogy a kérkező rendőrség az esetet jó ideig elektromos zárlatból keletkezett lakástűzként, az áldozatok halálát pedig füstmérgezésként kezelte, elmulasztva az ilyenkor szükséges nyomrögzítést. A helyszínre érkező közéleti személyiség nyomására kezdtek csak tényleges valójában feldolgozni az eseményeket. 2009 áprilisában, Tiszalökön, egyetlen lövéssel agyonlőttek saját udvarában egy éjszakai műszakba, dolgozni induló cigány embert. 2009 augusztusában a Szabolcs megyei Kislétán agyonlőttek egy 45 éves cigány nőt, 13 éves kislányát pedig életveszélyesen megsebesítették.

Az említett és még sok más ügyben a rendőrségi felderítés sokáig eredménytelen volt, hiába kérték az FBI és más nemzetközi szervezetek segítségét is. Tovább fokozta a bizonytalanságot, hogy a 2009. augusztusában elfogott feltételezett elkövetők között volt olyan személy is, akinek egyes híresztelések szerint kapcsolata volt a katonai hírszerzéssel is. Hasonlóan súlyos következményekkel járt, hogy az eluralkodó félelem miatt, a romák csoportokba verődve „járőröztek”, néhány esetben önbíráskodtak gyanúsnak tűnő személyekkel szemben.

Mindezen események azonban nem okoztak társadalmi katarzist, önvizsgálatot. A több évig tartó bírósági eljárás, amely feltárta a romák ellen elkövetett sorozatgyilkosság motivációit, gyakorlatilag visszhangtalan maradt a magyar társadalomban.

Érdemes azon is elgondolkodni néhány pillanatig, hogy a cigányokkal kapcsolatos, felfokozott helyzetre hogyan reagáltak a társadalom tagjai, vezetői. A közvélemény-kutatásokból tudjuk, hogy ilyen rendkívüli mértékű közutálat soha nem övezte a roma lakosságot, mint napjainkban. Látható, hogy a sokak által vizionált etnikai polgárháború réme fenyegető közelségbe került az elmúlt évben, és az indulatok a mai napig sem mérséklődtek. A politikailag korrekt beszéd (vigyázat, nem összekeverendő az elvtelen elhallgatással!)

megszüntetésének igénye, amely egyébként alig vagy talán sohasem létezett hazánkban, gyakorlatilag az emberi méltóság tiszteletének a tagadásába fordult át. Hosszú idő után megjelentek hazánkban azok a politikai eszmék, amelyek faji alapon tesznek különbséget emberek között, faji alapot tulajdonítanak a bűnözésnek, valamint faji alapon kívánnak megoldani társadalmi problémákat. És ezek az eszmék támogatottságra találtak a társadalom egy részében. Ezeknek az eszméknek az ismertetéséhez és társadalmi elfogadásához azonban hozzájárultak azok a politikai magatartások is, amelyek bagatellizálták, nem létezőnek tekintették ezeket a jelenségeket, valamint azok is, amelyek politikai haszon reményében riogattak velük. A politikai elitben lezajlott viták leginkább a másik fél felelősségét keresték. Szinte hette alakultak különböző rasszizmus-ellenes mozgalmak, amelyek aztán párteseményekké silányodtak. Ezzel sikerült elvenni a jóérzésű, a társadalmi kirekesztést elutasító emberek kedvét az egységes és hatásos fellépéstől. Sajnos, most már nehéz lesz visszazárni a szellemet a palackba.

Hasonlóan a pártpolitikai elithez, a roma politikai elit sem mentes a hibáktól. Tehetetlen és erőtlen volt az elmúlt 20 évben arra, hogy visszautasítsa a társadalmi integrációként meghirdetett látszatintézkedéseket és kikövetelje a tényleges megoldásokat. Az elvtelen politikai alkuk miatt többségüknek mára felmorzsolódott szakmai és erkölcsi hitelük, igazi társadalmi bázissal nem rendelkeznek. Csak abban lehet bízni, hogy a felnövekvő fiatal generáció tagjai más módon fogják megszólítani a roma közösségeket, bár félő, hogy a nagy politikai pártok mindent „bedaráló” politikai szocializációja nem teszi lehetővé a függetlenséget, az elrugaszkodást a régi, rossz módszerektől.

Ezek után mit is mondhatunk a roma integráció helyzetéről? A legenyhébb olvasat szerint is megtorpant a folyamat. A romák egy része, akik szerencsésebb helyzetben vannak a többiekénél és van lehetőségük a tanulás révén kitörni az elvárt „nyomorgó, lecsúszott cigány” képéből, igyekeznek identitásukat elrejtetni, legszívesebben elfelejtenék származásukat, vágyuk a teljes beolvadás, az asszimiláció lehetősége. A megfelelési vágytól hajtva gyakran a segítségre szoruló, társadalmilag kirekesztett roma emberek legerősebb bírálói, a rettegett „visszacsúszás”, tényleges származásuk esetleges nyilvánosságra kerülése miatt állandó rettegésben élnek. A társadalomtól leszakadt emberek pedig sokáig elhitték, hogy az állam majd segít nekik, legalább az életben maradásban. Ez a hit azonban most már megingott. A romatelepek elleni támadások, a szociális ellátórendszerből történő kizárás, kirekesztő politikai programok burkolt támogatása politikai oldaltól függetlenül, mind-mind a magárahagyottság érzését erősítik. Ez miatt egyre többször „vadulnak meg” helyi közösségek tagjai, önbíráskodnak, a romák döntő több-

sége számára is vállalhatatlan tetteket visznek végbe. Ez pedig csak a társadalom romákkal szembeni gyűlöletét erősíti tovább.

V. A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ ESÉLYEI¹¹⁷

A cigány közösségek integrációjának kérdésköre az elmúlt évtized egyik „legnépszerűbb” témájává vált Magyarországon. A problémára sokféle megközelítésmóddal, különféle célú és nézőpontú írások hívták fel a figyelmet, több szakértői anyag és komplex kormányzati stratégia is készült. Mindezek ellenére, ha a roma integráció jelenéről kell beszámolnunk, nem sok érdemi haladásról lehet számot adni.

A cigány népesség problémái az élet különféle területein köztudomásúak: leegyszerűsítve elmondható, hogy egymást erősítő, generációról generációra újratermelő oktatási- lakhatási-foglalkoztatási hátrányokkal küzdenek. Ezeket tovább súlyosítják, illetve konzerválják a többségi társadalom jelentős részének nyílt vagy lappangó előítéletei. Miként azt kifejtettük, az elmúlt években – döntően a gazdasági válság hatására – felerősödött a bűnbakképzés tendenciája, az „önhibás szegények” támogatásának létjogosultságát megkérdőjelező érdemességi szemlélet. A szegénység, a konfliktusok, a kirekesztettség valós velejárói a hazánkban élő cigányok életének. Miközben mindezen problémákat világosan látjuk, alapvető fogalmakkal nem vagyunk tisztában, alapvető kérdésekre nem adtunk érdemi választ. Nem tudjuk pontosan, ki minősül cigánynak, és hogy valójában miért is vannak ilyen helyzetben ezek a csoportok. Etnikai kérdésről beszélünk-e, azaz a diszkriminációt és az előítéleteket kell-e elsősorban leküzdeni a helyzet javítása érdekében, vagy pedig valójában szociális problémákról van-e szó, amelyeket tévesen etnikai konfliktusként dekódolnak „harcias jogvédők”? Mi a célja egy sikeres integrációs stratégiának? Hogyan kapcsolódik össze a kisebbségi jogok, a kisebbségi kultúra kérdésköre a diszkrimináció elleni fellépéssel, vagy éppen a cigány kisebbség helyzetével? Vannak tehát alapvető kérdések, amelyek megválaszolása nélkül igen csekély esély van arra, hogy valódi előrelépésre kerüljön sor e területen.

Az adatkezelés kérdésköre

„A magyarországi romák társadalmi integrációjának bármينemű megközelítése újra és újra rávilágít az etnikai alapú statisztikák módszertani problematikájára: nem tudjuk, hány roma él Magyarországon.”¹¹⁸

¹¹⁷ Részletes kifejtését lásd: Kállai Ernő – Szajbély Katalin: A roma integráció dilemmái. In:

A magyarországi roma népesség lélekszáma Kemény István és Janky Béla kutatásai szerint 2003-ban 520 000 és 650 000 fő között volt.¹¹⁹ A 2001-es népszámlálás során mindössze 189 984 ember vallotta magát cigány nemzetiségűnek,¹²⁰ 2011-ben 315 000 fő,¹²¹ egyes kisebbségi szervezetek pedig egy millióra teszik a hazai cigányság létszámát.¹²²

A cigányság létszámára vonatkozó adatok bizonytalansága részben a jogi szabályozásból, részben pedig az identitásukat övező sajátos körülményekből ered.

A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény szerint különleges személyes adatnak minősül a „faji eredetre, a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozásra ... vonatkozó ... személyes adat.”¹²³ A szenzitív adatok kezelése szigorú garanciális szabályok alapján lehetséges, így csak akkor, ha ahhoz az érintett írásban hozzájárul, ha az adatkezelés nemzetközi egyezményen alapul, vagy az Alkotmányban biztosított alapvető jogok érvényesítése, továbbá a nemzetsbiztonság, a bűnmegelőzés vagy a bűnüldözés érdekében a törvény elrendeli.¹²⁴ A hozzájárulás „az érintett kívánságának önkéntes és határozott kinyilvánítása, amely megfelelő tájékoztatáson alapul, és amellyel félreérthetetlen beleegyezését adja a rá vonatkozó személyes adatok – teljes körű vagy egyes műveletekre kiterjedő – kezeléséhez.”¹²⁵ A törvény indokolása értelmében az írásbeli hozzájárulásnak kifejezettnnek lennie.¹²⁶ A nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló 1993. évi LXXVII. törvény (a továbbiakban: Nektv.) rögzíti az identitás-vállalás szabadságát, amikor kimondja, hogy „valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez ... való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. A kisebbségi csoporthoz való tartozás kérdésében nyilatkozatra (...)senki nem kötelezhető.”¹²⁷ A törvény 2005 szeptemberében elfogadott módosítása értelmében azonban törvény vagy az annak végrehajtá-

¹¹⁸ Forray R. Katalin – Mohácsi Erzsébet (szerk.): Esélyek és korlátok: A magyarországi cigány közösség az ezredfordulón. Cigány tanulmányok, 6., PTE BTK Romológiai Tanszék Pécs 2002. <http://nti.btk.pte.hu/rom/dok/Komp.pdf>

¹¹⁹ Kemény István – Janky Béla: A 2003. évi cigány felmérésről. In: Kállai Ernő (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2003. pp. 7-26, p.7.

¹²⁰ Kemény – Janky i.m. p. 22.

¹²¹ A népszámlálási adatok és módszertani kérdések körül kialakult szakmai dilemmákat lásd:

¹²² Háttéranyag. A hosszú távú stratégia illeszkedése a társadalmi folyamatokba. – A Magyar Köztársaság hosszú távú roma társadalom-politikai stratégiája. – www.romaweb.hu

¹²³ 1992. évi LXIII. törvény (a továbbiakban: Avtv.) 2.§ 2. a)

¹²⁴ Avtv. 3.§ (2)

¹²⁵ Avtv. 2.§ 6.

¹²⁶ Az 1992. évi LXIII. Törvény indokolása.

¹²⁷ 1993. évi LXXVII. törvény (a továbbiakban: Nektv.) 7.§ (1) bekezdés

sára kiadott jogszabály valamely kisebbségi jog gyakorlását az egyén nyilatkozatához kötheti.¹²⁸ A Nektv. értelmében a kisebbséghez tartozó állampolgár joga továbbá, hogy „*kisebbséghez tartozását az országos népszámlálás alkalmával titkosan és névtelenül megvallhassa.*”¹²⁹

A fenti rendelkezések alapján nyilvánvaló, hogy az állam nem jogosult arra, hogy az érintettek kifejezett hozzájárulása nélkül nyilvántartsa a különböző kisebbséghez tartozó polgárait. Egy anonim, statisztikai célokat és állami-politikai célkitűzéseket szolgáló adatgyűjtés azonban nem sértené a személyes adatok védelméhez fűződő jogot. Annál is inkább, mivel az, az egyenlőség Alkotmányban rögzített alapjogának érvényesítését szolgálná. Járható út az is, hogy megfelelő garanciákkal körülbástyázva egyes jogok, kedvezmények érvényesítésének feltétele legyen a kisebbségi identitás megvallása, az etnikai adatok gyűjtése a választói névjegyzék, illetve a roma ösztöndíjak analógiájára.¹³⁰

A cigány identitás népszámlálás során történő bevallását problematikusá teszi, hogy nem nemzeti, hanem etnikai kisebbségről van szó, így arra a kérdésre, hogy milyen nemzetiségűnek vallják magukat, a magukat cigánynak tartó, magyar nemzetiségű személyek sem feltétlenül adják a „cigány” választ. Kemény István és Janky Béla hívják fel a figyelmet arra, hogy ez az eltérés nem feltétlenül a roma identitás megtagadásából, hanem inkább a kettős identitásból ered: magukat magyar nemzetiségűnek vallva elfogadják cigány származásukat.¹³¹ A cigány identitás specifikuma a társadalomtudományok általánosan elfogadott megállapítása szerint, hogy „*a cigányság nem homogén etnikum, ahogy a cigány kultúra, életmód és identitás sem történelem feletti, állandó és körülhatárolható fogalom.*”¹³² Emellett sajátossá teszi a helyzetet a cigányság stigmatizációja, a társadalom előítéleteinek visszatartó ereje, valamint a „letagadhatatlanság”, hiszen sok esetben a többségtől eltérő rasszjegyekkel rendelkező, „látható” kisebbségről van szó.

Az előítéletek, a diszkrimináció azonban önmeghatározástól függetlenül jelen vannak, azaz alapvetően nagyobb, illetve részben más csoportról beszélünk, amikor a diszkriminált személyekre gondolunk, mint amikor a magukat romának valló, esetleg a kultúra és nyelv iránt is elkötelezett személyekről

¹²⁸ Nektv. 7.§ (2), beiktatta: 2005. évi CXIV. törvény 33.§

¹²⁹ Nektv.8.§

¹³⁰ Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának 2004. évi tevékenységéről, Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának 2007. évi tevékenységéről.

¹³¹ Kemény – Janky i.m. p. 24-25.

¹³² Jóri András – Zombor Ferenc: Nyilván tartanak. A cigány szó emberi jogi vonatkozásai. In: Fundamentum 1-2/1998, pp. 7-63., p. 57.

beszélünk. Ahogy Pap András László fogalmaz: „a rasszizmus Murphy-törvényének értelmében, amennyiben kirekesztő, diszkriminatív szándék vezérli az elkövetőket, semmilyen definíciós probléma nem szokott felmerülni a csoport és tagjainak meghatározásakor – az adatvédelem és a faji, etnikai, nemzetiségi kategóriák értelmezése mindig a jogvédők és a jogalkalmazók problémája.”¹³³

Önmagában a percepción alapuló kategorizáció sem jelenthet azonban megoldást: az önbesorolás és a többségi társadalom ítélete közötti potenciális eltérés mértékére talán Neményi Mária kutatása világít rá a legerőteljesebben.¹³⁴ A kutatás során mintegy háromszáz, a körzeti védőnő által cigánynak minősített családot kérdeztek meg saját és gyermekük etnikai hovatartozásáról. Az önbesorolás az esetek 40%-ban nem egyezett meg a védőnő ítéletével, a kérdésre adott válaszok ez esetben is a probléma összetettségét (nemzetiség, állampolgárság, etnikai identitás elhatárolásának nehézségei; a cigányság, mint stigma) bizonyították.

Fontos lenne tehát egy olyan összetett, rugalmas ám mégis következetes módszertan kidolgozása, amelynek segítségével áthidalható a fent jelzett adatkezelési paradoxon, és mind a programok kidolgozásához és tervezéséhez szükséges statisztikai adatok, mind pedig az egyes programokban való részvételi jogosultság követhetővé válik. Ilyen módszertan kialakítására tett kísérletet az adatvédelmi és a kisebbségi ombudsman közös ajánlása az etnikai adatkezelés tárgyában.¹³⁵

„Romapolitika” vagy „szegénységpolitika”?

Amennyiben esetleg a jövőben sikerülne pontosabb ismeretekre szert tennünk a cigány közösségek helyzetéről, problémáiról, egy hatékony integrációs stratégia kialakításának elengedhetetlen összetevője, hogy tisztán lássuk a hátrányok jellegét, illetve okát.

Az integrációs stratégia megkerülhetetlen előkérdése, vajon pusztán szociális vagy etnikai problémának tekintjük-e a cigányság helyzetét. A probléma kettőssége abból adódik, hogy a cigányság egyszerre saját kultúrával és nyelvekkel rendelkező kisebbség, illetve – többségében – halmozottan hátrányos helyzetű csoport. A rendszerváltást megelőzően a „cigánykérdést” nem

¹³³ Pap András László: A jogvédelem nevében a jogsértőt védjük?! Új utak az etnikai adatkezelésben. (Az írás a Bolyai János kutatási ösztöndíj keretében készült.) 2008, kézirat

¹³⁴ Neményi Mária: Identitás vagy stigma? In: Élet és irodalom 42/2000 (okt. 20.) pp. 8–9.

¹³⁵ Kállai Ernő–Jóri András: Jelentés az etnikai adatok kezeléséről szóló vizsgálat megállapításairól. (2009) – <http://www.kisebbsgiombudsman.hu/data/files/158627216.pdf>

nemzetiségi, hanem pusztán szociális kérdésnek tekintették, amelynek – az akkori álláspont szerint – nemzetiségi kérdésként való felfogása azért káros, mert konzerválja a cigányság különállását és lassítja társadalmi integrációját.¹³⁶ Az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény a nemzeti kisebbségek mellett a cigányságot is kisebbségként ismerte el.

Ladányi János és Szelényi Iván a cigányságot az „underclass” kategóriájával jellemzik. E kategóriát a szociológiában azon társadalmi csoportok jellemzésére alkalmazták először, akik a II. világháborút követő gazdasági prosperitásból kimaradva a jóléti társadalmak peremére kerültek. Ladányi és Szelényi szerint az underclass kritériumai a gettósodás, a segélyre utaltság és az immobilitás, azaz a mélyszegénységből való kitörés esélytelensége. Azaz a szegénység a társadalmi megítélés szerint összefonódik az etnicitással.¹³⁷ Ebből ered az is, hogy a többségi társadalom a „szegénység kultúrájából” adódó magatartásformákat gyakran a cigányság etnikai-kulturális jellemzőjeként értékeli (illetve ítéli el).

Véleményünk szerint az a megközelítés tűnik megfelelőnek, amely komplex módon, történeti összefüggésben tekint a cigányság problémáira, és a problémák egyes összetevőire külön-külön próbál meg adekvát választ adni. Annak érdekében, hogy az intézkedések egységes rendszert alkothassanak, világosan szükséges látni:

Egyrészt az egyes hátrányok okát, azaz azt, hogy

- mely hátrányok következnek az aktuálisan, a jelenben előforduló diszkriminációból,
- illetve, hogy vannak-e, és ha igen, melyek a pusztán szociális jellegű hátrányok (beleértve az underclass problematikáját),
- továbbá, hogy a szociális hátrányok milyen mértékben következnek a múltban előforduló diszkriminációból. Amennyiben ugyanis a múltbeli diszkrimináció felelős a hátrányok felhalmozódásáért, akkor a szociális probléma ebből a szempontból kap csoport-specifikus, azaz etnikai jelleget.

Másrészt pedig azt, hogy a többségi társadalom oldaláról mi okozza a diszkriminatív megnyilvánulásokat, azaz, hogy miért előítéletes a többségi társadalom a cigánysággal szemben. Az előítéletek leküzdése érdekében elengedhetetlen, hogy tisztán lássuk, hogy azok mire irányulnak: szociális jel-

---

¹³⁶ Kállai Ernő: 1945-től napjainkig In: Kemény István (szerk.): A magyarországi romák. Változó Világ 31., Press Publica p. 19.

¹³⁷ Ladányi János – Szelényi Iván: A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata. Napvilág Kiadó, Budapest 2004 pp. 14-28.

lemzőkre (amelyeket tévesen kulturális, etnikai tulajdonságként értékel a közvélemény) vagy valódi kulturális, nyelvi sajátosságokra, esetleg pusztán az eltérő külső jegyekből adódó másságra.

A problémák szociális illetve etnikai szempontú megközelítésmódja egyben a reakciót, azaz a leküzdésükre tett intézkedéseket is döntően befolyásolja, hiszen amennyiben pusztán szociális kérdésként tekintünk a cigány lakosság hátrányaira, úgy gyakorlatilag a szociálpolitika illetve esetleg a regionális fejlesztések területére kerül a hangsúly, míg ha nagyrészt etnikai problémaként tekintünk rá, akkor a hátrányos megkülönböztetés tilalmának következetes érvényesítésétől várható a megoldás. (A megítélésünk szerint a gyakorlatban egyik megközelítés sem helytálló önmagában, az egyes problémák fentiek szerinti elemzése azonban közelebb vihet a megfelelő intézkedés-típusok hatékony kombinációjának a kidolgozásához.) Mindezen kérdésekre adott konzekvens válasz hiányában tehát nem várható átfogó, rendszerszerű stratégia kialakítása, még akkor sem, ha a legtöbb probléma kapcsán vélhetően azt tapasztaljuk, hogy szinte elválaszthatatlanul összefonódnak egymással a szociális és a diszkriminációból adódó összetevők.

Sajátos hidat teremt a szociális illetve etnikai motiváltságú intézkedéstípusok között a mainstreaming módszere, amely biztosítaná egyrészt a szakpolitikai intézkedések célzott alkalmazását, másrészt pedig azt, hogy az egyes szakpolitikákban bekövetkező változások összhangban álljanak a roma integráció céljaival. Ez az eszköz azt jelentené, hogy valamennyi általános szakpolitikai intézkedést át kellene gondolni abból a szempontból, hogy az milyen hatással lehet az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség, illetve – angol minta alapján – a többség és kisebbség közötti jó kapcsolat szempontjára, azaz végső soron a cigány kisebbség helyzetére. A mainstreaming így – célok, kvóták kitűzése mellett – akár az egyes intézkedések utólagos hatásvizsgálatához is kiindulópontot nyújthatna. (Ehhez természetesen elkerülhetetlen a roma részvétel mérhetősége, azaz az etnikai adatkezelés megteremtése.)

Jelen kiadványunkban már áttekintettük az elmúlt évtizedekben az egymást váltó kormányok romákkal kapcsolatos intézkedéseit. Miként megfigyelhettük, közös vonása e programoknak, hogy körükben igen nehezen különíthetők el egymástól a hátrányos helyzetűeket érintő általános jellegű, illetve a kifejezetten a roma kisebbséget célzó intézkedések. Ahogy az Állami Számvevőszék a cigányság helyzetének javítására fordított támogatások mértékéről és hatékonyságáról szóló kutatásában megállapította: *„a romapolitika versus szegénységpolitika dilemmát egyik kormány sem tudta következetesen feloldani. Hosszú távú célként megfogalmazódott, hogy a szociális és kisebbségpolitikai kérdések világosan elkülönüljenek a roma kisebbséget érin-*

*tő intézkedések során. Rövid távon azonban ezt a világos elkülönülést nem sikerült megvalósítani. A kettős szemlélet a szabályozásban és a finanszírozásban is tükröződött. A megközelítési módok egymásnak feszülése és a részleges és időben is változó megoldások sokszor akadályozták a kormányzati intézkedések folytonosságát, fenntarthatóságát, rontották eredményességét.*¹³⁸

A kifejezetten a cigány kisebbség helyzetének javítását előirányzó különféle tervek és programok logikájukból adódóan inkább specifikus intézkedéseket vontak volna maguk után, ennek ellenére azonban nagyrészt nem ilyen jellegű intézkedéseket tartalmaztak. E programok általában általános szociális-szociálpolitikai intézkedéseket sorakoztatnak fel, a roma lakosság szociális hátrányaival érvelve. Így például a – nevében kifejezetten a roma lakosságot célzó – RIÉP Kormányhatározatban meghatározott 54 feladat közül mindössze 9 feladat célozta kifejezetten a romákat.

Különös problémát jelent ezzel kapcsolatban két dolog: egyrészt a roma közösségek képviselőinek egyre növekvő elégedetlensége, mivel ők azzal szembesülnek, hogy a címükben roma programok gyakran tartalmukban sem a roma lakosságot célozzák. Másrészt pedig – már csak a programok elnevezése okán is – erősödik a többségi lakosság körében a romák „túltámogatottságáról” szóló mítosz.

A mainstreaming elve eddig két ponton kaphatott helyet a kisebbségi ügyek kezelésében. A roma-ügyek kormányzati koordinációjáért felelős társadalmi testületek elvileg alkalmasak lettek volna a funkció ellátására, a gyakorlatban azonban mindig az adott program illetve stratégia kidolgozása, végrehajtása és értékelése területén, igen korlátozott hatékonysággal működnek. Ahogy az Állami Számvevőszék a roma programok hatékonyságát elemző tanulmányában megállapította, e testületeknek jelentős közigazgatási hatáskörük nem volt, így nem tudtak jelentős hatást gyakorolni az érintett minisztériumokra sem.

Általánosabb, átfogóbb jelleggel szolgálhatta a mainstreaming elvének érvényesülését az a gyakorlat, amelynek értelmében a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának a kormányzat megküldte véleményezés céljából a jogszabály-tervezeteket. A kisebbségi ombudsman hatásköre azonban a mindenkor kormányzat „jóindulatának” függvényében alakult: a hatályos jogszabályok alapján sem a véleményezési eljárásba bevonni, sem pedig véleményét figyelembe venni nem volt kötelező az eljárásban. Ez a

---

¹³⁸ Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet: Összegző, helyzetfeltáró tanulmány. A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértékéről és hatékonyságáról. 2008. március. pp. 15–16.

probléma 2012-től azonban „megoldódott”: a kisebbségi ombudsman intézményét megszüntették.¹³⁹

Integráció vagy asszimiláció?

A roma közösségek problémáinak etnikai vagy szociális kérdésként való kezeléséből egy további felvetés is következik: az intézkedések végső célja. Mi legyen a cél, az ideális jövőbeni állapot? A romák beolvadása, feloldódása a magyar társadalom egészében, vagy pedig a társadalmi javakból való egyenrangú részesedésük anélkül, hogy fel kellene adni önálló identitásukat? A hátrányokkal együtt vajon a különbségeket is el kell-e, el lehet-e egyáltalán tüntetni? Meggyőződésünk, hogy a cigány kisebbség magyar társadalomba történő integrációja a társadalom egészét gazdagítaná. Az asszimilációs törekvések – amellet, hogy soha nem lehetnének kellően sikeresek – az egyik oldalról egy évszázadok óta nehézségek és küzdelmek árán fennmaradó csoport kultúrájának, talán gyengülő, sok tekintetben eltűnő, mégis létező összetartozás-tudatának felszámolását, gyökerek és hagyományok nélkül maradó embereket eredményeznének, míg a másik oldalról, a többség részéről pedig a társadalmi tolerancia, a befogadó társadalom csúfos kudarcát. Bár elsőre talán könnyebb útnak látszik, nem támogatható az asszimiláció, a valódi, kompromisszum-mentes integráció kell, hogy cél legyen.

Felmerül a kérdés, hogy min múlik, milyen feltételekkel valósítható meg az integráció? Egyrészt szükség van befogadó társadalomra, az egyének és az intézmények szintjén egyaránt, emellet pedig szükség van erős, autonóm cigány közösségre, akik értékeiket őrizve kívánnak integrálódni a társadalomba.

Befogadó társadalom?

Hosszabb távon a befogadó társadalom alapvető feltétele, hogy a társadalom tagjai, különösen a felnövekvő generációk nyitottan, előítélet-mentesen viszonyuljanak a tőlük különböző személyekhez, csoportokhoz. Ezt az oktatás-nevelés valamint a társadalmi szemléletformálás eszközeivel lehet elősegíteni, amelyeket már egészen kis gyermekkortól kezdve következetesen alkalmazni kell. Ezeket az eszközöket az eddigi integrációs stratégiák megítélésünk szerint nem aknázták ki kellőképpen. A szemléletformálás másik legfontosabb (felnőtt korban is hatásos) eszköze a „jó példa”, azaz a köztisztviselőben álló személyek, közjogi méltóságok, politikusok és közszereplők

---

¹³⁹ Vö.:

egyértelmű, kikacsintás nélküli befogadó szemlélete és ezt tükröző kommunikációja.

Ha az egyéni szintű szemléletváltás meg is kezdődik, akkor is számos olyan nyílt vagy burkolt mechanizmussal kell számolni a társadalom működésében, amelyek akadályozhatják a valódi befogadást. Elengedhetetlen, hogy a diszkrimináció egyéni szintű tiltása mellett az ún. intézményes diszkriminációt is ki kívánják küszöbölni a döntéshozók, és hatékony lépéseket tegyenek annak leküzdésére. Intézményes diszkriminációról – az angol példát alapul véve – akkor beszélhetünk, amikor egy adott szervezet kollektív módon nem nyújt megfelelő és professzionális szolgáltatást meghatározott származású személyek számára. Az intézményes diszkrimináció gyakran nem egyetlen cselekedetben, tevékenységben ölt testet, hanem a szervezet tevékenységének, működésének egészét hatja át. Az intézményes megkülönböztetés az adott szervezet tagjainak kollektív magatartásmintái, előítéletei, tudatos és tudattalan attitűdjei következtében valósul meg, és állandósulhat a működésében, ha a szervezet nem képes megfelelően felismerni és kezelni e mechanizmusokat.¹⁴⁰ Az intézményes diszkrimináció voltaképpen a társadalom egészében rejlő diszkriminatív attitűdöknek egy adott szervezet működésében való leképeződése. Olyan jelenség, amely áthatja a társadalom egészét, annak intézményeit, és amely szegregatív és diszkriminatív eljárásokban jelenik meg. Ezen eljárások pedig meghatározzák és fenntartják a kisebbségi csoportok marginalizált és hátrányos helyzetét.¹⁴¹ Az intézményes diszkrimináció felismerésében és felszámolásában támpontot jelenthetnek a nemzetközi szervezetek és a civil szféra jelzései, jelentései, amelyek távolabbról világítanak rá a közletről talán kevésbé egyértelmű problémákra. Amíg azonban a főbb társadalmi intézmények működésükben diszkriminatív mintákat hordoznak, addig mind a szociális intézkedések, mind pedig a hátrányos megkülönböztetés tilalmának egyedi érvényesítését célzó intézkedések hatásfoka korlátozott marad.

Ha az asszimilációt elvetjük, és az integráció mellett tesszük le voksunkat, egy újabb kérdéssel, dilemmával szembesülünk. A még nem oly nagymértékben befogadó társadalomban gyakran hallunk olyan hangokat, amelyek az integrációt valamiféle „elkülönített felzárkóztatás” útján, azaz a gyakorlatban szegregált iskolákon keresztül képzelik megvalósíthatónak. A szegregált

¹⁴⁰ W. Macpherson et al: The Stephen Lawrence Inquiry (Stationery Office, 1999) In: <http://www.archive.official-documents.co.uk/document/cm42/4262/4262.htm>

¹⁴¹ Veronique de Rudder, Francois Vourc'h, Christian Poirer: Les enjeux politiques de lutte contre le racisme: discrimination justifiée, *Affirmative Action*, discrimination positive, parle-t-on de la meme chose? In: Les Cahiers du Cériem No.7, Juin 2001 (Centre d'étude et de Recherche sur les Relations Inter-Ethniques et les Minorités) pp.5-15, p.6.

oktatás természetesen nem azonos a kulturális összetartozáson, a csoporttudathoz kapcsolódó, büszkeségen alapuló elkülönült oktatási formákkal, mint amilyen például a méltán jó hírű Gandhi gimnázium. Míg az utóbbiaknak egyértelműen van létjogosultságuk, így létrehozásuk támogatandó, megítélésünk szerint semmiképpen nem vezet jó eredményre a gyakran halmozottan hátrányos helyzetű cigány gyermekek minden kisebbségi jogi illetve kulturális célt nélkülöző elkülönített oktatása. Bár a többség szempontjából rövidtávon kényelmes, voltaképpen igen visszás megoldásról beszélünk: a jogszabályi és elvi aggályoktól is eltekintve sem várható valós integráció és kölcsönös elfogadás egy olyan társadalomban, amelynek tagjai a munkaerőpiacon találkoznak először egymással. Érdekes e szempontból egy pillantást vetni az Amerikai Egyesült Államok gyakorlatára is, ahol ugyan kezdetben még volt létjogosultsága az azonos színvonalú, ám elkülönített oktatásnak, azonban a Legfelsőbb Bíróság már 1954-ben alkotmányellenesnek nyilvánította ezt a megoldást.¹⁴²

A kisebbségi jogok és a roma integráció

A kisebbségi jogok sajátossága a cigány kisebbség esetében, hogy a közösség elvárásai nem minden esetben találkoznak a törvény adta lehetőségekkel, így működésük, érvényesülésük gyakran kevésbé hatékony.

A kisebbségek jogai az Alkotmányon alapulnak, amely kimondja, hogy „a nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők”. Emellett kimondásra kerül „A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a kisebbségi nyelven való névhasználat jogát.” Deklarálja továbbá az Alkotmány, hogy az ország törvényei biztosítják a kisebbségek képviselőit, valamint rendelkezik a kisebbségi önkormányzati rendszer kialakításáról. Az alkotmányos rendelkezések kibontását pedig a képviselők kétharmadának szavazatával elfogadott törvényre bízta.

Magyarország az Európa Tanács két nemzetközi dokumentumában, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájában,¹⁴³ valamint a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményben¹⁴⁴ is kötelezettséget vállalt bizonyos kisebbségi jogok biztosítására.

---

¹⁴² Brown v. Board of Education 347 U.S. 487. (1954)

¹⁴³ 1990. évi XL. törvény

¹⁴⁴ 1999. évi XXXIV. törvény

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény (Nektv.), majd a helyébe lépő 2011. évi Nemzetiségi törvénynek is deklarált célja, hogy az önkormányzatiság, a szubszidiaritás és a decentralizáció elvének megfelelően, a személyi, helyi és funkcionális autonómia sajátos elegyével biztosítsa *„mindazon jogokat, amelyek a kisebbséghez tartozó személyeknek, mint magyar állampolgároknak, és ezek közösségeinek nemcsak emberi jogai, hanem olyan politikai jogok, amelyek segítségével nemzeti vagy etnikai önazonosságuk megőrzése elősegíthető.”*¹⁴⁵ A preambulumból is kitűnően a jogszabály az egyéni kisebbségi jogok mellett a kisebbségek közösségi jogait is szabályozza, amelyek az egyéni jogoknak mintegy tükörképeként jelennek meg – az anyanyelv, a történelmi és kulturális hagyományok ápolása, fejlesztése, a tárgyi és szellemi kultúra megőrzése és gyarapítása, valamint ezek intézményi kereteinek kialakítása.

A nemzetiségi törvény a kisebbségi önkormányzatok sajátos, személyi alapú kulturális autonómiát megvalósító rendszerét alakította ki. A kisebbségi önkormányzatok jelenleg három, nevezetesen települési, területi és országos szinten működnek.

A jelenleg működő rendszer

A 2010-es választás után lezajló *„jogszabály-változtatási cunami”* nem kímélte az 1993-as kisebbségi törvényt és módosításait sem. 2011-ben már más elnevezéssel, de sok tekintetben az eredetivel azonos tartalommal született meg a jelenleg is hatályos jogszabály.¹⁴⁶ Ezért jelenleg csak a legfontosabb változásokat emeljük ki.

Az új jogszabály megszünteti a *„nemzeti és etnikai kisebbség”* elnevezést és egységesen a *„nemzetiség”* használatát vezeti be. Ennek alapján definiálásra került a nemzetiségi önkormányzat fogalma is, amely szerint a *„törvényben meghatározott nemzetiségi közszolgáltatási feladatokat ellátó, testületi formában működő, jogi személyiséggel rendelkező, demokratikus választások útján e törvény alapján létrehozott szervezet, amely a nemzetiségi közösséget megillető jogosultságok érvényesítésére, a nemzetiségek érdekeinek védelmére és képviselésére, a feladat- és hatáskörébe tartozó nemzetiségi közügyek települési, területi vagy országos szinten történő önálló intézésére jön létre.”* Megtaláljuk továbbá a fogalommagyarázatok között a nemzetiségi kulturális autonómia meghatározását is: *„olyan kollektív nemzetiségi jog, amely az e törvény szerinti intézmény-összességnek és nemzetiségi önszerveződéseknek a*

---

¹⁴⁵ Nektv. Preambulum

¹⁴⁶ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól

nemzetiségi közösség által öngazgatással történő működtetése során megvalósuló önállóságban testesül meg.” Mindezek fontos előrelépések, régóta szükséges változások.

Az új nemzetiségi törvény egyik alapvető célja továbbá, hogy megakadályozza a nemzetiségi jogokkal való visszaélés lehetőségét. Ennek a rendkívül fontos kérdésnek azonban jelenleg is csak felemás megoldása született. A jogszabály ugyanis továbbra is az identitás-választás szabadságának elvét teszi elsődlegessé, és nem fogalmaz meg olyan garanciákat, amelyekkel kiküszöbölhető lenne, hogy a nemzetiséghez nem tartozók gyakorolják a nemzeti jogokat. Így továbbra is fennmarad az a szabályozás, hogy törvény vagy a végrehajtására kiadott jogszabály egyes nemzetiségi jogok gyakorlását pusztán az egyén nyilatkozatához, és a nem közösség általi elismeréshez kötheti. [11. § (2) bekezdés]

A most már nemzetiséginek nevezett önkormányzatok létrehozásának lehetőségét a helyi – a településeken, a fővárosban és a megyékben –, továbbá országos szinten teszi lehetővé, méghozzá az elektori rendszert eltörölve, közvetlen választás útján. A választások kitűzését rendeli el minden olyan településen, amelyen az adott nemzetiséghez tartozó személyek száma a legutóbbi népszámlálás adatai szerint eléri a legalább 30 főt. Jelöltet változtatlanul az un. „nemzetiségi jelölőszervezet” állíthat. A népszámlálási adatok felhasználásával azt kívánják kizárni, hogy olyan településeken is kitűzzék a választást, ahol nincs jelen a képviselni kívánt közösség, és a visszaélés szándékával „duzzasztják fel” a választói jegyzéket. A választás kitűzését azonban nem lehet kizárólag a népszámlálási adatoktól függővé tenni, hiszen ezekben az adatsorokban a választásra nem jogosultak (pl. kiskorúak) is megjelennek. A népszámlálási adatok ugyanakkor nem tekinthetők egy település nemzeti lakossága pontos leképezésének, hiszen szenzitív adatokról szóló önkéntes nyilatkozatokon alapulnak. Fontos lenne ezért, hogy a választást azokon a településeken tűzzék ki, ahol a nemzetiségi választói jegyzékben szereplők száma ezt indokolja.

Az új törvény visszaállította a nemzetiségi önkormányzati jogokat is gyakorló települési önkormányzatokat. [71-72. §] Az „*átalakult nemzetiségi önkormányzat*” elnevezést nem tűnik szerencsésnek, mert nem utal arra, hogy ez lényegében egy települési önkormányzat, amely nemzetiségi feladatkörök is ellát. A korábbi, 2006 előtti hasonló törvényi szabályozás alapján létrejött kisebbségi települési önkormányzatok a területi autonómia irányába mutató választott testületek voltak. Gondot jelentett azonban, hogy több esetben csak azért nyilvánították magukat kisebbségi önkormányzattá a helyi önkormányzatok, hogy ezzel megakadályozzák a valós kisebbségi képviselőt ellátó testület megalakítását. Ennek lehetőségét az új törvény alapján

továbbra sem lehet kizárni, hiszen ehhez elegendő az is, ha a helyi önkormányzati jelöltek többsége felveteti magát a nemzetiségi választói jegyzékbe. Az átalakulással létrejövő nemzetiségi önkormányzat intézményét ezért csak akkor tűnik elfogadhatónak, ha garantálható, hogy valóban az adott nemzetiséghez tartozók érdekében hozzák létre. Ennek előfeltétele, hogy a nemzetiségi választói jegyzékbe csak az adott közösség valós tagjait lehessen felvenni. Ezzel azonban visszajutunk ahhoz az alapkérdéshez, amely szerint a nemzetiségi közösségeknek nincs lehetősége kontrolálni a választói jegyzékbe felvett személyek ténylegesen közösséghez való tartozását.

Változatlanul kérdéseket vet fel az új jogszabály személyi hatályának szabályozása is. A törvény személyi hatályát úgy határozza meg, hogy az a Magyarországon lakóhellyel rendelkező, valamely nemzetiséghez tartozó személyekre és e személyek közösségeire terjed ki. Az 54. § hatálya csak a magyar állampolgárokra terjed ki. [1. §] A törvény tehát a nemzetiségi jogokat – a nemzetiségi önkormányzat létrehozásának joga kivételével – a nemzetiségi közösségek magyar állampolgársággal nem rendelkező tagjai számára is biztosítja. Ez összhangban van azzal, hogy az országos kisebbségi önkormányzatok egy része már korábban is kérte a nemzetiségi jogok kiterjesztését az általuk képviselt közösséghez tartozó nem magyar állampolgárokra. A személyi hatály megváltoztatása azonban nem kizárólagosan az anyaországok Magyarországon lakóhellyel rendelkező állampolgáraival bővítheti a hazai nemzetiségi közösségeket. Az anyanemzetek tagjai ugyanis nem feltétlenül anyaországuk állampolgárai. Ennek következtében „harmadik ország” állampolgára is megfelelhet a Törvény szerinti meghatározásnak, feltéve, hogy rendelkezik a nemzetiségi identitással és az adott nyelvi és kulturális közösséghez tartozik. Ez azt jelenti, hogy a személyi hatály jelen formájában például egy Magyarországon letelepedett olasz állampolgárságú dél-tiroli némettől vagy egy USA állampolgár ruszintól sem lehet megvonni a hazai nemzetiségi jogok gyakorlásának lehetőségét. Kérdés az is, hogy melyik hazai nemzetiséghez tartozónak mondhatja magát az, aki az anyaországok egyikéből települt át, ám nem az ottani többségi társadalomhoz tartozik, így például román állampolgárságú roma vagy szlovákiai német (szász). Aggályokat vehet fel az is, hogy a személyi hatály bővítése nem jár együtt a nemzetiségi önkormányzati választójog biztosításával. Az Európai Unió Magyarországon élő, és itt lakóhellyel rendelkező polgárait eddig részben azon az alapon zárták ki e jog gyakorlásából, hogy ők nem tagjai a nemzetiségi közösségeknek. Azonos helyzetben voltak tehát a nemzetiségi közösségekhez nem tartozó magyar állampolgárokkal. A jövőben azonban ez az érv nem fogja megállni a helyét, hiszen a törvényi szabályozás a nemzetiségi közösségek tagjai között kíván megkülönböztetést tenni a választójog tekintetében kizárólag állam-

polgársági alapon. Nem következetes ugyanakkor az sem, hogy miközben az egyes nemzetiségekhez tartozó nem magyar állampolgárok nem vehetnek részt a nemzetiségi önkormányzatok létrehozásában, addig az átalakult nemzetiségi önkormányzatokban az uniós polgárok polgármesterek vagy képviselők lehetnek.

Végezetül érdemes pozitívumként említeni, hogy hosszú idő után meghatározásra került a nemzetiségi önkormányzatok feladatköre is. Ez pedig az un. *„nemzetiségi közügy”, azaz „a nemzetiséghez tartozók érdekeinek kifejezésre juttatása – különösen az anyanyelv ápolása, őrzése és gyarapítása, továbbá a nemzetiségek kulturális autonómiájának a nemzetiségi önkormányzatok által történő megvalósítása és megőrzése – továbbá a nemzetiséghez tartozók meghatározott közszolgáltatásokkal való ellátásával, ezen ügyek önálló vitelével és az ehhez szükséges szervezeti, személyi és anyagi feltételek megteremtésével összefüggő ügy.”* Ezzel jogszabályban is rögzített konkrét tartalmat nyer a Magyarországon létező kulturális autonómia tényleges működése.

A nemzetiségi törvény vizsgálata során azonnal szembeötlik azonban, hogy a hatálya alá tartozó kisebbségek között „kakuktkojás” a cigányság, méghozzá több szempontból is:

- számarányát tekintve jelentősen meghaladja a többi kisebbség lélekszámát
- anyaország hiányában a törvény többségi nemzettel való kapcsolattartásra vonatkozó rendelkezései eleve értelmüket veszítik
- a magyarországi cigányok hagyományaikban, kultúrájukban teljesen eltérő, több csoportot alkotnak, más nyelven beszélnek, emellett a legnagyobb csoport anyanyelve a magyar
- „látható kisebbségként” esetükben az identitásvállalás szabadsága az esetek többségében jórészt illúzióknak tűnik, kulturális identitásuk megőrzése mellett égető problémát jelent a cigány kisebbséghez tartozó személyek gyakran halmozottan hátrányos gazdasági-szociális helyzete

Lényegi ellentmondás, hogy míg a törvény értelmében a kisebbségi önkormányzatok alapvető feladata a kulturális értékek átörökítése, az identitás megőrzése, a cigány kisebbségi önkormányzatok ezzel szemben más elvárásokkal kerülnek szembe. A roma lakosság jelentős része azt várja el, hogy a helyi kisebbségi önkormányzat megfelelő választ adjon az életminőségüket

befolyásoló hétköznapi problémákra. Erre azonban sem jogszabályi felhatalmazásuk, sem anyagi keretük nincs.¹⁴⁷

A kisebbségi jogok, illetve a kisebbségi önkormányzati rendszer önmagában tehát nem tűnik alkalmasnak arra, hogy döntő javulást idézzon elő a cigányság helyzetében. Fontos szerepük van azonban a kisebbségi közösségek, így a cigányság önazonosságának, kulturális autonómiájának megteremtésében, megőrzésében. Emellett viszont szükséges lenne a cigány közösségen belül egy olyan erős érdekérvényesítő képességgel rendelkező civil szféra szerveződése is, amely olyan területeken is képes a cigány kisebbséget képviselni és összefogni, amelyeken a kisebbségi önkormányzatok – eredendő funkciójukból adódóan – nem képesek. Egy ilyen erős, befogadást kérő társadalmi lobbiban elősegítené a valódi, kompromisszum-mentes társadalmi integrációt. Egy saját érdekeit érvényesíteni képes, a roma közösségek tagjainak többségi támogatását élvező elit nélkül semmilyen komoly integrációról nem lehet beszélni, legfeljebb a többségi társadalom időnkénti „adományairól”.

Hogyan tovább?

Egy újabb – akár hazai, akár európai szintű – stratégia kidolgozását megelőzően rendkívül fontos lenne az eddigi tervek, intézkedés-csomagok áttekintése, akár a fentiekben részletezett elvi, koncepcionális dilemmák figyelembe vételével. Kapcsolódva az Állami Számvevőszék ilyen tárgyú elemzéséhez, szükséges kiemelt hangsúlyt fektetni az egyes stratégiák szövegének elemzése mellett arra is, hogy milyen nehézségek, problémák okozták a végrehajtás és az utánkövetés nehézségeit, és hogy ezeket hogyan lehetne a jövőben kiküszöbölni, megelőzni. Végül elvi, indokolt döntést kell hozni arról is, hogy szükség van-e egyáltalán ilyen jellegű komplex intézkedéscsomagra, és ha igen, az a problémák mely szegmenseit kell, hogy lefedje, és milyen jellegű intézkedéseket tartalmazzon. Emellett szükséges lenne a főbb társadalmi intézményrendszerek, szakpolitikák, jogszabályok áttekintése olyan szempontból, hogy azok mennyiben szolgálják a cigány kisebbség integrációját, vagy éppen mennyiben működnek diszkfunkcionálisan e tekintetben. Azaz: az elmúlt húsz év tapasztalatai alapján érdemes lenne friss szemmel, egészenben újra áttekinteni a kérdést, amelynek során kiemelkedően fontos

---

¹⁴⁷ Kállai Ernő: Cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon – kutatási gyorsjelentés. In: Kállai Ernő (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. sz. elején. Kutatási gyorsjelentés. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2003. pp. 27–91., p. 65.

lenne a szakemberek széles körének valamint a cigányság képviselőinek a minél szélesebb körű bevonása.

VI. IRODALOM

- 1125/1995. (XII 12.) Korm. határozat a cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról. In: Pulay Gyula – Benkő János: *A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértéke és hatékonysága*. Budapest: Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet, 2008, 19.
<http://www.opten.hu/dijtan-szolgaltatasok/optijus-light/nyomtat/207039>
- 68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről
<http://www.complex.hu/kzldat/o07h0068.htm/o07h0068.htm>
- A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról. In:
<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=443&l=hun>
- A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról. In: *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1967–1970*. Budapest: Párttörténeti Intézet, 1974. 165–173.o.
http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Budapest: Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895. (Reprint kiadás, é. n.)
- A zsidók után most újra a cigányokat támadja a Jobbik.[Idézik Krekó Pétert a Political Capital kutatási igazgatóját.)
http://www.atv.hu/belfold/20120209_a_zsidok_utan_most_ujra_a_ciganyokat_tamadja_a_jobbik?source=hirkereso
- Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás. Budapest: KSH, 1993.
- Az MCP választási programja (2014) In:
<http://magyarorszagiciganypart.hu/node/16>
- Bayer Zsolt: Ki ne legyen? In: *Magyar Hírlap*. 2013. január 5.
<http://archivum.magyarhirlap.hu/ki-ne-legyen>
- Bencsik Gábor: A pártok cigány-programja 3. – Jobbik. *cigányokról.bog*, 2010. április 2.
http://ciganyokrol.blog.hu/2010/04/02/a_partok_cigany_programja_3_jobbik

- Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): *„Csak másban”: romareprezentáció a magyar médiában*. Budapest: Gondolat, 2013.
- Csalog Zsolt: *Kilenc cigány*. Budapest: Kozmosz, 1976.
- Csillag József: Vissza a cigányútról! In: *Blogbejegyzés*, 2010. január 22.
http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?n=cobraboy&pid=22287&blog_cim=Vissza%20a%20cig%E1ny%FAtr%F3l
- Debreczeni József: Pásztor Albert mellett. *galamuscsoport.hu*, 2014. július 5.
http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392973_pasztor_albert_mellett
- Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- Durkheim, Emil: *A szociológia módszere*. Budapest: Franklin, 1917.
- Eörsi Mátyás: Statisztikailag létezik a „romabűnözés”. In: *hvg.hu*. 2014. július 10.
http://hvg.hu/itthon/20140710_Eorsi_Matyas_Statisztikailag_letezik_a_ro/
- Erdős Kamill *cigánytanulmányai*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 1989.
- Fraser, Sir Angus: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.
- Gyurcsány Ferenc: Pásztor Albert jelöléséről. *galamuscsoport.hu*, 2014. július 5.
http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392974_pasztor_albert_jeloleserol
- Hanák Péter: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1985. 5-6. 1079–1104.
- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Budapest: Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.
- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum, 2000.
- Ibolya Tibor] A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte nincs. In: *reformatus.hu*, 2013. június 19.
<http://www.reformatus.hu/mutat/8492/>
- Javaslat a Magyarországi cigányok Kulturális Szövetségének a létrehozására. In: *Dokumentumok a „Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957–1961” életéből*. Népművelési Intézet, 1986.
- József főherceg: A mi nomádjaink. In: *Élet*. 1893. 7. füzet

- Juhász Júlia: *Találkoztam boldoguló cigányokkal is*. Budapest: Taninfo Kiadó, 2003.
- Kállai Ernő: A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában. In: Kovács Nóra, Szarka László (szerk.): *Tér és te-rep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 327–345.
- Kállai Ernő: Első kísérlet egy konfliktusmodell alkotására a roma-nem roma együttélésben. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005.
- Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Gondolat – ENKI, 2005.
- Kállai Ernő: Roma vállalkozók 1998-ban. In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AKM – Osiris, 2000. 38–80.
- Kállai Ernő: Roma vállalkozók 1998-ban. In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AkM–Osiris, 2000.
- Kálmán András: A magyar cigányok problémája. In: *Társadalmi Szemle*. 1946. 8-9. 256–258.
- Kálmán András: A magyar cigányok problémája. In: *Társadalmi Szemle*. (1946/8–9.)
- Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945*. Budapest: Cserépfalvi kiadása, é.n.
- Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Press Publica, 2000. Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976.
- Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Press Publica kft., 2000.
- Kemény István: *A cigányok magyarországi története*. kézirat.
- Kemény István: A magyarországi roma (cigány) népességről. In: *Magyar Tudomány*. (1997/6.)
- Kitzinger Dávid: A morális pánik elmélete. In: *Replika*. 40. 2000. június 23–48. o.
- Ladányi János – Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. In: *Szociológiai Szemle*. 2002, 4. 72–94.
- Ladányi János – Szelényi Iván: Ki a cigány? In: *Kritika*. 1997. 12. 3-6. ö.
- László Mária: Felirat a Magyar népköztársaság Minisztertanácsához A Magyar- országon élő cigány néptöredék gazdasági, politikai és kulturális életszínvonalának emelése tárgyában. (1965. január 9.) In: Ligeti

- György (szerk.): *Bevezetés a magyarországi cigányság kultúrájába*. CD-ROM (továbbiakban: Roma CD).
- Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Budapest, Libri Kiadó, 2012.
- Matúz Gábor – Sinkovics Ferenc: A tetűhöz való jog törvényesítése. In: *Demokrata*. (1991/21).
- Mészáros Árpád – dr. Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. In: *Statisztikai Szemle*. 1996. 11. 909–910.
- Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986.
- Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986.
- Moldova György: *Bűn az élet – Riport a rendőrökről*. Budapest: Magvető Kiadó, 1988.
http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/MOLDOVA/moldova00071_kv.html
- Pásztor Albert: A jövő engem fog igazolni. In: *Népszabadság*. 2014. július 7.
<http://nol.hu/belfold/nem-akartam-altalanositani-1474619>
- Pogány György – Bán Géza: *A magyarországi cigányság helyzetéről*. 1957. október. Gépelt példány az OSzk-ban.
- Pók Attila: Bűnbakok a magyar történeti gondolkodásban. In: Gyarmati György – Lengvári István, Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Budapest: Kronosz Kiadó, 2013. 15–32.
- Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest: Osiris-Századvég, 1995.
- Purcsi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. In: *Beszélő*. 2001. 6. 26–37.
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-szemelyi-igazolvany-es-munkatabor>
- Rostás-Farkas György: *Cigányságom vállalom*. Budapest: Cigány Művészeti Társaság, 2000. <http://www.amrita-it.com/ciganysag/rosta2.htm>
- Sághy Erna: Cigánypolitika Magyarországon 1945–1961. In: *Regio*. (1999/1.).
- Sághy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. In: *Múltunk*. 2008. 1. 273–308.
<http://www.polhist.hu/regi/multunk/letoltes/saghye.pdf>
- Sárosi Bálint: *Cigányzene...* Budapest: Gondolat, 1971.
- Seszták Ágnes: Másodfokú személyiségi jogok. In: *Demokrata*. (1999/17).

- Szále László: *Kitörők. Interjú tizenöt cigány értelmiségivel*. Budapest: Kornétás, 2009.
- Szuhay Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: Panoráma, 1999.
- Tomka Béla: A „befejezetlen 20. század” és a „csonka 20. század”. A jelenkori európai és magyar történelem periodizációjáról. In: *AETAS*. 2010. 4. 97–106.

VII. MELLÉKLETEK

I. melléklet

Az m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról

A hosszú tartamú háború fokozott mértékben követeli meg, hogy mindenki tőle telhetőleg teljesítse az állammal szemben kötelességeit.

A kóbor (sátoros) cigányok a béke idején is általában csak szórványosan felelnek meg állampolgári kötelességeiknek. Jórészt kivonják magukat a katonáskodás és az adózás alól. A nemzeti vagyon gyarapításához csak elvétve járulnak munkájukkal és szükségleteiket csak kis mértékben fedezik keresményükből, mert ahhoz legnagyobb részben az emberek könyöradományaiból, sőt – mint a tapasztalat mutatja – igen gyakran tiltott módon jutnak.

A mai nehéz viszonyok közt nem tűrhető tovább, hogy a lakosságnak egy egész osztálya kivonja magát a haza védelméből, valamint az e célt közvetve szolgáló közérdekű munkákból; sőt – miután a nagy drágaság közepette a könyöradományok is megritkultak, – az éhségtől gyötörve fokozott mértékben veszélyeztesse a közbiztonságot.

Addig is tehát, amíg a cigánykérdés megoldására a további intézkedések megtehetőek lesznek, szigorú intézkedésekkel kell gondoskodni arról, hogy a kóbor cigányok a haza védelméből és a közérdekű munkákból éppúgy kivegyék részüket, mint az államnak minden más polgára és hogy a személy- és vagyonbiztonságot ne veszélyeztessék.

Ehhez képest a jelen rendeletben foglalt intézkedéseknek az a céljuk, hogy egyrészt megszüntessék azt a veszélyt, amelyet a kóborcigányok a közbiztonságra ezidőszerint jelentenek, másrészt, hogy mindazoknak a törvényes rendelkezéseknek, amelyek az állam minden polgárára egyaránt kötelezők, a kóbor cigányokkal szemben is érvényesülést biztosítsanak.

Minthogy a kóbor cigányok részéről a közbiztonságot fenyegető veszedelem elsősorban állandó lakóhelyük hiányából és ezzel kapcsolatban abból származik, hogy mindenütt kisiklanak a hatóságok és a rendőrközegek ellenőrzése alól és ugyancsak e kóbor életmódjukkal hiúsítják meg azt is, hogy a hatóságok a törvényes rendelkezéseknek velük szemben érvényt szerezze-

nek, legfontosabb feladat a kóborcigányok szokásos kóborlásának a megakadályozása.

Jogalapot nyújt erre már a toloncsabályzat is. Kétségtelen ugyanis, hogy a kóbor cigányok olyan gyanús személyek, akik abban a községben, ahol találtnak, nem bírnak illetőséggel és rendes lakást, foglalkozást vagy életfenn tartási jövedelmet csak a legritkább esetben tudnak kimutatni, tehát a 9.389/1885. B. M. sz. alatt kiadott toloncsabályzat 2.§ a) pontja alapján eltoncolhatóak és ugyane szabályzat 28. §-a értelmében állandó tartózkodásra kényszerítve, munkára szoríthatók. Ugyanezt a célt szolgálja a jelen rendelet is, figyelembevételével azoknak a különleges kívánalmaknak, amelyek e feladat megvalósítása körül a kóborcigányoknál felmerülnek.

Ez okból alkalmazni kell az alábbi rendelkezéseket olyan kóbor cigányokra is, akik a fenntartásukra szükséges anyagi eszközökkel rendelkeznek, vagy valaminő foglalkozást igazolnak. Nem vonatkoznak azonban ezek a rendelkezések a letelepült cigányokra, vagyis azokra, akiknek rendes lakóhelyük van, akik tehát a helyi hatóságok előtt ismeretesek. Kiemelem továbbá, hogy az a nagy jelentőség, amely a célbavett intézkedések lelkiismeretes és szigorú, de egyúttal tapintatos keresztülviteléhez fűződik, fokozottan kötelességévé teszi minden hatósági közegnek, hogy feladatait buzgó odaadással és azzal az emberséges érzéssel teljesítse, amely a sikernek egyik fontos tényezője. E körül, különösen a nyilvántartásba vétel gyors és pontos megvalósításának sikere érdekében szükség esetén a helybeli értelmiség támogatását is ki lehet kérni.

A karhatalmi közegektől is elvárom, hogy határozott és erélyes föllépésük közben, ami a cél elérése végett föltétlenül szükséges, túlzásoktól tartózkodni fognak.

Mindezek előrebocsátása után, a minisztérium felhatalmazása alapján, a következőket rendelem:

1.§

A cigányok a szokásos kóborlástól eltiltatnak.

Kóborcigánynak kell tekinteni mindazt a cigányt, aki nem tudja beigazolni, hogy rendes lakóhelye van.

Ha a cigány igazolja, hogy van rendes lakóhelye, de másutt tartózkodik és ott tartózkodása nem kellően indokolt, a rendőrhatalóság őt rendes lakóhelyére utasítja, esetleg toloncúton oda kísérteti.

2.§

A községi elöljáróság a járási főszolgabírótól vett utasításra és az ez által közölt határidőben köteles a község határában található kóborcigányokat

előállítani, és ha a község nem járási székhely, vagy nincs kóborcigányok tartózkodási helyéül kijelölve, szigorú őrizet alatt a járás székhelyére vagy a tartózkodási helyül kijelölt más községbe kísértetni. Az e végből szükséges rendőri és csendőri karhatalomról idejében kell gondoskodni.

A r. t. vagy thj. város határában talált kóborcigányok előállítása iránt a polgármester által megállapított határidőben a város rendőrkapitánya intézkedik.

3.§

A kóborcigányok tartózkodó helyéül kijelölt község eljárósága, vagy a városi hatóság köteles az odakísért, illetőleg az előállított kóborcigányok elhelyezéséről, élelmezéséről és őrzéséről – szükség esetében a csendőrség vagy a városi rendőrség megfelelő megerősítésével – gondoskodni. A községi eljáróság a csendőrség megerősítése végett az illetékes hatósághoz fordul. A község eljárósága kóborcigányoknak megtörtént előállításáról (oda kíséréséről), a további intézkedések megtétele végett, a járási főszolgabíróat haladéktalanul értesíti.

A községi eljáróság (városi hatóság) az odakísért, illetőleg előállított kóborcigányoktól igazoló okmányait, értéktárgyaikat, fegyvereiket vagy fegyverül használható tárgyaikat, vonóállataikat és járműveiket – elismervény mellett – elveszi és őrizetbe helyezi.

A kóborcigányok vonóállatait az elhelyezésüktől távolabb eső elkülönített helyen kell további intézkedésig őrizet alatt tartani. Állataikat, különösen lovaikat sürgősen szigorú állatorvosi vizsgálat alá kell vonni.

A községi eljáróság (városi hatóság) köteles a kóborcigányoknak ragályos betegségben nem szenvedő lovait, a katonaság részére hadiszolgáltatás-képpen leendő igénybevétel végett, a rendőrhatalóság utasításához képest előállítani. Az előállítás körül felmerülő költségeket a 17. és 18.§ értelmében kell fedezni.

E rendelet hatálybaléptétől kezdve lovat, öszvért vagy szamarat kóborcigány csak különösen indokolt esetben és csak az elsőfokú rendőrhatalóság engedélyével szerezhethet és azokra vonatkozó marhalevelet kóborcigány nevére csak rendőrhatalósági engedély alapján szabad kiállítani vagy átírni.

4.§

A kóborcigányok tartózkodási helyéül kijelölt község eljárósága (városi hatósága) az elsőfokú rendőrhatalóság közbenjöttével minden kóborcigányt az odakísérés, illetőleg előállítás alkalmával tüstént nyilvántartásba foglal. Ez

alkalommal minden lehető el kell követni, hogy a bemondott név, kor és egyéb személyi adatok a valóságnak megfeleljenek.

A nyilvántartásban a kóborcigányokat lehetőleg családonként kell csoportosítani.

A családhoz tartozókként kell nyilvántartásba foglalni – tekintet nélkül a törvényes házassági kötelékre – a családfőt és mindazokat, akikről eddig a családfő gondoskodott.

Figyelmeztetni kell a cigányokat, hogy családonként való összeírásuk főleg a segélyezésre való jogosultságuk megállapítása végett történik. Saját érdekükben áll tehát, hogy családi összetartozásukat a valóságnak megfelelően adják elő.

Minden egyes családról, az 1. sz. *mintának* megfelelő úrlapon külön nyilvántartó ívet kell kiállítani és a községi előljáróságnál (városi hatóságnál) gondosan megőrizni.

Azokat a cigányokat, akiknek családtagjaik nincsenek, sem valamelyik családhoz nem tartoznak, egyenként külön összeírási ívekbe kell fölvenni.

A rendőrhatóság (városi hatóság) a kellő gondozás alatt nem álló, 7 éven aluli kóborcigány-gyerrnekeknek a legközelebb fekvő állami gyermekmenhely kötelékében leendő elhelyezése iránt intézkedik.

5.§

A nyilvántartásba vétel befejezése, továbbá az egészségügyi vizsgálat megtörténte után az elsőfokú rendőrhatóság intézkedik, hogy a nyilvántartásba vett 18-50 éves, vagy ilyen korúaknak látszó férfi cigányok, a honvédelmi minister úr 9.200/1916. eln. számú rendelete értelmében, népfölkelő bemutató szemle elé állíttassanak, olyan községből pedig, amely nem járási székhely, ugyanily célból – kellő fedezet mellett – a járás székhelyére kísértessenek.

A községi előljáróság (városi hatóság) az elkisérendők mindenikéről az összeírási ívnek reávonatkozó adatait feltüntető külön kivonatot (2. sz. *mintá*) állít ki; a népfölkelő bemutató szemle, illetőleg a sorozóbizottság elé állítás végett történt továbbításukat pedig összeírási ívük megjegyzés rovatában feljegyzi.

6.§

Azokat a nyilvántartásba vett cigány férfiakat, akiket a népfölkelő szemlén katonai szolgálatra alkalmatlanoknak találtak, és személyes hadi szolgáltatásra sem vettek igénybe, oda kell visszakisértetni, ahol őket nyilvántartásba foglalták.

A községi előljáróság (városi hatóság) köteles a visszakísértek összeírási ívének jegyzet-rovatában visszatérésüket feljegyezni és velük szemben a többi nyilvántartott cigánnyal egyezően eljárni.

7.§

A főszolgabíró (városi hatóság) köteles gondoskodni, hogy a nyilvántartásba felvett, de szemle elé nem kerülő minden kóborcigányt himlő ellen haladéktalanul beoltanak még ha már be is lett volna oltva.

A végből, hogy a beoltásból vagy újraoltásból a megtörtént nyilvántartásba vétel bármikor megállapítható legyen, a beoltás fent a bal vállon, háromszöget alkotó három oltással (+ + +) történjék.

A beoltást végző orvos egyidejűleg mindenik cigányt gondosan megvizsgálja, hogy nem szenved-e valaminő ragályos betegségben, különösen hólyagos himlőben, venereás bajban vagy tuberkulózisban. Vizsgálatának eredményét jegyzékbe foglalja. A nyilvántartó lap (9.§.) megfelelő rovatait ennek a jegyzéknek az alapján kell kitölteni.

A hevenyfertőző betegségben szenvedőket el kell különíteni és lehetőleg járványkórházban vagy közkórházban kell elhelyezni.

8.§

A 2-7. §-ok rendelkezéseit megfelelően kell alkalmazni mindazokkal a kóborcigányokkal szemben, akik a megállapítandó határidő eltelte után – akár egyenkint, akár csoportosan – jutnak a hatóságok vagy a közbiztonsági közegek kezére, és akikről kiderül, hogy nyilvántartásba vételük még nem történt meg.

9.§

A községi előljáróság (városi hatóság) a nyilvántartásba felvett minden cigányról – a 3. sz. *mintának* megfelelő űrlapon – külön nyilvántartólapot állít ki két példányban.

A nyilvántartó-lapok egyik példányát közvetlenül a m.kir. Központi Statisztikai Hivatalhoz kell haladéktalanul beküldeni, másik példányát a nevek betűsoros rendjében kell gondosan megőrizni és állandóan ki kell egészíteni.

Azokat a változásokat, amelyek a nyilvántartott cigányok személyi adatai tekintetében utóbb derülnek ki vagy következnek be, mind az összeírási íven, mind pedig a nyilvántartó-lapokon gondosan és haladék nélkül fel kell tüntetni.

10.§

A községi előljáróság (városi hatóság) a nyilvántartott cigányok mindenkét – a községi (kör)orvos útján – állandó szigorú egészségügyi ellenőrzés

alatt tartja és kiváltképpen arról gondoskodik, hogy ragályos vagy járványos betegségeknek közöttük vagy általuk való terjedése meggátoltassék. Ebben a tekintetben a hólyagos himlőre és a venereás betegségekre kell különös figyelemmel lennie.

11.§

Köteles a községi előjáróság (városi hatóság) minden olyan nyilvántartott cigánynak (férfinak, nőnek), aki tizenkettedik életévét betöltötte, vagy ilyen korúnak látszik, névre szóló és személyleírását is tartalmazó cigányigazolványt (4. sz. *minta*) díjtalanul kiállítani.

Ezt az igazolványt a nyilvántartott cigány köteles gondosan megőrizni és állandóan magánál hordani, ha pedig elvesztené, helyette haladéktalanul másodlatot kérni.

12.§

Magánosok kóborcigányt igazolvány nélkül semminő munkára sem alkalmazhatnak.

Minden nyilvántartott cigányt csak annak a községnek a határában szabad munkára alkalmazni, amelynek területére szóló hatállyal igazolványát kiállították. Más község határában a nyilvántartott cigány csak hatósági rendeletre vagy engedély alapján vállalhat munkát és alkalmazható munkára.

A rendőrközegek ellenőrzés céljából a nyilvántartott cigánytól igazolványának felmutatását bármikor követelhetik.

13.§

A községi előjáróság (városi hatóság) vagy a rendőrhatóság engedélye nélkül a nyilvántartott cigány nem hagyhatja el annak a községnek a belterületét, illetőleg munkateljesítés esetében határát, amelyet tartózkodó helyéül kijelöltek, és ahol nyilvántartják. Ha ezt mégis megtenné, köteles őt a rendőrhatóság a tartózkodási helyéül kijelölt községbe, esetleg toloncúton, megfélelő kísérettel haladéktalanul visszavitetni.

Ha a tartózkodó helyéül kijelölt község nem volna kipuhatható, őt újra nyilvántartásba kell venni, összeírási ívén és nyilvántartó lapján azonban feltűnő módon fel kell jegyezni, hogy ismeretlen helyen már egyszer nyilvántartásba volt véve.

Ha valamelyik nyilvántartott cigány a hatósági (községi előjárósági) intézkedéseknek megátalkodottan ellene szegül, vagy békétlen természete, megrögzött bűnözési hajlama, avagy gyakori szökési kísérletei által a többi nyilvántartott cigányra vagy a lakosságra veszedelmesnek bizonyul, annak állami kényszermunka-telepbe utalása (internálása) iránt a járási (városi)

hatóság – felettes hatósága útján – a belügyministerhez indokolt felterjesztést tehet.

14.§

A nyilvántartott cigányt azokért a munkákért és szolgáltatásokért, amelyekre őt törvény alapján kötelezték, végzett munkájával arányban álló munkadíj vagy térítés illeti meg.

E munkadíjat vagy térítést nem a cigánynak, hanem a községi előjáróság (városi hatóság) által a kezeléssel megbízott egyénnek kell fizetni, aki arról – a munkaadó és a cigány nevének, a végzett munka nemének és az átvett munkadíj összegének megjelölésével – a befizetőnek elismervényt állít ki, az átvett összeget pedig az illető cigány jegyzékébe bevezeti és ez összeget a 17.§ rendelkezései szerint kezeli.

Az elismervény másolatát – kívánatra – a cigánynak is ki kell adni.

15.§

A községi előjáróság (városi hatóság) köteles a nyilvántartásba vétellel egyidejűleg megvizsgálni, hogy a nyilvántartott cigányok közül kit illet meg a hatályban álló jogszabályok szerint hadisegély.

Meg kell állapítani azt is, hogy a nyilvántartott cigányok közt kik azok a munkaképtelenek, akik közellátásra szorulnak.

16.§

A nyilvántartott cigányoknak elhelyezéséről és a feltétlenül szükséges életszükségleti tárgyakkal való ellátásukról további intézkedésig annak a községnek az előjárósága (városi hatósága) gondoskodik, ahol azokat nyilvántartásba foglalták, illetőleg amelyet részükre tartózkodó helyül kijelöltek. Más község (város) a nyilvántartott cigányokról csak akkor gondoskodik, ha ez a községnek (városnak) területére a hatóság vagy a nyilvántartó községi előjáróság engedélyével vagy intézkedése következtében jutott.

A község (város) gondoskodása attól az időponttól kezdődik, amikor ott a cigányt előállították vagy odakísérték (2.§), és – a korra s a munkaképességre való tekintet nélkül – minden nyilvántartott cigányra kiterjed.

A nyilvántartott cigányoknak rendszerint nem kell pénzt a kezükbe adni, hanem a szükséges élelmicikkekkel, tüzelővel, a legszükségesebb ruházattal stb. természetben kell őket ellátni. Szükségeik fedezésére készpénzt csak olyan nyilvántartott cigány kaphat, aki munkássággal, józan élettel és a letelepülésre való hajlandósággal megbízhatóságának kellő bizonyosságát adta. Csekélyebb értékű szükségleti cikkekre (só, fűszer, dohány, gyufa stb.) kisebb összegeket keresményének feleslegéből minden nyilvántartott cigány kaphat.

17.§

A nyilvántartott cigányokra fordított elhelyezési és ellátási költségeket a község (város) elsősorban az illető cigánynak vagy annak, aki eltartásáról gondoskodni köteles, munkakeresményéből és az őt esetleg megillető térítésből vagy hadisegélyből kapja meg.

Az egyes nyilvántartott cigányt megillető munkadíjakat, térítéseket vagy hadisegélyeket a községi előjáróság (városi tanács) által a kezeléssel megbízott egyén (14.§) veszi kézhez.

A községi előjáróság (városi tanács) által a kezeléssel megbízott egyén minden egyes nyilvántartott cigányra nézve *az 5. sz. mintának* megfelelő külön számadást vezet; ebbe egyfelől a cigány javára befolyt összegeket, másfelől az illető cigánynak és azon hozzátartozóinak, akiknek eltartásáról gondoskodni köteles, természetben kiszolgáltatott tárgyak beszerzési költségeit, esetleg a nekik kiadott pénzösszegeket bevezeti, a felesleget pedig a cigány javára kezeli. E feleslegre nézve a 16.§ utolsó bekezdésének rendelkezései irányadók.

18.§

Ha a nyilvántartott cigányok valamelyike munkaalkalom hiánya, betegség vagy állandó munkaképtelenség okából nem képes az ellátására fordított összegeket a javára befolyt bevételekből (17.§) megtéríteni, a hiányt egyelőre a tolonckiadások terhére kell elszámolni.

Azok a községek, amelyek a nyilvántartott cigányok ellátási költségeinek előlegezésére kellő fedezettel nem rendelkeznek, erre a célra – a közigazgatási hatóság útján tett indokolt felterjesztésükre – a belügyministertől megfelelő előlegben részesülnek.

19.§

E rendelet rendelkezéseinek megtartását a közigazgatási hatóságok, községekben különösen a járási főszolgabírák kötelesek szigorúan ellenőrizni. Kötelesek továbbá a nyilvántartott cigányokat illető bevételekről és a javukra teljesített kiadásokról vezetett számadásokat szakközegeik útján megvizsgáltatni.

20.§

Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és tizenöt napig terjedhető elzárással és kétszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az a cigány, aki e rendeletet megszegi, vagy e rendelet alapján tett hatósági intézkedésnek nem engedelmeskedik, vagy az ily intézkedést bármily módon megghiúsítani törekszik, ha cselekményével a közrendet vagy a közbiztonságot veszélyezteti.

21.§

Ez a rendelet kihirdetésének napján lép hatályba.

Budapesten, 1916. évi május hó 17-én.

Sándor János s.k.

II. melléklet

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról (1961)

I

1. Hazánkban mintegy 200000 cigány él az egész ország területén szét-szórtnan. Életmódjuk és a társadalomba való beilleszkedésük szerint három csoportot alkotnak:

a) A beilleszkedett cigányok elérték a lakosság átlagos gazdasági és kulturális színvonalát, felhagytak a cigány életformával, jobbra szétszórtnan élnek. Ide tartozik a cigánylakosságnak kb. 30 százaléka.

b) A beilleszkedésben levő cigányok (további 30 százalék) külön telepeken, a falu vagy város határában, putrikban élnek, többnyire csak alkalmi munkát végeznek; kulturális színvonaluk igen alacsony.

c) A be nem illeszkedett (félig letelepedett és vándor-) cigányok jelentős többsége egyáltalán nincs munkaviszonyban, kerüli a tisztességes munkát, máról holnapra él, illetőleg a társadalom terhére élősködik. Lakóhelyüket gyakran változtatják, a legalacsonyabb kulturális színvonalon élnek; túlnyomó többségük írástudatlan. – Ebbe a csoportba tartozik a cigánylakosság mintegy 40 százaléka. (Egyes megyékben, például Bács-Kiskun és Zala megyében 60-70 százaléka.)

2. A kapitalista társadalomban a cigányokat kiközösítették, kölcsönös bizalmatlanság és az előítéletek mély szakadéka keletkezett a cigányok és a nem cigány lakosság között. Hazánk felszabadulásával a cigányok a társadalom teljes jogú tagjai lettek, s a kedvező fejlődési feltételek pozitív hatással voltak a cigánylakosság leghaladottabb elemeire. Ezek száma azonban még igen kicsi és csak lassan növekszik. Többségük még máig sem tudott megszabadulni a múlt terhes örökségétől.

Jogszályaik ugyan nem tartalmaznak olyan rendelkezést, amely a cigánylakosság hátrányos megkülönböztetésére alapot adhatna, mégis – különösen falun – még mindig előítéletek falába ütköznek, s helyenként sok önkényeskedésnek vannak kitéve. A közhiedelem például azt tartja, hogy a cigányok többsége bűnöző, holott a bűnügyi statisztika tanúsága szerint csak

alig valamivel nagyobb közöttük a bűnözők aránya, mint a nem cigány állampolgárok között. Az emberek nagy része ma még szinte babonás idegenkedést érez a cigányokkal szemben. Sok szülő tiltakozik, ha gyermeke mellé cigánygyermeket ültetnek az iskolában.

A cigánylakosság helyzetének alakulásában a munkának és a letelepedésnek meghatározó szerepe van. E két előfeltétel megteremtése azonban ma még igen sok akadályba ütközik.

A munkaképes cigánylakosságnak jelenleg kb. 33 százaléka van állandó, 32 százaléka alkalmi jellegű munkaviszonyban, 35 százaléka pedig egyáltalán nem dolgozik. Többségüknek nincs szakképzettsége. A fiatalok nagy része csak két-három osztályt végzett, sok esetben még ennyit sem – így nincs lehetőségük szakma tanulására. A vállalatok és a szövetkezetek többsége elzárkózik felvételük elől még akkor is, ha munkaerőhiánnyal küzd. A tervteljesítésre és arra hivatkoznak, hogy a többi dolgozó elutasítja a cigányokkal való együttes munkát. Előfordul, hogy egyes vállalatoknál, szövetkezeteknél a munka elosztása és bérezése, valamint más jogok gyakorlása terén is hátrányos megkülönböztetésben részesülnek.

A cigánytelepek száma 2100. Ezek rendszerint egészségtelen, ősztől tavaszig szinte megközelíthetetlen területen (erdők, mocsarak mentén) vannak, s lakóik emberi lakásra alkalmatlan építményekben, helyenként földbe vájt kunyhókban élnek. A cigánytelepek kommunális ellátottsága rendkívül alacsony szintű, egészségügyi viszonyaik ijesztőek. A hiányos és rossz vízellátás, árnyékszék hiánya s az elhanyagolt környezet különféle fertőző betegségeknek melegágya. Egyre több azoknak a cigányoknak a száma, akik emberibb életkörülmények, jobb viszonyok után vágyódnak, azonban – különösen vidéken – még gyakori a lakosság idegenkedése, sőt kifejezett tiltakozása a cigányoknak a község belső területére való költözése ellen.

Nagyon nehezíti a beilleszkedést a kulturális elmaradottság is. Az írástudatlanok száma mintegy 60000-re tehető. A most folyó tanévben kb. 6000 cigánygyermek marad távol az iskolától. A beiratkozott gyermekek közül csak mintegy 13 százalék jutott el az általános iskola felső tagozatába. Igen nagy a túlkoros cigánytanulók száma, a hiányzási átlag magas, tanulmányi eredményük igen alacsony. A szülők általában nem fordítanak gondot a gyermekek tanulására, otthonukban pedig a tanulás elemi feltételei is hiányoznak. Ez annál is súlyosabb, mivel a fő figyelmet éppen a cigány fiatalok nevelésére kell fordítani, őket kell mielőbb kivonni a cigány életmódból. A fiatalok könnyebben megértik társadalmunk lényegét és helyzetük megváltoztatásának szükségességét.

3. A probléma megoldása iránt a társadalmi érdeklődés növekszik. Az utóbbi években a tanácsí végrehajtó bizottságok tanulmányozták és megtárgyalták a területükön élő cigánylakosság helyzetét, foglalkoztak átnevelésük lehetőségeivel, terveket készítettek, amelyek számos konstruktív javaslatot és intézkedést tartalmaznak. Ugyanakkor – esetenként – helytelen, erőszakos intézkedések is előfordulnak. (Például Veszprém megyében.)

A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv” fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány tsz-ek stb. létesítését. Ezek a nézetek nemcsak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket.

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége – bár ért el bizonyos eredményeket azzal, hogy segítette a tanácsok és egyes társadalmi szervek figyelmét a problémákra irányítani – nem alkalmas arra, hogy a cigányság átnevelésében jelentős szerepet töltsön be.

II

A Politikai Bizottság a jelentést tudomásul vette és az alábbi határozatot hozta:

1. A Politikai Bizottság megállapítja, hogy a cigánylakosság elkülönülésének megszüntetése és beilleszkedése társadalmunkba – már csak e réteg nagy száma és súlyos elmaradottsága miatt is – fontos társadalmi ügy. E folyamat meggyorsításához megvannak a feltételek, azonban ez a feladat ma még a párt-, az állami és az érdekelt társadalmi szervek munkájában nem kapja meg a szükséges figyelmet.

A cigánylakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni és biztosítani kell számukra az állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.

Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten állandó lakóhelyeken települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk.

Fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek megnehezítik a cigányok beilleszkedését, társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedését.

Intenzív felvilágosító munkát kell folytatni mind a cigányok, mind a lakosság más rétegei között. Ebben, valamint a cigányok politikai és kulturális nevelésében a Hazafias Népfront mellett vegyen részt a Magyar Nők Országos Tanácsa, a Vöröskereszt, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, valamint a sajtó, Rádió, Televízió is.*

Felelős: KB Tudományos és Kulturális Osztály,
Ágit. Prop. Osztály.

2. A cigánylakosság beilleszkedésének és átnevelésének legfontosabb feltétele, hogy mielőbb állandó munkához jussanak. Munkába állításukat lehetőleg azokban a helységekből kell biztosítani, ahol élnek. A jelenleginél lényegesen több lehetőséget kell teremteni az állami gazdaságokban és a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben történő foglalkoztatásuk fokozatos kiterjesztésére.

Az üzemek, állami gazdaságok, tsz-ek, párt-, gazdasági és társadalmi szervezetek vezetői lépjenek fel a cigányokkal szemben megnyilvánuló előítéletek ellen; segítsék munkába állításukat, szüntessék meg elkülönülésüket (külön cigány munkabrigádok, elkülönített szállás), kapcsolják be őket a kultúr-nevelési munka hatókörébe, alapismereti és szakmai tanfolyamokra stb.

Felelős: megyei pártbizottságok, megyei tanácsok.

3. Az illetékes tanácsi szervek gondoskodjanak róla, hogy a lakásigénylésnél a cigánylakosság azon rétegét, amelyik már rendszeresen dolgozik, a község lakóival egyenlően bírálják el.

4. Jelentősen javítani kell a cigánylakosság egészségügyi ellátottságát, a cigánytelepek közegészségügyi állapotát. A járási egészségügyi szervek fokozzák az ellenőrző és felvilágosító tevékenységüket a cigányok között; ugyanakkor meg kell akadályozni a sértő, erőszakos, a faji megkülönböztetésből származó törvénytelen intézkedéseket, túlkapásokat.

A helyenként igen jól bevált, eredményesen működő vöröskeresztes aktívák hálózatát ki kell szélesíteni, illetve ki kell építeni valamennyi cigánytelepen.

A tanácsok szorgalmazzák és segítsék megfelelő kutak és árnyékszékek létesítését – szabályozzák a hulladék, szemét tárolását és fertőtlenítését a telepeken.

Felelős: egészségügyi miniszter, Vöröskereszt, megyei tanácsok.

5. Fokozni kell a cigányok között a kulturális nevelőmunkát.

Külön figyelmet kell fordítani az iskoláskorú cigánygyermek nevelésére és oktatására. Törekedni kell arra, hogy mind több cigány fiatal nyerjen szakképzettséget. Meg kell szervezni a cigányifjúság közötti nevelőmunkát a KISZ és a néphadsereg keretében. Nem szabad megengedni a cigány fiatalok elkülönítését. (Külön KISZ-szervezet, külön raj, katonai behívásuk indokolatlan elmulasztása stb.) Küzdeni kell az írástudatlanság ellen, emelni kell a felnőtt cigánylakosság kulturális színvonalát. Be kell vonni őket a társadalompolitikai és kulturális életébe. A telepek lakóit képviselő tanácstagot – ahol erre lehetőség van – közülük válasszák ki, s ezt a következő tanácsválasztásnál vegyék figyelembe.

Felelős: megyei pártbizottságok, művelődésügyi miniszter, honvédelmi miniszter, KISZ.

6. A cigánylakosság átnevelésével kapcsolatos nevelőmunka megszervezésének, az államigazgatási és társadalmi szervezetek feladatainak koordinálása a művelődésügyi miniszter feladata. Ennek előmozdítására a művelődési miniszter hozzon létre társadalmi bizottságot. A Magyarországi Cigányok [Kulturális] Szövetségét meg kell szüntetni.

Felelős: művelődésügyi miniszter.

Határidő: 1961. december 31.

7. A Politikai Bizottság ajánlja, hogy a határozatban foglaltakról a Gazdasági Bizottság tájékoztassa a gazdasági tárcák vezetőit, Kállai Gyula elvtárs pedig a tanácsszerveket.

Felelős: Apró Antal és Kállai Gyula elvtársak.

8. A megyei és járási pártbizottságok kísérik figyelemmel és segítsék jelen határozat végrehajtását. A KB Tudományos és Kulturális Osztálya 1962 decemberében adjon a cigánykérdés helyzetéről tájékoztató jelentést.

Felelős: KB Tudományos és Kulturális Osztálya.

Határidő: 1962. december 31.

Forrás: Magyar Országos Levéltár M-KS 288. f. 5. cs. 233. ő. e.

Online közlés: http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf